

Փորձ յԷ Հայ ՏԻՄ-
 արուպե ՏԱՌԵՐՈՒ
 ԲԱՐԺՓՈԽՈՒՄԵ
 ԵՒ ԱՐԴԱՎԱՆԱԳՄԵ

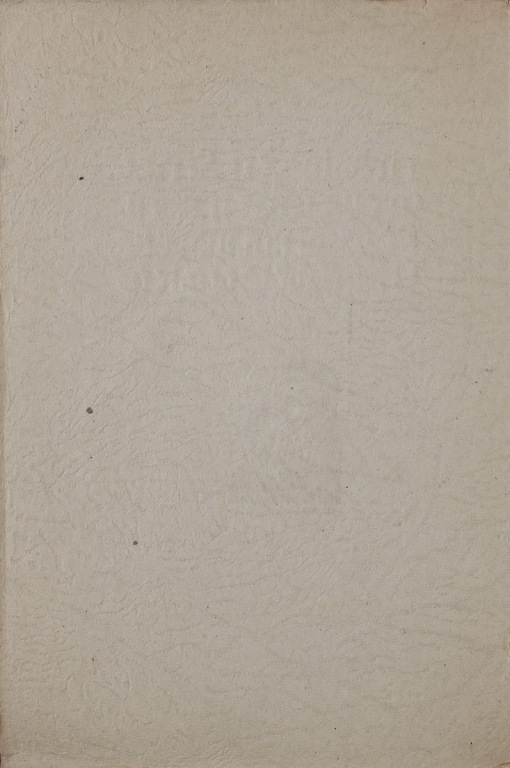

ԱԴԵՏԻԱՆԸ
 ՕՆՆԻԿ, ԵԿԱՐԻԿ

ԳԱՏԻՐԷ

1946

830

Փորձ յԷ Հայ ՏԻՄ- ԱՐԱԿԱԵ ՏԱՌԵՐՈՒ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒԹԱԵ Ե ԱՐԴԱԿԱԵԱԳՆԱԵ

830

Գրքի մասին
գրադրություններ
— Գրքի մասին
գրադրություններ

ԱԴԵՏԻԱԵԱՆ
ՕՆՆԻԿ, ԵԼԱՐԻԿ

ԳԱՀԻՐԷ, 1946

946

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԱՋԳԱՅԻՆ

ՀԻՄՆԱԴՐԱԾԻ

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻԻ 2

•

ՀԱՅԷ

FONDS NATIONAL ARMÉNIEN

B. P. 864, Le Caire, EGYPT

•

Կողմը, վերնագիրները, սկզբնասառերը, զարդագիծերը
գծագրուած են հեղինակին կողմէ:

«Զօն»ին հետ վերաբաղուած դիմաճանդակը նոյնպէս՝
գործն է հեղինակին:

•

ԱՅՍ ԳԻՐՔԷՆ ՏՊԱԳՐՈՒԱԾ Է 400 ՕՐԻՆԱԿ

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԵՒ ԻՐ ԳՈՐԾԻՆ ՄԱՍԻՆ

Հայ ապագրական տառեր յօրինելու գործով զբաղած են, մինչև հիմա, մասնաւորապէս ապագրիչներ, գեղագիրներ եւ գրածուիչներ։ Առաջին անգամն է, եթէ չենք սխալիր, որ արուեստագէտ նկարիչ մը իր ճարտարութիւնը եւ ճաշակը ի սպաս կը գնէ այս մարդին մէջ։

Արդարեւ ներկայ աշխատասիրութեան հեղինակը նկարիչ է ապարէզով ու տեղւոյս հայ եւ օտար գեղարուեստական շրջանակներուն մէջ նկատուած է որպէս եզրապատի լաւագոյն նկարիչներէն մէկը։

Այսուհանդերձ այս հրատարակութեան վերաբերեալ քանի մը խօսք ընելէ առաջ՝ աւելորդ չենք նկատեր կենսագրական հակիրճ ծանօթութիւններ տալ այստեղ իր մասին։

Մինիկ Աւետիսեան ծնած է 1898ին, Թուրքիոյ Պրուսա քաղաքը։ Երկու տարեկան հասակին կը փոխադրուի Կ. Պոլիս։ Հին կ'աւարտէ իր միջնակարգ ուսումը Հինդլեան-Մալաթեանի Նոր Դպրոցին մէջ 1915ին, երբ վրայ կը հասնի առաջին Մեծ Պատերազմը։ 1921ին միայն՝ կարելի կ'ըլլայ իրեն մեկնիլ Եւրոպա։ Վիեննայի Պետական Կրթիքի Արուեստ-ճարտ. Հաստատութեան մէջ ան կը հետեւի նկարչութեան եւ Ժանտաղաւորով փորագրութեան։ Ապա կ'անցնի Հոսմ 1925ին ու կը մտնէ Գեղարուեստի Բարձրագոյն Ակադեմիին, ուրկէ կը վկայուի 1927ին։

Իր գեղարուեստական գործունէութիւնը կը սկսի ուսանողական տարիներուն իսկ, երբ ան հաղու երկու տարուան աշակերտ՝ Ե. Ե. Բաղանկարներով կը մասնակցի Վիեննայի Արուեստագէտներու Ընկերութեան 1923ի Սալոնին, զնահատական առջերու արժանանալով տեղւոյն մամուլին մէջ։

Հոսմի մէջ կը մասնակցի 1927ի տարեկան «Գեղարուեստից Յուլիանդէս»ին երեք փորագրանկարներով, որմէ վերջ

հրաւէր կը ստանայ ցուցադրելու նոյն տարուան Ծիռմէ քաղաքի «Միջազգային Գեղարուեստից Բ. Յուլյանդէս»-ին:

Յետոյ կ'անցնի Միջին Արեւելք: Կարճ ժամանակ մը մնալէ վերջ Սուրիա եւ Պաղեստին, Աւետիսեան կը հաստատուի եգիպտոս ուր կ'ունենայ գեղարուեստական բեզուէ գործունէութիւն. 1929ին եգիպտական Կառավարութիւնը կը գնէ իր մէկ ժանտաջուրով փորագրութիւնը՝ Գաշիրէի Պետական Արդիական Արուեստի Թանգարանին համար:

Կանոնաւորապէս մասնակցած է Գաշիրէի Սալոններուն. հրաւիրելով մասնակցող մը եղած է Լուս Անճէլէսի «Փորագրիչներու Միջազգային Յուլյանդէս»-ներուն, Աղեքսանդրիոյ Սալոններուն, ինչպէս նաեւ 1931ին Պուքրէշի մէջ Բրոք. Ն. Ետրկայի հովանաւորութեան տակ կազմակերպուած «Հայ Արուեստի Յուլյանդէս»-ին:

1932ին Գաշիրէի մէջ Աւետիսեան կը սարքէ իր առաջին անհատական ցուցանդէսը որ կ'ունենայ մեծ յաջողութիւն: Տեղւոյս արարական, ֆրանսական, իտալական եւ հայ մամուլը իրեն կը յատկացնէ երկար յօդուածներ որոնք կը նուիրագործեն իր համբաւը: Նոյնը կը կրկնուի երկու տարի ետք, Աղեքսանդրիոյ:

Առողջական պատճառներ կը մղեն Աւետիսեանը հեռանալու եգիպտոսէն 1936ին, ընդունելով զծագրութեան դասաւանդութեան պահեր Կիպրոսի Մելքոնեան Կրթական Հաստատութեան մէջ: Հոն կը մնայ հինգ տարի, մասնակցելով նոյն տանէ Նիկոսիոյ գեղարուեստական կեանքին:

1941ին Ս. Յակոբեանց Միտրանութեան կողմէ կը հրաւիրուի Երուսաղէմ ուր առաջին անգամ կը ներկայանայ իրեն արդիական հայ կրօնական նկարչութեան խնդիրը, որուն կը մօտենայ մեծ չրջահայեցութեամբ: Վիեննայի ու Վիեննայի Միտրանութեանց Մատենադարաններուն գրչագիրերը տեսած ըլլալէ վերջ, տոյթը կ'ունենայ անգամ մը եւս մօտէն ուսումնասիրելու հին հայ մանրանկարչական գործեր, Երուսաղէմի մէջ, ու կը ներշնչուի անոնցմէ: Այնտեղ կը նկարէ «ՄԿԻՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵԱՒՆ» մեծագիր նկարը որ մասնագէտներու կողմէ կը

նկատուի «մեծարժէք», «խրական կրօնական արուեստի տաղանդաւոր դարձ»:

1943ին Աւետիսեան կը վերադառնայ Գահիրէ ու եօթը տարուան բացակայութենէ վերջ իր կազմակերպած անհատական ցուցահանդէսը՝ բաղկացած մեծ մասով Կիպրական բնանկարներէ, կը դանէ աննախընթաց ընդունելութիւն:

1945ի Յունուարին Աւետիսեան կը մասնակցի Foyer d'Artի ցուցահանդէսին՝ «ՍՈՒԴ» անուն իւղանկարով մը որ կը գնուի զարձեւող Արդիական Արուեստի Փանգարանին կողմէ:

Ու վերջապէս անցեալ տարի իր կարեւոր մասնակցութիւնը կը բերէ տ'յնքան մեծ ընդունելութիւն գտած «Եզիպտահայ Կեդրիներու Ցուցահանդէս»ին, ուր ան կը նկատուի այն միակ նկարիչը որուն դարձը կը ներկայացնէ ազգային նկարագիրը «ԸՆՏԱՆԻՔԷ» պատկերացնող իր մեծագիր նկարը գլուխ դարձող մը կը համարուի այդ ուղղութեամբ:

Աւետիսեան յօրձած է նաեւ քանդակագործութիւնը. մի քանի դիմաքանդակ եւ հարթաքանդակներէ զատ՝ ան շինած է Գահիրէի Գալուստեան Ազգային Վարժարանի հիմնադիր Ազա Կարապետ Գալուստի, ինչպէս նաեւ զերասանուհի Տիկ. Սիրանոյշի յուշարձանները:

Նկարիչ Օննիկ Աւետիսեան ունեցած է նաեւ հանրային գործունէութիւն զեղարուեստական մարզին մէջ. Այսպէս՝ ան բանախօսութիւններով եւ յօդուածներով ստատարած է Գահիրէի, Կիպրոսի, Երուսաղէմի մշակութային կեանքին. խօսած է նկարիչ Մ. Սարեանի եւ ճարտարապետ Ակադեմիկոս Ա. Թումանեանի մասին: Երկու անգամ ալ հրաւիրուած է Foyer d'Artի կողմէ, Փրանսերէն լեզուով բանախօսելու միջազգային հասարակութեան առջեւ:

Օ. Աւետիսեան 1938ին, իր Կիպրոս գտնուած միջոցին է որ ձեռնարկած է հայ տպագրական տառերու բարեփոխութեան գործին: Ասոր համար ան չէ մտածած առանձնապէս ու լրջօրէն ուսումնասիրելու այդ հարցին յարակից հայ հնագրութիւնը, տպագրութեան ու գրիի արուեստները,

հայ տաղադրական առաւելը, եւայլն:

Իր նկարչական գրադումներուն աւելնիւք, ան երկար տարիներ յարտաւեւութեամբ ու նուիրումով լծուած է այս աշխատանքին, ամենամեծ բծախնդրութեամբ կատարած է փորձեր, հարիւրաւոր փորձեր, սրբազրած, վերստին սրբազրած՝ զանեկու համար լուծում մը գերազանցօրէն այժմէական ու կարեւոր այդ հարցին:

Բայց առաւելագէտ իր արուեստագէտի յայտնատեսութեան եւ տաղանդին շնորհիւ է, կը կարծենք, որ ան կրցած է հասնիլ այն գեղեցիկ արդիւնքին, որ աշխարհն պարզ եւ գիւրիկ կը թուի իր ներկայացուցած այբուբէնէն միայն գտակով: Գետազայ ուսումնասիրութեան ընթերցումը գաղափար մը պիտի տայ խնդրին բարդութեան ու բազմաոտեսակ դժուարութիւններուն մասին, մեղի կատել տալով մասամբ անոր առթած ճիշդին տարողութիւնը:

Աւետիսեանի այս գործը արժէքաւոր կը նկատենք առկաւին իր պարունակած գեղադիտական կարգ մը տեսակէտներով, հայ գրչութեան, գիրի եւ տաղադրութեան արուեստներու մասին իր առած ամփոփ ծանօթութիւններով, ինքնատիպ տեսութիւններով ու վարկածներով, հետաքրքրական նկատառութիւններով: Բայց անիկա եզակեան է մանաւանդ անմ'ի որ առաջին անգամ այստեղ կը պարզուի տեսակ մը գիտական մեթոտ որով պէտք է մօտեցուի, այբուբէնական գրութեամբ, ամէն ժամանակի ու ամէն գրչութեան տեսակի ուսումնասիրութեան եւ յօրինման:

«Հայ Ազգային Հիմնադրամ»-ի Վարիշ Մարմինը ուրախ է՝ իր անդամներէն Պ. Էռմէն Բաբաղեանի աջակցութեամբ այս գիրքը հրատարակած ըլլալուն համար, եւ վստահ է թէ ան պիտի գտնէ իր արժանի ընդունելութիւնը հայ հասարակութեան մօտ ընդհանրապէս, ու հայ մտաւարականներու եւ մասնագէտներու շրջանակին մէջ՝ մասնաւորապէս:

ՎԱՐԻՇ ՄԱՐՄԻՆ

«ՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԳՐԱՄ»

ՀԺԵ

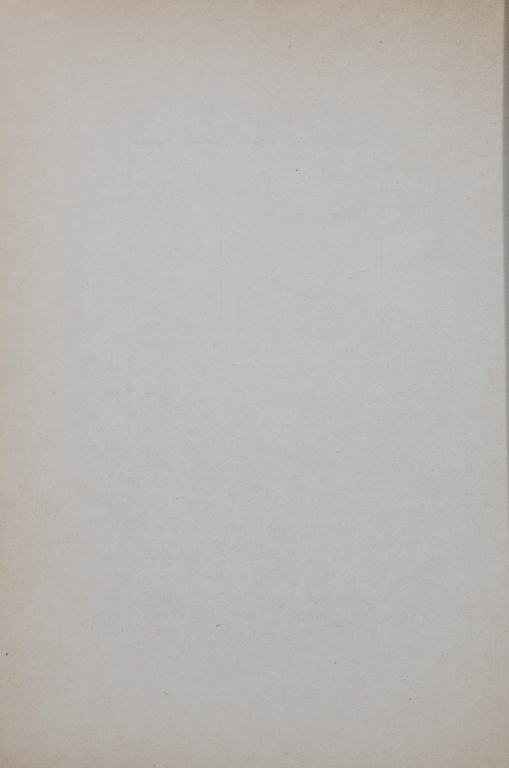
ՅԱԿՈԲ ՍԻԵՏԻԱՆԸ
(1870 - 1938)

Հայ Չեիե սւ-
րերքէ ձուլուած
այս օր Օղակն
միտի ուզէի որ
լլար

հօրս սէտուք
շիրիմն գրկող
մաւնկ մե
մռնեզեայ:

Արթուր Կոնյա

1946

ԲԿՆԵՐԱԿՈՒԹԻԷ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

1

ԸՆԿՍԱՆՈՒՐ ԾԱ
ԼՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

էջ
17

27

ՍԱՀՄԱՆՈՒՄՆԵՐ.— Գիր, սառ, եւայլն. Յանախու-
րիւն:

28

ԼԱԻ ԳԻՐԻ ՄԸ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

35

ՈՃ.— ՈՃԸ ԳԻՐԻՆ ՄԷՋ:

>

ԸՆԹԵՈՆԵԼԻՈՒԹԻՒՆ.— 1.- ՈՒՂՂԱԶԻԳ ԳԻՐՔ,

36

2.- ԿԼՈՐԱԶԵՒՈՒԹԻՒՆ, 3.- ՊԱՐԶՈՒԹԻՒՆ,

4.- ԱՅԼԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆ. ա.- Բարձրութիւն

բ.- Լայնութիւն գ.- Ձեւ գ.- Գիծերու հաստու-
րիւն: 5.- ԶԱՆԱԶԱՆԵԼԻՈՒԹԻՒՆ:

ԳԵՂԵՅԿՈՒԹԻՒՆ.— 1.- ՏԱՌԱԶԵՒԵՐՈՒ ԳԵՂԵՅ-

43

ԿՈՒԹԻՒՆ, 2.- ՄԻԱԶԵՒՈՒԹԻՒՆ, 3.- ԱՅ-

ԼԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆ, 4.- ԷՋԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:

ԽՆԱՅՈՂՈՒԹԻՒՆ.— 1² Հասարակաց, 2² Ձեռա-

45

գիրի, 3² Տպագիրի յասուկ ազդակներ:

ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ ԷՒ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՌԵՐ

48

ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ ՏԱՌԵՐ.— ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱ-

49

ԿԱՆ ԳԱՍԱՒՈՐՈՒՄ: ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ

78

ՏԵՍԱԿՆԵՐ 1.- Բուն երկաթագիր, 2.- Մի-
ջին երկաթագիր, եւայլն: ԴԱՍԱԿԱՐԳԵՐ. 1՞-
Բուն գրչութիւն, 2՞ փոփոխակ, 3՞ Անցման
գիր: ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌՏՆԻՆ ԳԻՐԵՐ: ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ
ՏԵՍԱԿՆԵՐՈՒՆ ԴԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ ԱՐԺԷՔԸ: ԿԱՐԾԻՔ
ՄԸ ԳԻՐԵՐՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԶԵՒԻ ՄԱՍԻՆ: ՎԱՐԿԱՆՉ
ՄԸ «ԲՈՒՈՐԳԻՐ» ԱՌԵՂՅՈՒԱՆԻ ՄԱՍԻՆ:

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՌԵՐ.— ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ:
ՀԱՅ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՌԵՐ:

2

ՏՊԱԳԻՐ ԲՈՒՈՐԳԻ ԸՆ ԵՒ ԱՐԱՄԵԱՆԸ

85

ՏՊԱԳԻՐ ԲՈՒՈՐԳԻՐԸ.— ՏՊԱԳԻՐ ԲՈՒՈՐԳԻՐԻ ԹԵ-
ՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. «.- Ընթեռնելիութեան, ը.-
Խնայողական եւ սպազրական ճեսակէցներէն:
ԱՐԱՄԵԱՆ ՏԱՌԵՐԸ.— ԱՐԱՄԵԱՆ ՏԱՌԵՐՈՒ ԹԵ-
ՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. «.- Ընթեռնելիութեան, ը.-
Խնայողական եւ սպազրական ճեսակէցներէն:

89

3

ԲԱՐԵՓՈՒՈՒ ԸԵԱՒ ՓՈՐՉՄԸ

93

94

ԲԱՐԵՓՈՒՈՒԱՆ ՄԱՆՐԱԳԻՐ ԱՅԲՈՒԲԷՆԸ.— ՀԱՐԱ-
ԶԱՏՈՒԹԻՒՆ, Հիմնական կառուցուածք: ՈՃ.-

ընթերցելիություն. 1.- Ուղղանիւղ դիրք,
2.- Կորածնութիւն, 3.- Պարզութիւն, 4.-
Այլազանութիւն, 5.- Զանազանեղութիւն: Գե-
ղեսցանություն. Զեւի գեղեցկութիւն, միա-
նութիւն: Խնամքագրություն. ընդհանուր և
սպազմական տեսակետներէն:

ՄԱՆՐԱԳԻՐ ՓՈՓՈԽԱԿՆԵՐ. —

4

114

ՄՐԴԻԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐԵՐ

119

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐԵՐ. — ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ

ԳԼԽԱԳԻՐԵՐՈՒ ԹԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐԵՐ. — ԿԼՈՐԱԶՆԵՐ ԳԼԽԱԳԻՐ

123

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՅԹՈՒԹԵՆԸ. — ԱՆԿԻՆԱԶՆԵՐ

ԳԼԽԱԳԻՐ ԱՅԹՈՒԹԵՆԸ. — ՄԱՆՐԱ-ԳԼԽԱԳԻՐԸ:

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐ ՓՈՓՈԽԱԿՆԵՐ. —

129

ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍՔ ԳԻՐԻ ԱՐՈՒՇԱՍԻ ՄՕՍԻՆ. —

130

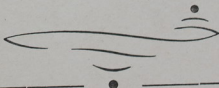
ՎԵՐԶԱԲԱՆ

133

ՅԱՆԿ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՒ

137

սարածուի արդեն բոլոր կրսեր արուեստներուն (arts mineurs), մինչեւ մեր առօրեայ գործածական յետին առարկաներուն վրայ:

Կրսեր արուեստներու խումբէն Գիրքի Արուեստք բանի մը սասնեակ տարիներէ ի վեր անօրինակ բափով մը հիանալի նմոյցներ կ'արտադրէ բարձր մշակոյթով երկիրներու մէջ՝ ուր գիրքին տպագրութիւնը, պատկերազարդումը եւ կողքը կը յանձնուին արուեստագէտ նկարիչներու, փորագրիչներու եւ վարպետ տպագրիչներու խնամքին:

Հին դարերու հայ սեղծագործ հանճարին ու նաեակին այնքան պատուաբեր մանրանկարչութեան եւ զարդանկարչութեան, զբազանական ու զարդազանական սքանչելի արտադրութեանց հետ բաղդատելով, ի՞նչ է վիճակը այսօրուան հայ գիրքին:

Դադուրներու մէջ զեղեցիկ գիրքը հազուադէպ բացառութիւն մըն է: Խորհրդային Հայաստանի մէջ պարագան մխիթարական է որովհետեւ սա վերջին տասնամեակին այնքա լոյս տեսած մեծատպագրող արուեստագէտներ՝ Մարտիրոս Սարեանի, Յակոբ Կոչոյեանի եւ ուրիշներու աշխատակցութեամբ բազմաթիւ հրատարակութիւններ, որոնք երբ ոչ հարստութեամբ ու նովութեամբ՝ բայց նաեակով եւ ինքնատոյրութեամբ, եւրոպական լաւագոյն օրինակներուն հետ կրնան բաղդատուիլ:

Հայ մշակոյթի զարգացման հետամուտ, միեւնոյն ասեւն տեսնական նկատմաներէ թելադրուած, Հայաստանի կառավարութիւնը հետաքրքրուեցաւ տպագրական տառերու բարեփոխութեան հարցով եւս, որուն յաջող լուծումը՝ հայ գիրքին ու գիրքին պիտի տար նոր կերպարանք մը:

Այս նպատակով, 1932ին, ընդհանուր հրաւեր ուղղուեցաւ Խորհրդային Հայաստանի եւ Դադուրահայութեան գիրքի մասնագէտներուն եւ արուեստագէտներուն, որպէսզի ուսումնասիրեն հարցը: Այդ առիթով, Երեւանէն Լ. Նաղուպեանի առաջարկած

տառերով՝ մեծ հետաքրքրութեամբ ասեմ մը զբաղեցան հայ մամուլն ու մատուցողները. սակայն չընդունուեցան անոնք։
Եւ, խնդիրը մնաց հո՛ն ուր որ էր։

Այսօր, հայ սպագրութեան մեջ տիրող մանրագիր *քոլորգիր* գրեթէ նոյն ա՛յն գիրն է զոր կը տեսնենք արդէն մօտ իննուկէս դարեր առաջուան մեր գրչագիրներուն մէջ։ Անիկա իրաւամբ կը մեղադրուի կարեւոր բերիներով՝ *ընթերնեղիութեան, խմայողական եւ սպագրական* տեսակէտներէն որոնց կարեւորութիւնը իբրեւ գործնական կարգի պայմաններ, կը շեշտուի հետզհետէ աւելի՝ 20րդ․ դարու կեսնքի նոր պէտքերուն առջեւ։

Ինչպէս պիտի հաստատենք յետոյ, բոլորգիրին այս բերութիւնները կապուած են անոր հիմնական ընդհանուր կառուցւածքին հետ։ Ան, նախապէս ձեռագրի բնույթի գրչութիւն մը եղած ըլլալով, սպագրական պատշաճեցումի հետեւանով ալ կորսնցուցած է ինչ մը իր սկզբնափայ գեղեցկութենէն։ Կր կարծենք հետեւաբար քե պէտք է ընդմիջես հրաժարիլ զայն բարեփոխելու ձեռնարկներէն։

Գալով *Ճանկի Արամեանի* սպագրութեան համար յօրինած տառերուն, անոնք չեն կրցած փոխարինել բոլորգիրը որովհետեւ այդ բարեփոխութիւնը մասնակի է եւ անկատար, ինչպէս պիտի տեսնենք վերջէն։

Փնտռել սպագրութեան յատուկ նոր եւ կատարեալ գրչական դրոշմին մը․ ա՛յն է առաջին երեսը խնդիրին(*):

Բոլորգիրին վերոյիշեալ բերութիւնները սակայն բաւական

(*) Այս գիրքին «Ներածութիւն»ը տպագրուած է Արամեան տառերով, իսկ բնագիրին համար զործածած ենք բոլորգիրը։

չեն բացատրելու այն անհանգիստ եւ դժգոհ տրամադրութիւնը որ գոյութիւն ունի գրեթէ մէկ դարէ ի վեր անոր հանդեպ, եւ կը զգանք թէ այս իրողութիւնը պէտք է ունենայ այլապէս կարելու՝ գեղեցկագիտական պատճառներ ալ:

Եթէ ընդունինք թէ՛ մեակութային դարաւերջաններուն, գիրը սերտ առնչութիւն կ'ունենայ իրեն ժամանակակից արուեստներուն՝ մասնաւորապէս նարարապետութեան, գրականութեան ու լեզուին հետ,

թէ՛ օրինակի համար, բուն Մեսրոպեան երկարագիրը ոսկեղարեան մեակոյթին արժանի գիրն է — որուն՝ իբրեւ միակ գլխագիր գործածութիւնը ուժեղ քափով մը շարունակուեցաւ ամբողջ հինգ դարեր(*)—,

թէ՛ Անիի քանդակագիրները իրենց ոճը կը պատրիշ հայ նարարապետութեան Բագրատունեաց Քաղաւորութեան Ժ—ԺԱ. դարաւերջանի վերածնութեան,

ապա ուրեմն չենք կրնար պարզ դիպումաժի վերագրել սա պարագան թէ՛ անցման կարճատեւ երջանէ մը վերջ որոշ նկարագիր ստացած բոլորգիրի հնագոյն օրինակին բուականը (999՝ Կողովիսի ձեռագիրին Յիւստակարանի գրութիւնը) կը զուգադիպի Նարեկացիի Ալօրագիրին աւարտման տարիներուն (1002). ու նաեւ թէ՛

մանրագիր նոր գրչական դրութեան մը յատկանիշերով իր կատարեալ եւ վերջնական կազմաւորումին հասած նոյն այդ բոլորգիրը կ'ըլլայ յետագայ ԺԱ—ԺԲ. Արծաթի՝ դարերուն գրչութիւնը որով պիտի գրուին Ներսէս Շնորհալիի տարականները,

(*) Տես «Հայ Աստուածաշունչը եւ Ոսկեղարեան Հայ Մշակոյթը» — Ե. Ռ. Պերպերեան, «Սիւն» ամսագիրի մէջ, Մարտ 1935, երեսնադէմ:

Սարգիս Վարդապետի, Լամբրոնացիի գրական ու մասենագրական աշխատութիւնները:

Այնուհետեւ բոլորգիւրը երկու դար եւս շիրող մնալի յետոյ, ժե. դարուն հետզհետէ տեղի պիտի տար նոսրգիրին առջեւ: ԺՋ. դարուն սկիզբը սակայն, անիկա մութ կը գործէր զպագրութեան մէջ, այդ կերպով հասնելու համար մինչեւ մեր օրերը:

Պէտք է նկատենք սակայն թէ ինչ այն ժամանակները շիրող լեզուն, թէ՛ պատշտակաւնը իր ծաղկումի եւ անկումի երջաններուն, թէ՛ ժողովրդայինը իր ալլելալլ բարբառներով, էպոսոս գրաբարն եր(*):

Արդ, անհամար սերունդներու մտածումին եւ զգացումին հարազատ արտայայտիչ, դարաւոր ու փառաւոր այդ լեզուին դանդաղ մանցումով մը միւսին մէջ ձուլուիլը, բնական ու մեծավայել կերպարանափոխութեամբ նո՛ր բարբառի մը մէջ վերածնիլը ժ.թ. դարուն, իրապէ՛ս հայ մտաւոր կեանքի մեծ անկիւնադարձերէն մին չի՞ ներկայացնէր:

(*) «Գրաւով արդի հայերէնին, շատ աւելի քան հինը, իր առաւելութիւններն ունի, իր առոյգ կազմակերպութեան մէջ, որմէ վտարուած են այսօր փրցուն եւ անհարազատ տարրերը, ընդունակ է ամէն ձեւերու, ամէն ոլորուն զարձուածոց, եւ ոչ մէկ կերպով կը մնայ ստոր քան հինը...»

«Ըստ շարադրութեան նաեւ՝ աշխարհարարի կազմութիւնն աւելի պարզ է քան զբարբառինը:»

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
էջ 331 Ե. ԴՈՒՐԵԱՆ

«Մնաց որ՝ լեզուի մը էական մասը կը կազմեն ո՛չ այնչափ բառերը որչափ փերականութիւնը՝ որով բարբառի մը ինքնուրոյն հանգամանքը կը շեշտուի...»

ԱՅՅՈՒԹՆԷՔ ՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ
Յառաջաբան, էջ Դ. Ե. ԴՈՒՐԵԱՆ

Աւսարհաբար, գրական եւ աւսարհիկ բարբառներու, արեւելեան ու արեւմտեան նաւակներու մօտաւեւ շփումէն, ինչպէս նաեւ եւրոպական արդի գրական շարժումներու ազդեցութենէն նոր դիմագիծ ստացած, փրականական նոր օրէնքի մը կիրարկումով նորաստակ դաճաւորումներու ասակ, սփանչելի գործիք մը չեղա՞ւ եւ պիտի չլլա՞յ դեռ հաւանօրէն երկար դարեր:

Նոր աշխարհաբար, նոր դարաւերջանի մը սեմին առջեւ պիտի չփնտռե՞նք իր սեփական տարազը, իրեն յարմար գրչութիւնը: Մ. Մեծարեցի մը, Գ. Զօհրապի մը ըսելու կերպը(*) պիտի չունենա՞յ իր բելադորած մեղեդիին ու պատկերին հետ նոյնասեռ տպագրական գիր մը, գիր մը լուրջ՝ բայց աւելի պարզ եւ պայծառ, կայական ու հաւասարակէի՞նք՝ բայց նաեւ զօրութեամբ, հետեւաբար աւելի նուրբ, քերեւ ու նկուն, երանգաւոր գիր մը՝ կրտսնեւ մանրագիր մը, իրեն յատկ կառուցումով, համեմատութեանց ու կշռոյթի կամոններով:

Այս չե՞ պատճառը որ նախորդ դարէն, նի՛շդ աւսարհաբարի կազմաւորման երջանին սկսան փորձերը այս ուղիով եւամբ՝ ձ. Աւամեանի կկրտսնեւ տառերուն յօրինումով, 1850ին:

Ու վերջապէս, վերածնունդի այն նորագոյն եւ սփանչելի Դարաւերջանը որ կը դարբնուի 20 տարիէ ի վեր մեր մայր հայրենիքին մէջ, ստեղծելով նոր սե՛ւ աւագ քէ կրտսեր գրեթէ բոլոր տառեստներուն մէջ, Խորհրդային Հայաստանի նաւարապետութիւնը, գրականութիւնն ու գիրքի տառեստը մասնաւորապէս, չե՞ն պահանջէր արդեօք համապատասխան նոր գրչական ոճ մը նաեւ՝ արդիական հայ նկարագիրով:

(*) Զօհրապին լեզուն «կոր գիծին աղուորդութիւնը» ունի, ըսած են իր ժամանակակիցները:

Խորհրդային Հայաստանի կառավարության 1932ի հրաւերը այս ուղղութեամբ՝ փաստ մը չի՝ մեր այս առաջադրութեան:

Խնդիրին երկրորդ՝ գեղագիտական երեսներն են ասոնք:

Անա բէ ինչու, կը կարծենք, բնական եւ անհրաժեշտ եղաւ՝ օրջումի մը համապատասխանող խորունկ եւ յարաճուն մղումը՝ միացած վերեւ յիշուած գործնական կարգի պահանջներուն, ստեղծած է սա վիճակը, որով՝

ամէն ոք համաձայն է այսօր բէ՝ *մեր գիրն ո՛ւ՝ սպագրական տառերը պէտք է ենթարկուին հիմնական քարեփոխութեան, եւ բէ՝ ժամը հասած է խորհելու անոնց արդիականացման մասին:*

«Լատինականացում», եղած է ընդհանրապէս պատասխանը այս հարցին. ինչ որ կը նշանակէ՝ մեծ բիւով լատինական տառածներ ներմուծել մեր այբուբենին մէջ:

ձեռքենք մեր տեսակէտը րսելով բէ՝ հայ հանճարի ամենաբանկազին աւանդներէն՝ Մեսրոպեան տառերուն հանդէպ հաւասարմութիւնը կ'ուզենք ընդունիլ իբրեւ սկզբունք:

Առարկողներ ըլլան բերես բէ՝ *Մեսրոպ Մաշտոց* յունականին վրայն կազմած է հայերէն այբուբենը, բէ՝ բաղաձայնիւրը շատ մը ազգեր ընդունած են ամենէն գեղեցիկը եւ կատարեալը նկատուող լատինական տառերը, եւ բէ՝ վերջե՛րս տակաւին Թուրքերը մէկ օրէն միւսը մէկ կողմ ձգեցին արաբական գիրը զոր որդեգրած էին զարեւելի վեր:

Բայց Հռոմայեցիները Յոյներուն, Յոյներն ալ Փիւնիկեցիներուն դիմած չե՛ն իրենց ալփաբետներուն համար, որոնց սկզբնական ձեւերը մեզ կը քանին մինչեւ հին եգիպտոսի քմական գիրը (*écriture hiérotique*), նոյնիսկ ա՛լ աւելի հեռաւոր զարեւել:

Նորը անցեալէն, հինն ալ հնագոյն անցեալի ստացքն օգտը-

ւած է միտէ: Քաղաքակրթութեան զարգացման բոլոր երջաններուն եւ ամեն ժողովուրդի մէջ կայ այս իրողութիւնը: Արժեքաւոր է բայց ա՛յն որ նախորդինին վրայ ու անկէ տարբեր, նոր ու իրմէ բան մը կ'աւելցնէ, ինքնասի՛ւ պէտք մը կը բերէ:

Հանճարեղ ու պատշաճ Մեսրոպ, օգտուելով հանդերձ տարալիաբաններէ, ամբողջապէս փոխած է անոնց ձեւերը, հայացուցած է զանոնք, հայ ցեղին նկարագիրէն բան մը դրոշմելով, Ոսկեդարը ծանուցանող ու ոսկեդարեան մշակոյթով բիւրեղացած հայ ոճը դարբնելով իր *երկարացիր* տառերուն մէջ:

Եւ, դարեւոյ ընթացիկն, հայ սիրտն ու հոգին ալ կարճէք ի մի ձուլուած են պայմանադրական այդ պարզ տառանգանքներուն հետ: Հայերէն գիրը հիմնովին փոխել՝ հետեւաբար սրբապղծութիւն պիտի ըլլար, երբ ոչ ստոյգ ալլատեման ապացոյց մը:

Իսկ երբ Թուրքերը այնքա՛ն դիւրաւ հրաժարեցան արաբական գիրէն, պատճառն այն էր փոխ առած էին զայն նոյնութեամբ:

Ու վերջապէս երբ աւելցնենք րէ՛ յունական եւ լատինական արդի մանրագիրներն ալ, հետեւելով դանդաղ բնաւորումի մը օրէնքին, կը սերին իրենց սկզբնական ձեւերէն, բուած կ'ըլլանք այն պատճառները որոնք *հարազատութիւնը* պարտադիր կը դարձնեն տառերու բարեփոխութեան մը առիթով:

Այս բոլորը սակայն չեն արդարացներ միւս կողմէ յամառ եւ անխորհուրդ աւանդապաշտութիւն մը որ արգելի կ'ըլլայ յառաջդիմութեան: Յեղափոխում կամ բարեփոխութիւն ինքնին կ'ենթադրեն ու կը պահանջեն *փոփոխութիւն* մը անպատճառ, որուն պարտաւոր ենք ենթարկուիլ, — *նոյնիսկ երբ պահ մը՝ հիմին վարժուած մենք միտքն ու զգայարմբները դժուարամասն նորը ընդունելու* — պայմանով որ անուշտ պատշաճ կերպը, յարմարաւոր կեանքը եւ հոգիիս չափը կիրարկուած ըլլան այնքեղ:

Պալով «լաթնականացում»ին, այս բառով պիտի հասկընանք հետեւեալը.

օգտուիլ ընդհանրապէս եւրոպական յառաջացեալ արհեստագիտութեան (technique), լաթնական սառեւու կազմաւորման կանոններէն, գիրի եւ թղթութեան արուեստներու գիտելիքներէն, արգիական ոճի ընդհանուր սկզբունքներէն. եւ ա՛յլգիւմ:

Ահա ա՛յս նկատողութիւններով ձեռնարկեցինք հայ թղթական սառեւու բարեփոխութեան եւ արդիականացման գործին, եւ յանգեցանք լուծումի մը զոր հանոյն ունինք ներկայացնելու այսօր հայ նաւակին դասումին:

Կարեւոր համարեցինք պարզել միեւնոյն ասեմ այս փորձին տամաբանական զարգացումը, բացատրելու համար արդիւնք որուն հասած ենք, եւ ցոյց տալու անոր առաւելութիւնները:

Հոս յայտնենք սակայն թէ բացատրողական այս գրութիւնը եւ նոր տառերու յօրինումը իրարմէ անշատ գործեր չեն բնաւ, այլ անոնք սկիզբէն արդէն զուգընթացաբար կատարուած ըլլալով, ծառայած են մին միւսը լրացնելու ներգիւնէս:

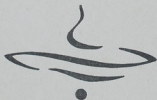
Բազմաթիւ ու այլասեռ տարրերով ներդաւնակ միութեան մը, կրտսեր արուեստի յատուկ ոճի մը հասնելու համար, անհրաժեշտ էր առաւելապէս զեղարուեստական բովանդակով մը կատարել այս աշխատութիւնը: Ինքնին հասկնալի է թէ ոճը այստեղ չունի աւագ արուեստներուն պատկանող բարձրագոյն արժէքը, բայց եւ այնպէս իր համեմատումին մէջ նոյնը կը մնայ յօրինման գործողութիւնը (processus):

Ասիկա կ'ըսենք, խնդրելու համար մեր ընթերցողներէն որպէսզի նկատի ունենալով այս հանգամանքը, անձնական նա-

խասիրութիւններէ կամ մասնակի դիտողութիւններէ չքելադրուին իրենց ֆենադասութեանց մէջ, որով հակասական եւ անօգուտ կարծիքներ յառաջ պիտի գային, այլ մօտենալով իբրեւ արուեստագիտական բնոյթ ունեցող գործի մը՝

առարկայօրէն ֆենեն քէ ի՛նչ բնել ուզած ենք, ի՛նչ սկըգբունքներէ առաջնորդուած ենք, ի՛նչ խնդիրներ եւ տեսակէտներ միաժամանակ նկատի առած ենք, եւ ո՛րքան յաջողած ենք արդիւնքին մէջ:

Նիկոսիա 1938—1946 Պահիրէ

1

ԸՆԻՃԱՆՈՒԻ ՃԱ ՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս գլուխին մէջ կ'ուզենք տալ նախ
ևւ առաջ քանի մը սահմանումներ,
յետոյ գիրի եւ տպագրութեան արուեստներու վերաբեր-
եալ արհեստագիտական բացատրութիւններ, ինչպէս նաեւ
հայ գրչութեան եւ տպագրական տառերու մասին կարգ-
մը ծանօթութիւններ, որոնք պիտի ծառայեն ընթերցողին՝
առանց դժուարութեան հետեւելու այս փորձին զարգաց-
ման: Պիտի բաւականանանք տալով խիստ անհրաժեշտը
միայն, այդ ալ կարելի եղածին չափ ամփոփ եւ համա-
ռօտ կերպով:

ՍԵՆՏԵՆՈՒՄՆԵՐ

Գիրք եւ տառ, սովորական գործածութեան մէջ յաճախ կը չփոթուին իրարու հետ, երկուքին ալ ունեցած մէկէ աւելի նշանակութիւններուն պատճառով: Ընդհանր նախ խմատը որով պիտի գործածենք զանոնք:

Գիրքը (*écriture*) «պայմանագրական նշաններով՝ զաղափարը եւ խօսքը պատկերացնելու արուեստն է»: Բառարանին տուած այս ընդհանուր սահմանումէն զատ, գիր պիտի կոչենք գրուածքի մը՝ օրինակ տպագրուած էջի մը ներկայացուցած պատկերը:

ՏԱՌԸ (*lettre, caractère alphabétique*) պիտի յատկացնենք ալբուբէնը կազմող իւրաքանչիւր *swan* նշանին (*signe alphabétique*): Օրինակ. ա, գ, ճ տառեր են:

ԳՐԶՈՒԹԻՒՆ (*graphie*) պիտի ըսենք ընդհանրապէս «այն ձևական արուեստին որ գրելու նիւթական աշխատանքին կը վերաբերի եւ ըստ ինքեան կ'անցնի զանազան փոփոխութիւններէ» (սահմանում եւ. Գուրեանի):

Գրչութիւն բառը պիտի գործածենք նաեւ, այբուբէնական գիրի գրչութեան մէջ, գրելու զանազան կերպեր յատկանշող գրչական դրոսիւնի (*système d'écriture*) իմաստով: Օրինակ. բարբ-գիրը մանրագիր գրչութիւն մըն է:

ԳՐԶԱԳՐՈՂ, պիտի կոչենք այն «գրիչ» կամ «գրչագիր»ները որոնք գրչութեան արուեստով կը զբաղէին:

ԳՐԶԱԳՐԻՐ պիտի յատկացնենք ձևագիր մատենին:

ԳՐԻԶԸ՝ գրեւու գործիքին :

ԲԱՐՁՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԵՐ. — Դիտենք թէ մանրագիր տառերը՝ վերին, միջին եւ ստորին բաժանու մեւ-
րով, չորս գիծերու միջեւ կը գեակադառնան : Միջին մասին մէջ կը տեղաւորուին առհասարակ տառե-
րուն մարմինները, վերին եւ ստորին մասերուն մէջ
կ'երկարին անոնց անդամները :

ԳԼՈՒԽՆԵՐ ԵՒ ՈՏՔԵՐ (*obits et empattements*). — Տառերու մարմինն կամ անոնց անդամներուն ծայ-
րերը կ'աւելցուին, տպագրութեան մէջ մանաւանդ,
վերէն՝ գլուխներ, իսկ վարէն՝ ոտքեր, որոնք կը
ծառայեն շեշտելու վերջաւորութիւնները եւ նպաս-
տելու տողին կանոնաւոր տեսքին : Օրինակ. բոլոր-
գիրի մէջ - թ, գ, ր -ի ոտքերը զոր պէտք չէ շփո-
թեւ վերջնագոյն տիպարի տպագրութեան մէջ - գ, լ,
զ, վ -ի կրճատուած պոչերուն հետ : Բոլորգիրի մէջ
գլուխներու գործածութիւնը չէ ընդունուած, իսկ
Արամեան տառերուն մեծամասնութիւնը, ինչպէս
լատինականները, ունին թէ՛ գլուխներ եւ թէ՛ ոտ-
քեր : Օրինակ. դ, ի, ո — ք, լ, ք, եւ այլն :

ՊՈԶ, ՊԱՐՈՅԿ, ԿՏՈՒՅ, ՓՇԻԿ կը գործածուին իրենց
նշանակութեան համապատասխան ձևերու համար :
Օրինակ. ծ-ին վերի փշիկը, ն-ին կտուցը, ճ-ին պա-
րոյկը, շ-ին պոչը, եւ այլն :

ՄԻՋՈՅԸ (*espace*) բառերու միջեւ հեռաւորութիւնն է :

ՏԱՌԱՄԻՋՈՅԸ՝ (*approche*) տառերու միջեւ հեռաւոր-
ութիւնը :

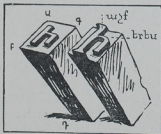
ՏՈՂԱՄԻՋՈՅ պիտի կոչենք գրուած կամ տպագրուած

տողերու միջև ձգուող հեռավորությունը, այսինքն
բարձր տառի մը (օրինակ՝ ի) ստորատէն, յաջորդ-
տողին մէջ նման տառի մը գագաթին միջև գըտ-
նըող հեռավորությունը: Իսկ

ՏՈՂԱՆԶԱՏ՝ մեծագէ աշն շերտերը որոնք նոյն այդ-
տողամիջոցներուն համար կը գործածուին տպագը-
րութեան մէջ: Ֆրանսերէնը տողամիջոցին եւ տո-
ղանջատին համար միակ բառ մը ունի՝ *interligne*:

ԿէՏԸ (*point, բուլթօ*) տպագրական միութիւնն է որ
հաւասար է 0,376 միլիմէթրի: Անով կը չափեն
միջոցները, տողամիջոցները, տառերու տարածու-
թիւնները (*dimensions*), եւ այլն:

ՁՈՅԼ ՏԱՌ (*caractère d'imprimerie, type*) պիտի կոչենք
աշն ձուլած մեծագէ երկայնաձեւ խորանարդը
(*parallépipède*) որ կը կրէ ցցուն տառ մը իր
երեսին վրայ:

ՁՈՅԼ տառին երեք
տարածություններն են.
մեծութիւն (*force de
corps*) = ԱԲ, հաստու-
թիւն (*épaisseur*) = ԱԳ,
խորութիւն (*hauteur en
papier*) = ԲԴ:

ԱՉԴԸ (*œil*) ցցուն տառին մակերեսն է որ տպագրու-
թեան առեւն մեկանով կը ծածկուի:

Նոյն մեծութեամբ ձոյլ տառեր կրնան տար-
բեր բարձրութիւնով (*hauteur d'œil*) աչքեր ունենալ
երբ ձոյլ տառին երեսը առաւել կամ նուազ գրաւ-

ւած կ'ըլլայ աչքէն (տես էջ 30ի պատկերը), ինչ որ նոյն տողի մը մէջ զանազան բարձրութեամբ գիւրեր միջագրելը (intercaler) կարելի կը դարձնէ։ Ըստ այնմ ալ կ'ունենանք վտր, միջակ եւ խոտր աչքով ձոյլ տառեր։

քեզ իմաստութիւն	լսելի էր լինում	լսելի էր լինում
1	2	3

- Այս գիրերուն ձոյլ տառերը, երեք բաժիններուն մէջ ալ 12 կէտ մեծութիւն ունենալով հանդերձ, տպագրելին մէջ ինչպէս կը տեսնենք, բարձրութիւնները կը տարբերին։ Օրինակի համար եթէ առնենք ի բարձր տառը, կը տեսնենք թէ՛
- թիւ 1ին մէջ որ փոքր աչքով բոլորգիր մըն է (*), ի տառը միայն 8 կէտ հասակ ունի.
 - թիւ 2ին մէջ որ միջակ աչքով բոլորգիր մըն է, անիկա 10 կէտ հասակ ունի. իսկ
 - թիւ 3ին մէջ որ խոշոր աչքով Արամեան մըն է, բարձր տառերը կը գրաւեն ձոյլ տառին ամբողջ 12 կէտ մեծութիւնը։

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՌԸ ձոյլ տառին գրոշմն է թուղթին վրայ։

ՏՊԱԳՐԸ վերջապէս, տպագրուած գիրն է՝ բազկացած տպագրական տառերէ։

ՅԱՃԱԽՈՒԹԻՒՆ . — Յայտնի է թէ գրութեան մը մէջ, այբուբենի տառերը նոյն յաճախութեամբ չեն ներ-

(*) Տես Տառացուցակ Վիեննայի Միֆթաբեսն Տպարան - Չուլարանի (Cicero Antiqua)։

կայանար. այսպէս՝ երբ սովորական տողի մը ընթացքին 5էն 10 հատ աի կը հանդիպինք, կը պատահի շատ անգամ որ Վի կամ Ծ չգտնենք ամբողջ էջի մը մէջ:

Տառերու այս յաճախութիւնը ներկայացնելով կարելւոր չափանիշ մը մեզ զրադեցնող հարցերուն մէջ, պատրաստեցինք հաշերէն աշխարհաբարի եւ ֆրանսերէնի յատուկ երկու ցուցակներ որոնց պիտի դիմենք շատ յաճախ (պատկեր 1):

Այս պատկերին մէջ, օրինակի համար ա տառին յաճախութիւնը 14,60 է՝ կը նշանակէ թէ հարիւր տառէրադկացած գրութեան մը մէջ մօտաւորապէս 15 հատ ա կայ, 1 հատ բ կայ, եւ այլն:

Յաճախութեան չափանիշին կարեւորութիւնը ցուցնելու համար կու տանք հետեւեալ օրինակը.

Միջին երկաթագիրին մէջ(*) կըրածեւ տառերուն թիւը 12 է, այսինքն ամբողջ այբուբենին մէկ երրորդը (տես ՀԱՅ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐ, 2. — Միջին երկաթագիր, նաեւ պատկեր 4/բ): Եթէ այս համեմատութենէն հետեւցնենք թէ՝ — ինչպէս պիտի կարծուէր առաջին ակնարկով — միջին երկաթագիր գրուածքի մը մէջ կըրածեւ տառերուն թիւը $1/3$ է եւ անկիւնածեւերունը $2/3$, մեծապէս սխալած կ'ըլլանք:

Արդարեւ այդ 12 տառերուն յաճախութեանց գումարը մեզի կու տայ 10,65, ինչ որ կը նշանակէ թէ կը-

(*) Համառօտելով, «միջին երկաթագիր» պիտի նշենք միջին Մեսրոպեան երկաթագիրը, նաեւ «բուն երկաթագիր»՝ բուն Մեսրոպեան կամ զիւրազիր երկաթագիրը:

ՅՈՒՑԱԿ ՏԱՌԵՐՈՒ ՅԱՃԱԽՈՒԹԵԱՆՑ

(հայերէնի եւ ֆրանսերէնի յատուկ)

Հ Ա Յ Ե Ր Է Ն	Գ	Գ Ր Ա Ն Ս Ե Ր Է Ն
ա 14,60	գ 0,95	а 8,50
բ 0,85	դ 7,25	б 1.—
գ 1,45	է 0,70	с 2,75
դ 1,40	զ 1,15	д 4,35
ե 6,60	ը 0,65	е 17,35
զ 0,65	ռ 0,70	ф 1.—
է 2,50	ւ 2,35	г 1.—
ը 2,60	վ 1,05	h 0,90
բ 1,65	ս 2,75	і 6,75
ժ 0,25	ր 8,50	ј 0,50
ի 5,90	ց 1,40	к 0,03
լ 1,95	ւ 6,30	l 5,90
խ 0,75	փ 0,40	m 2,80
ծ 1,25	ֆ 1,25	n 7.—
կ 3,70	օ 0,55	о 6,25
հ 1,55	ֆ 0,05	p 3,10
ձ 0,30	v 1,85	q 1.—
ղ 0,90	w 0,02	r 7,15
ն 0,25	x 0,30	s 7,30
մ 3,10	y 0,30	t 6,30
յ 2,10	z 0,30	u 6,30

Այս բիւրը ստացած ենք մեր հաշիւը բնելով 10,000 տալի
զուտաւ մը ներկայացնող զանազան հասուածներու վրայէն:

լորաձեւ տառերը մատաւորապէս 1/10 համեմատութեամբ միայն կը ներկայանան այդ տեսակի գրութեանց մէջ եւ ոչ թէ 1/3: Ինչպէս կը տեսնուի, մե՛ծ է տարբերութիւնը, հետեւաբար նաեւ սխալը(*):

Այս սահմանումներէն զատ, վերջէն պիտի տանք ուրիշներ ալ, իրենց պատկանած գլուխներուն մէջ:

(*) Այստեղ նկատի չենք առած — յառաջիկային ալ պիտի չառնենք — յաճախութեան այն պզտիկ տարբերութիւնները զոր կարգ մը տառեր կրնան ունենալ զրաբարի, նաեւ արեւելահայերէնի մէջ:

ԼԱԻ ԳԻՐԻ ՄԸ ՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՈՃ

ՈՃԸ ԳԻՐԻՆ ՄԷՉ.— Օգտակարութիւն եւ գեղեցկութիւն, կրտսեր արուեստի գործերը բնորոշող էական երկու յատկութիւններն են։ Իրրեւ այդ՝ գիր մը պէտք է ըլլայ ամենէն առաջ ընթերցելի, ապա նաեւ գեղեցիկ։

Գեղեցկագիտական տեսակէտէն ալս երկու յատկութիւնները, որոնց վրայ պէտք է աւելցնենք «նարագասութիւն»ը զոր իրրեւ սկզբունք ընդունեցինք, եւ խնայողութիւնը որուն մասին պիտի խօսինք, լայն առումով ոճի տարրեր են։

Ոճը, ինչպէս գիտենք, գերադոյն նպատակն է որուն պէտք է ձգտին բոլոր արուեստները անխտիր։ Ոճը միեւնոյն ասան ալդ նպատակին հասնելու կերպն իսկ է։

Գիր մը ոճ ունի երբ անոր յորինման բոլոր տարրերը իրենց ամենէն յետին մանրամասնութիւններով որոշ կարգի մը կը հպատակին, միութեան կը ձգտին. երբ արուեստագիտական ճաշակ մը ենթարկած է այդ տարրերը մասնաւոր գրչական դրութեան մը համապատասխան կանոններու, եւ ալս կերպով հառած՝ ներդաշնակութեան եւ գեղեցկութեան։ Գիր մը ոճ ունի երբ տակաւին անիկա յատուկ է ցեղի մը, կ'արտայայտէ նկարագիրը անոր լիզումն ու կը ցոլացնէ գիմագիծը իրեն ժամանակակից մշակոյթին։

ԸՆԹԵՌՆԵԼԻՈՒԹԻՒՆ

Գիրի մը գիւրին ընթեռնելութեան նպատառը ազգակներն են. ազգաձիգ գիրք, կլորածեութիւն, պարզութիւն, ալլազանութիւն եւ զանազանելութիւն:

1. — ՈՒՂՂԱԶԻԳ ԳԻՐՔ. — Ազգաձիգ գիրքը՝ մարմիններու կալանութեան ու հաւատարակչութեան նշանաւոր պայմաններէն մէկն է: Առօրեայ գործածական գիրի մը համար այս գիրքը նախընտրելի է շեղէն՝ որ ծառութեան, անհաւատարակչութեան ապաւորութիւն կը ձգէ, անհանգստութիւն եւ յոգնութիւն կը պատճառէ աչքերուն:

Ալլազանութեան համար սակայն կարելի է երբեմն գործածել շեղ գիրն ալ, ինչպէս իրաւիք որ լատինականին մէկ փոփոխակն է:

2. — ԿԼՈՐԱԶԵԻՈՒԹԻՒՆ. — Տառերու ընդհանուր ձեւին համար նախընտրելի է կորը եւ կլորը որոնք կը համապատասխանեն մեր աչքերու ձեւերուն, եւ գիւրութեան, սահունութեան, շնորհի յատկութիւններ տնին: Անկիւնաձեւը իր կտրուած, ընդհատուած ուղղութիւններով գծաւորութիւն, արգելք կ'արտայայտէ: Անպատեհ է այս ձեւը ընտրել ընթացիկ գործածութեան յատուկ գիրերու համար: Անխարկ մը քով քովի դրուած բուն եւ միջին երկաթագիր երկու գրութիւններու վրայ, կը բաւէ համոզւելու համար թէ որքան գծաւոր ընթեռնելի եւ յոգնեցուցիչ է երկրորդը (տես պատկեր 2): Նոյնն է տարբերութիւնը ռոմսի եւ կոքիֆի միջեւ, լատինական գիրերու մէջ:

Այս չի նշանակեր սակայն թէ անկիւնաձեւ գիրը

չգործածուի երբեմն՝ կարճ գլուխեանց կամ վերնագիրերու համար։

Դիտել տանք այստեղ թէ՛ հայ տպագրութեան մէջ ճիշդ հակառակն է որ կիրարկուած է. բոլոր տպագիր գրութեանց կը տրուած եւն բացի վերտառագրեալ միջին երկաթագիրէն (տես պատկեր 14/գ) զոր շատ քիչ կը գործածեն, իսկ անկիւնաձեւ է բոլորգիրը որ ամենէն գործածական մանրագիրն է։

3.— ՊԱՐԶՈՒԹԻՒՆ.— Պարզութիւնը կը կայանայ տառերուն խրթին ձեւերէ եւ աւելորդ մասերէ զերծ ըլլալուն մէջ։ Աւելորդ պէտք չէ նկատուին սակայն ա՛յն մասնիկները, որոնցմէ ոմանք տառերու կառուցուածքին կը պատկանին եւ անոնց զանազանելիութիւնը կ'ապահովեն, օրինակ -է-ին պոչը, -չ-ին փշիկը, եւայլն, իսկ ուրիշներ ալ՝ ինչպէս հորիզոնական կամ եռանկիւնաձեւ գլուխները եւ ոտքերը որոնք սահմանելով եւ շեշտելով տառերու վերջաւորութիւնները, կը նպաստեն ընթերցանելիութեան։

4.— ԱՅԼԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆ.— Այլազանութիւնը՝ միօրինակութեան առաջքը առնելով գիրին ճանաչելի կը դարձնէ տառերը. այս նպատակով մասնաւոր նկատողութեան առարկայ պէտք է ըլլան անոնց բարձրութիւնները, լայնութիւնները, ձեւերը եւ գիծերու հաստութիւնները։

Ա.— ԲԱՐՁՐՈՒԹԻՒՆ.— Ինչպէս յոռականը եւ լատինականը, հայերէն գիրն ալ սկիզբները միօրինակ բարձրութեամբ գլխագիր տառերէ բաղկացած էր։ Այլազանութեան, նաեւ արտագրութեան համար է որ հետզհետէ կազմուած է մանրագիրը որուն տառերը չորս սարբեր հասակներ ունին։

— Կարձ տառերը կը գրաւեն բարձրութեան միջին մասը, ա, ո, ու, եւայլն:

— Միջակ-վեր տառերը՝ միջին եւ վերին երկու մասերը, ինչպէս ժ, ն, մ, եւայլն:

— Միջակ-վար տառերը՝ միջին եւ ստորին երկու մասերը, ինչպէս զ, դ, զ, եւայլն:

— Բարձր տառերը կը գրաւեն երեք մասերը ամբողջութեամբ, ասոնցմէ են ի, կ, վ, եւայլն:

Այստեղ կը ներկայանան երկու հարցեր.

Ա. — Ընթեռնելութեան տեսակէտէն ի՞նչ համեմատութեամբ պէտք է ըլլան այս զանազան բարձրութեամբ տառերը, այսինքն այբուրէն մը քանի՞ յաճախութիւնով կարճ, քանի՞ միջակ, եւ քանի՞ բարձր տառերէ բաղկացած ըլլալու է:

Այս մասին ճշգրիտ համեմատութիւն մը որոշել կարելի չէ, կը կարծենք: Կրնանք ընդունել սակայն որ բաղմամբ տառեր ունեցող այբուրէնի մը համար, որոնցմէ է հայերէնը, պէտք է գործածել չորս բարձրութիւններն ալ: Լատինական տպագիրը բացի -յ-էն որ իր կէտին հետ միասին կիսով բարձր տառ մըն է, կըցած է զանց ընել այս չորրորդ տեսակը:

Ատկէ զտա, գիրին կլորածեւ կամ անկիւնածեւ ըլլալը, առաւել կամ նուազ թիւով լայն եւ շեղադիմ տառերու ներկայութիւնը, անոնց անդամներուն առաւել կամ նուազ երկարութիւնը, այս ամէնը նկատի առնելիք կարեւոր կէտեր են այս խնդիրին մէջ:

Ամէն պարագայի, ոչ-կարճ տառերը պէտք չէ մեծ համեմատութեամբ ներկայանան որովհետեւ դէպի վեր եւ վար երկարող անոնց անդամները կրնան գիրին խճողուած

տեսքին պատճառ. ըլլալ, ինչպէս օրինակ՝ 65,50 յաճախութեամբ ոչ-կարճ տառեր ունեցող բոլորգիրին մէջ։ Միւս կողմէ, կարճ տառերու թիւն ալ պէտք է չափազանց բարձր ըլլայ, ինչպէս լատինական այբուբէնին մէջ ուր անոնց — *a c c i m n o r s u v w x z* — 74,62 յաճախութիւնը, այս գիրին՝ տեղ տեղ կու տայ միօրինակ բարձրութեան տեսք մը։

Հոս կը ներկայանայ նաեւ բարձրութեան մասերու համեմատութեանց խնդիրը.

Լատինական տառերու մէջ՝ վերին, միջին եւ ստորին այս մասերը հաւասար չեն միշտ. կը գործածուին զանազան համեմատութիւններ ինչպէս 1-1-1, 1-2-1, 2,5-1-1, եւայլն։ Կլորաձեւ գիրերու համար 1-2-1ը կը բաւէ անոնց մարմինները անդամներէն որոշ կերպով զատելու համար. մինչդեռ անկիւնաձեւ բոլորգիրը կը պահանջէ 1-1-1 համեմատութիւնը։

Քիչ յետոյ պիտի տեսնենք թէ բարձրութեան եւ բարձրութեան մասերու այս խնդիրները ընթեռնելիութենէ զատ խնայողութեան, ինչպէս նաեւ գեղեցկութեան հետ ալ մեծ առնչութիւն ունին։

Բ. — Երկրորդ հարցն է հետեւեալը.

Ի՞նչ կերպով կը կատարուի բարձրութեանց բաշխումը, այսինքն ո՞ր տառերը պէտք է ըլլան կարճ, որո՞նք՝ միջակ-մար կամ միջակ-վեր, եւ որոնք՝ բարձր։

Ընդհանուր կանոն մը գոյութիւն չունի այս հարցին համար եւս, այլ՝ ամէն գիրի տեսակ ունեցած է իրեն յատուկ բարձրութեանց բաշխում մը որ կատարուած է տառերու հիմնական կառուցուածքին համաձայն, նկատի ունենալով միեւնոյն ատեն գեղեցկութեան ազդակները։ Այս

պատճառով ալ կարգ մը տառերու հասակը եղած է փոփոխական սկիզբէն ի վեր. այսպէս օրինակի համար —ն եղած է միջակ-վար անցման երկաթագիրին մէջ, միջակ-վեր՝ բարդգիրին մէջ, բարձր տառ՝ նորագիրին եւ նոր շղագիրին մէջ (տես պատկեր 4)։

Նոյն տառերու համար այս նմանութեան պակասը սակայն թերութիւն մը կ'ըլլայ ընթեռնելութեան տեսակէտէն երբ զանազան գիրեր միատեղ կը գործածուին, ինչպէս պարագան է այսօր մեր տպագրութեան մէջ ուր կարգ մը տառեր թէ՛ տարբեր բարձրութեամբ կամ լայնութեամբ, եւ թէ՛ տարբեր ձեւերով կը ներկայանան Օրինակներ.

Թ Ր Բ, Հ Հ հ հ, ձ ջ, շ շ, տ ր ս.

Փափաքելի է որ հայերէն տպագրի Տեսակներ եւ փոփոխակներ հետեւին ի վերջոյ հիմնական այբուբենի մը ստաւածելեւումն այնպէս՝ ինչպէս լատինական տպագրերը ուղղակի կը սերին հռոմէական գլխագիրէն եւ մանրագիրէն որոնք գրեթէ անփոփոխ կը պահեն իրենց ձեւերը, առաջինը՝ աւելի քան 2.000, իսկ երկրորդը՝ 400 տարիներէ ի վեր։

Բ. — ԼԱԹՆՈՒԹԻՒՆ. — Այբուբենի մը մէջ կը գործածուին զանազան լայնութեամբ տառեր. այսպէս՝ օրինակի համար արամեանը ունի — լ, յ, ֆ — նեղ տառերը, — խ, պ, փ — նման լայն տառեր, իսկ լայնկեկ տառեր են — ի, ն, ո — եւ այլն որոնք մեծամասնութիւն կը կազմեն։

Այստեղ ալ որոշ համեմատութիւն մը ճշգրէլ կարելի չէ. նեղերու եւ լայներու թիւը խնայողութեան տեսակէտէն ալ իր կարեւորութիւնը ունի։

Գ. — ՁԵԻ. — Ընդունելով կլորածեւը որպէս ընդ-

հանուր ձեւ լաւ գիրի մը համար, ամբողջ ալրութենի մը մէջ որոշ թիւով անկիւնաձեւ տառեր՝ իրենց բերած ալրազանութիւնով կը նպաստեն ընթեռնելութեան։ Այսպէս՝ բուն երկաթագիրը ունի - է Լ Հ Ի - անկիւնաձեւ տառերը որոնք 12,30 յաճախութիւն մը կը ներկայացնեն։ Լատինական մանրագիրը՝ — f i j k l r t v w x y z — տառերը 30,40 յաճախութիւնով (*):

Փոխադարձաբար անկիւնաձեւ գիրն ալ պէտք է ունենայ կլորաձեւ տառեր, նոյնիսկ աւելի՛ համեմատութեամբ, իրեն դժուար ընթեռնելութեան պատճառով։ Հռոմէական գլխագիրը ունի — B C D G O P Q R S U — 40,20 յաճախութեամբ կլորաձեւ տառեր, մինչդեռ միջին երկաթագիրը 10,65, իսկ վերջին տիպարի տպագիր բոլորգիրն ալ՝ միայն 7,85 յաճախութեամբ կլորաձեւ տառեր (իբրեւ կլորաձեւ չենք հաշուած -յ, ն-ի նման տառերը որոնք կլորաձեւ վաքր մասնիկներ միայն ունին)։

Ալրութենի մը մէջ շեղազիծ տառերու ներկայութիւնն ալ կը նպաստէ ալրազանութեան։ Օրինակի համար բոլորգիր - ծ, հ, ճ - լատինական - k, v, x - տառերը՝ որոնք կը բեկանեն ընդհանուր ուղղութեան միօրինակութիւնը։

Գ. — ԳԻՐԵՐՈՒ ՀԱՏՏՈՒԹԻՒՆ. — Գիրին ալրազանութիւն կու տայ նաեւ՝ անոր տառերուն հաստ եւ բարակ (*pleins et déliés*) գիծերէ բաղկացած բլլալը։ Գիծի միօրինակ հաստութիւն ունեցող տառերը իրենց միօրինակութեամբ կը յոգնեցնեն տեսողութիւնը, թէեւ նման գիրեր

(*) Այս տեսակէտէն թերի կարելի է նկատել օրինակի համար ներկայ վրացերէն տպագիրները, որոնք զուրկ բլլալով անկիւնաձեւ տառերէ, ամբողջապէս կլորածեւ են։

գոյութիւն ունին եւ կարելի է զանոնք իրրեւ փոփոխակ
գործածել կարճ գրութիւններու համար:

5.— ԶԱՆԱԶԱՆԵԼԻՈՒԹԻՒՆ.— Զանազանելիութիւնը ա՛յն յատկութիւնն է որով տառերը չեն չփոփոխուի իրարու հետ եւ գիւրաւ կը տարբորչուին իրարմէ:

Նկատի առնուելիք կէտերն են հետեւեալները.

ա.— Հիմնական ձեւերը տառերուն պէտք է այնպէ՛ս կառուցուած ըլլան որ կարելի եղածին չափ տարբերին իրարմէ:

բ.— Տառերու յատկանշական մասերը պէտք է յատակ, նոյն իսկ չեղտուած կերպով գծագրուած ըլլան եւ ամէն առթիւ, մանաւանդ փոփոխակներու յօրինման տառն պահպանուին անոնք:

գ.— Տառերը պէտք է ճանաչելի ըլլան՝ նոյնիսկ իրենց հաստերովը միայն: Ասիկա շատ կարեւոր կանոն մըն է որ կ'ապահովէ անոնց անշփոթելիութիւնը:

Օրինակ՝ եթէ ջնջելու ըլլանք բոլորգիր -ա- եւ -տ- տառերուն բարակները, կը մնան երեք հաւասար գիծերէ բաղկացած յար եւ նման հաստեր: Այս տառերը չփոփոխուին են քանի որ իրարմէ չեն զանազանուիր քիչ մը հեռուէն գիտուած, երբ յատակ տպուած չեն անոնց բարակները եւ կամ տեսողութիւնը յոգնած է երկար ընթերցումէ մը, մանաւանդ երբ անծանօթ կամ օտար բառերու առջեւ գտնուինք:

դ.— Տառերը, առնթերադրութեամբ ալ պէտք է խառնուին մէկը միւսին հետ, որքան ալ անոնք մօտ ըլլան իրարու (տես ՏՊԱԳԻՐ ԲՈԼՈՐԳԻՐԻ ԹԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, Ա.-ԸՆԹԵՈՆԵԼԻՈՒԵԹԱՆ ՏԵՍԱԿԷՏԵՆ, հասուած 6):

ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆ

Գիրի մը գեղեցկութեան նպատառը ազգակներն են. տառաձեւերու գեղեցկութիւն, միաձեւութիւն, ալլազանութիւն, էջագրութիւն.

1.—ՏԱՌԱԶԵԻՆԵՐՈՒ ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆ.— Տառերը գեղեցիկ կրնան ըլլալ իրենց հիմնական կառուցումքին մէջ իսկ, երբ զանոնք բազկացնող գիծերը կը պատկերացընեն աղուոր զարդական ձեւ մը, խրաքանչիւր տառի ուրոյն նկարագիր մը տալով:

Մանաւոր ոչազրութեան առարկայ պէտք է ըլլան տառերու ներքին ձեւերը, այսինքն անոնց գիծերուն մէջ գտնուող ճերմակ մակերեսները:

Ձեւի գեղեցկութեան համար տակաւին, տառերը հետեւելով գծագրութեան արուեստի կանոններուն, պէտք է՝

ա.— ներգծուած (*inscrit*) ըլլան երկրաչափական կանոնաւոր ձեւերու մէջ,

բ.— ենթարկուին ներդաշնակ համեմատութիւններու,

գ.— լրացնեն սեւ ու ճերմակի լաւ բաշխումի եւ ընդհանրապէս հաւասարակչութեան պայմանները:

դ.— Պէտք է սրբագրուին այն աննպատակ ձեւազեղծումները, արդիւնք՝ տեսողութեան պատրանքի (*illusion d'optique*) երեւոյթին որուն ենթակայ են մեծ թիւով տառեր:

2.— ՄԻԱԶԵԻՈՒԹԻՒՆ.— Գիրի մը միաձեւութեան կը նպատեն՝

ա.— գիրին ընդհանուր ձեւը՝ կլորածեւ կամ անկունածեւ,

Բ. — զանազան տառերու մէջ՝ նման մասերու նոյն կերպով գծագրումը,

Գ. — գրելու կամ գծագրելու տառն լաւ գործիքի մը (գրիչ, կարկին, եւայլն) ընտրութիւնը եւ անոր լաւագոյն կերպով գործածութիւնը: Տպագրական տառերն ալ ընդհանրապէս հիմնուած կ'ըլլան գրիչով գրուած ձեւերու վրայ:

Գիրի մը միաձեւութիւնը ընթեռնելիութեան ալ ազդակ է միեւնոյն տառն:

3. — ԱՅԼԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Այլազանութիւնը իր կարգին՝ իր բոլոր ազդակներով որոնք «Ընթեռնելիութիւն» բաժինին մէջ մանրամասնուեցան, կը ներկայանայ իրրեւ կարեւոր ազդակ մը նաեւ գեղեցկութեան, քանի որ գեղեցկութիւնը իրեն իրրեւ պայման ունի որքան միութիւնը նոյնքան եւ ալլազանութիւնը, պայմանով որ այդ միութիւնը իւրացնէ այդ ալլազանութիւնը:

4. — ԷԶԱԴՐՈՒԹԻՒՆ (*mise en page*). — Էջագրութիւնը էջին յօրինուածքն է որ կը կախանայ գիրի տեսակները եւ մեծութիւնները ընտրելու, անոնց առնչմեքաբարութեան կշռոյթը, տողերու եւ լուսանցքի լայնութիւնները, տողամիջոցները, եւայլն, որոշելու մէջ, լաւագոյն կերպով տեղաւորելու համար տրուած գրութիւն մը՝ տրուած մակերեսի մը վրայ, ինչպէս գիրքի կամ ծանուցումի էջ մը, ճարտարապետական մակարդակի հատուած մը, եւայլն:

ԽՆԱՅՈՂՈՒԹԻՒՆ

Ընթեռնելութեան եւ գեղեցկութեան հետ, խնայողութիւնն ալ իբրեւ առանձին յատկութիւն պէտք է նկատի առնուի այստեղ, որքան որ անիկա լայն առումով գեղեցկութեան ազդակ է՝ նաեւ ոճի տարր, ինչպէս ըսինք արդէն անցողակի կերպով:

Խնայողութիւնը իր գործնական իմաստով՝ նիւթեղէնի (թուղթ, մելան, եւայլն) եւ ժամանակի խնայողութիւնը, մեծ կարեւորութիւն ունի ընթացիկ տպագրական գործերու մէջ մանաւանդ:

Խնայողութեան պայմանները նոյնը չեն ձեռագիրին եւ տպագիրին համար: Տեսնենք նախ ինչ որ հասարակաց է երկուքին, եւ յետոյ ինչ որ մասնաշաղկապ է իւրաքանչիւրին:

1° ՀԱՍՈՐԱԿԱՅ ԱԶԴԱԿՆԵՐ.— Տեղի խնայողութեան համար նկատի պէտք է առնուին.

Ա.— տառերու լայնութիւնները,

Բ.— տառամիջոցը՝ որ նուազ կ'ըլլայ կըրօձեւ տառերուն համար. այսպէս՝

ոգ ոգ օգ

Գ.— տողամիջոցը՝ որ փոփոխական է եւ ենթակայ հետեւեալ կանոնին.

«Որքան քիչ ըլլայ թիւը ոչ-կարճ տառերուն, որքան կարճ ըլլան անոնց անդամները, որքան փոքր՝ աչքը ձուլ տառերուն, ա՛յնքան տողամիջոցը կարելի է նուազեցնել:»

2° ՁԵՌԱԳԻՐԻ ՅԱՏԱԿ ԱԶԴԱԿՆԵՐ.— Ձեռագիրի պարագային, ժամանակի խնայողութիւնը կը կայանայ առաջ գրելու մէջ. ասոր նպատակը պայմաններն են.

ա. — տառերուն աջէն դէպի ձախ՝ շեղ ուղղութիւնը,

բ. — գրելու ժամանակ ընդհատումներու նուազագոյն թիւը, այսինքն գրիչը թուղթին վրայէն կտրելի եղածին չափ քիչ անգամ վերցնելու ստիպումը: Օրինակ՝ միջին երկաթագիր - Ա-ը (տես պատկեր 4/բ) երեք ընդհատում կը պահանջէ. մինչդեռ նոր շղագիր - ա-ը կը ստացւի մէկ գրիչով: Ասոր համար է որ հայ գրչութեան մէջ սկզբնական ուղղածից գլխագիր երկաթագիրերը վերածուած են հետզհետէ շեղ եւ նուազ ընդհատումներ պատճառող բոլորգիրին, ապա շղագիրերուն ու նոր շղագիրին (տես պատկեր 2 եւ 3):

3° ՏՊԱԴԻՐԻ ՅԱՏՈՒԿ ԱԶԴԱԿՆԵՐ. — Տպագրութեան մէջ, խնայողութեան համար նկատի առնուելիք կէտերն են.

ա. — Զոյլ տառին երեսէն դուրս երկարող մասնիկներ գիւրաւ կը կտրտին երբ շարուած տառերու ընդհանուր մակերեսը հարթելու համար, փայտէ գրաթակով մը (*taquoir*) կը հարուածեն զանոնք: Այդ մասնիկները սրբագրութեան ատեն ալ ժամանակի կորուստ կը պատճառեն գրաշարին՝ որ անոնց քովի տառը փոխելու համար հարկադրուած է երկու տառ միտսին դուրս հանելու:

Ինքնին հասկնալի է թէ տողաշարի (*linotype*) գործածութեան պարագային այս անպատեհութիւնները խնդիր չեն բլլար:

բ. — Շատ պզտիկ խոռոչներ, տառերու զիծերուն միջեւ նեղ անցքեր գիւրաւ կը լեցուին տպելու ատեն եւ յաճախակի մաքրութեան կը կարօտին:

գ. — Մազանման զիծերն ալ շուտով մաշելու են թակայ են եւ լաւ չեն տպուիր հասարակ տպագրութեանց մէջ:

Պղտիկ խոռոչներու եւ մագանման գիծերու գոյութիւնը՝ խնայողութենէ դատ, տպագիրին յատկութեան, հետեւաբար ընթեռնելիութեան հետ ալ առնչութիւն ունի:

«Ընդհանուր ծանօթութիւններ»ու այս բաժինը յետագային մեղի իբրեւ չափանիշ պիտի ծառայէ քննելու համար խնդրոյ առարկայ գիրերը եւ գատելու անոնց արժէքները՝ արհեստագիտական ու արուեստագիտական տեսակէտներէն:

ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՌԵՐ

Հասկնալի է թէ տպագրական տառերու բարեփոխութեան ձեռնարկի մը համար անհրաժեշտ էր ծանօթանալ նախ եւ առաջ Մեսրոպի անձին ու գործին, ուսումնասիրել Գիրի Գիւտէն մինչեւ այսօր յորինուած գրչական եւ տպագրական գիրերու բոլոր տեսակները, տեսնել ոճի տարբերութիւնները, հնարուած տառերու նոր ձեւերը կամ անոնց՝ դարերու բնթացքին կրած ձեւափոխութիւնները, փնտռել մանաւանդ հայ գրչութեան եղաչրջումի կարգն ու կազմաւորման կանոնները:

Հ. Յ. Տաշեանի իր տեսակին մէջ առաջին ուսումնասիրութիւնը, Ակադեմիկոս Բրօֆ. Հր. Անանեանի պատկառելի աշխատասիրութիւնը, եւ դեռ ուրիշ հայ թէ օտար բանասէրներու փնտրտաքները հայ հնագրութեան մասին, ինչպէս նաեւ հայ տպագրութեան պատմութեան վերաբերեալ աշխատութիւններ, մեզի թանկագին ծանօթութիւններ կու տան եւ բարեփոխութեան փորձի մը համար անհրաժեշտ յենարաններ են (*):

(*) «Ակնարկ մը Հայ Հնագրութեան վրայ», «Տուցակ Հայերէն Ձեռագրաց՝ Մատենադարանին Սխիթարեանց ի Վիեննայ»։ Հ. Յ. Տաշեան — «Հայոց Գրերը»։ Հր. Անանեան — «Սխուան», «Սխական», «Այրարատ», «Եփրակ»։ Հ. Ղ. Ալիբեկ — «Շողակաթ»։ Հայագիտական ժողովածու, 1913. Գ. Արք. Յովսէփեան — «Տիպ ու Տառ»։ Թէոդիկ — եւ այլն:

ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ ՏԱՌԵՐ

Հայ գրչութեան առաջին տառերն են ա՛յն տառանդանները զոր Մեսրոպ Մաշտոց հնարեց 404—412 թուականներուն, կազմելու համար հայերէն այբուբէնը^(*)։ Երկարագիր կոչուած այս տառերը ծանօթ են մեզի հին քանդակագիրքերէն՝ որոնցմէ Տեկոբի Եկեղեցիիւնը եւ Երուսաղէմի Չիթենեաց Լերան խճանկարին (mosaïque) արձանագրութիւնը եւ զարէն կը նկատուին։ Իսկ մեզի հասած ամենահին գրչագիրէն՝ Մոսկուայի Լազարեան ձեւարանի 887 թուակիր Աւետարանէն սկսելով մնաւ տասը դարերու ժամանակաշրջան մը ընդգրկող մեր հազարամար ձեռագիրները ահագին նիւթ կը հալթալթեն հայ գիրի բոլոր տեսակներու ուսումնասիրութեան համար։

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ԳԱՍԱՒՈՐՈՒՄ.—

Ոգտուելով մեր հնագրագէտ-բանասէրներու պարպտումներէն եւ անոնց հրատարակած գիրի նմոշներէն, հայ գրչութեան տեսակները նախ եւ առաջ դաստորոնքը հետեւեալ ժամանակագրական կարգով.

Գլխագիր.—	Բուն երկարագիր	Ե. դար (404)
	Միջին >	
	Փոքր >	
	Անցման երկարագիր	
	Անցման բոլորգիր	

(*) Ըստ Հր. Աճառեանի, հայ գիրի գիտար բրած է Մաշտոց 404 թուականին. (տես «Հայ Տառերի գյուտի ստույգ թվականը», «Էշմիածին» ամսագրի մէջ, Հունվար 1944, Ա. տարի, համար առաջին)։

Մանրագիր.—	Բոլորգիր	ԺԱ. դար
	Անցման նոսրգիր	ԺԵ. »
	Նոսրգիր	ԺԷ. դար
	} Բոլորգիր-եղագիր Նոսրգիր-եղագիր	ԺԸ. դար
		» »
Առանձին մանրագիր.—	Նոր եղագիր	ԺԹ. դար

Բացի առաջին 404 թուականէն, այստեղ նշանակւած դարերը ցոյց կու տան այն մօտաւոր ժամանակը ուր այդ գիրերը կը ներկայանան կազմաւորուած կամ առնուազն որոշ նկարագիր ստացած (տես նաեւ պատկեր 2 եւ 3, էջ 52, 53)։

Այս դասաւորումէն կը տեսնուի թէ հայ գրչութեան ձեւափոխութիւնները կատարուած են զլիսագիր-մանրագիր-առնիկ մանրագիր կարգով որ ընդհանրապէս այբուբէնին գրչական եղաչրջման բնական ընթացքը կը ներկայացնէ եւ առանին մանրագիրով իր ամբողջական շրջանը աւարտած ըլլալ կը թուի, պաշտօնական գիրը այլեւս դարձած ըլլալով ապագայութեան սեփականութիւնը։

Մեր հին զարդանկարիչներու քմահաճ երեւակայութեան ծնունդը եզոզ սքանչելի զարդագիրերը ինչպէս նաեւ նոր շրջանի գեղագրութեան բազմատեսակ օրինակները մեր նիւթին մաս չեն կազմեր։

Պիտի չմանենք նոյնպէս իւրաքանչիւր գիրի տեսակի ամենահին թուականները կրող օրինակները վնասուելու, անոնց՝ տիրող կամ գործածութենէ զագրած շրջանները ճշդելու ճգնող եւ դեռ ուրիշ հնագրական-բանասիրական խնդիրներու մէջ։

Սաչափը կարեւոր է գիտնալ թէ՛ Մեսրոպի հնարած բուն երկաթագիրէն ետք, գիրի գլխաւոր տեսակները մէկ օրէն միւսը չէ որ կազմուած են, ոչ ալ նոր տեսակի մը երեւումը, նոյնիսկ տիրող լլլալը, հրապարակէ վտարած է բոլոր նախորդ գիրերը. այսպէս օրինակի համար՝

գտնուած է 640էն առաջ գրուած առանին գիր մը եգիպտոսի մէջ, երկաթագիր տառերով ուր արգէն բոլորգիր ձեւեր կ'երեւին (Հ. Յ. Տաշեան «Ակնարկ...» էջ 97) (*).

Նոտրգիրի ծագման շրջան կը նկատուի ժ՛. գարը, բոլորգիր - չղագիրնը՝ ժԱ. գարը, իսկ նոտրգիր - չղագիրնը՝ ժԶ. գարը.

բուն երկաթագիր գրուածքներ կան տակաւին ժԳ. գարուն.

իրբեւ պաշտօնական գիր գործածուած են անցման երկաթագիր - բոլորգիրներ, երբ արգէն անոնց յաջորդող բոլորգիր գրչութիւնը շատոնց տիրող եղած էր.

նոտրգիրի տիրող շրջանին, բոլորգիրը պահած է իր գոյութիւնը.

ու վերջապէս, կան տակաւին պարագաներ ուր

(*) Այս գիրին համար Հ. Յ. Տաշեան կ'ըսէ թէ՛ «Խառնուող մըն է միջին երկաթագիրի եւ բոլորգիրի» եւ թէ՛ «բուն գլխագիր երկաթագիր չի կրնար ըսուիլ գիրերէն եւ ոչ մէկը»:

Այս մեկնութիւնը մեզի անճանկնալի կը թուի, որովհետեւ նոյն գիրքին մէջ վերադասարկուած պատկերը շատ որոշ կերպով ցոյց կու տայ բազմաթիւ կլորածեւ երկաթագիր տառեր, ինչպէս՝ Գ, Դ, Ե, Ն, Ս, Խայլն, խառն՝ միջին երկաթագիր տառերով: Այս գիրը Հր. Անտոնանի հաւանական նկատած «անցման միջին» մը համար լաւ օրինակ մը ըլլալ կը թուի մեզի. (տես «ՎԱՐԿԱՅ ՄԸ ԲՈՒՈՐԳԻՐ ԱՌԵՂԵՌՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ» գլուխը):

ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ

ՏԵՍԱԿՆԵՐ

1 | ԱՅՆՐԱ Ր
ԲԱՌՈՅ ՅԱՆ Ա
ՊԼՏԻ, ՊԼՏԻԱ

2 | ԴՈՒՄՈՒՄՆ
ՈՐՈՒՄՆ. ՀԱՎ
ՈՒՄՆԱՆՈՒՄՆ | ԿՈՒՄՈՒՄՆ
ՄԱՐԿԱՐԵԱՅ
ՄԱՐԿԱՐԵԱՅ

3 | ԵՐԱՆՈՒՄՆԱՆՈՒՄՆ
ՈՐՈՒՄՆԱՆՈՒՄՆ, ԵՐԱՆՈՒՄՆ Ա
5 | ԿՈՒՄՈՒՄՆԱՆՈՒՄՆ, ԵՐԱՆՈՒՄՆ

դաս իրոց և ազատիչ 4 ոչ եր : Դարձեալ
այնտ և կայր դեմ յանդ իման, դառնապէ
հզոպէր սեմեի. ասե թոյլտուքնմա. Գի

1.-Բուն երկաթագիր 2.-Սիջին երկաթագիր 3.-Փոքր երկա-
թագիր 4.-Անցման երկաթագիր 5.-Անցման բոլորգիր

ՊԱՏԿԵՐ 2

ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ

ՏԵՍԱԿՆԵՐ

6

Կամ զմինատիցէ,
Լ զմիւսնսիրես

7

իմդրոյ ար յակոր
Եւդիւ-իվելու-մ
իշատակ հոգոյ իմոյ
իմոյ և ան շարմոյ

Չհանոյ Եւդոմ որո-
Եւդի հաւանքի և Եւ-
Եւդի պղծի Եւդոմ

9

Շատ զոյց իմեր յէջ
Եւ յայտարարիւց անսան Եւ

8

10

Եւրոպայի մասն հանդիս պո-
րիւնք Եւրոպայի մասն հանդիս
պո-րիւնք Եւրոպայի մասն հանդիս

11

Բոլորիւ և անորիւ շարմոյ Եւ
յայտարարիւց անսան Եւ

6.- Բոլորիւ 7.- Անցման նոսրիւ 8.- Նոսրիւ 9.- Բո-
լորիւ-եղազիւ 10.- Նոսրիւ-եղազիւ 11.- Նոր եղազիւ:

ՊԱՏԿԵՐ 3

նոյն գրչագիրի մը մէջ կը հանդիպինք տարբեր գիրերու միաժամանակ գործածութեան:

ՀԱՅ ԳՐՉՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐ.—

Հայ գրչութեան տեսակներու մասին գաղափար մը ունենալու համար, հոս (պատկեր 2 եւ 3), մեր կողմէ ընդօրինակութեամբ վերարտադրուած, ցույց կու տանք իւրաքանչիւրէն մէյ մէկ նմոյշ, նախընտրաբար անոնց կազմաւորուած կամ յառաջացած շրջաններէն:

Յաջորդ թիւ 4 պատկերով ալ (էջ 55) կու տանք ամբողջական այբուբէնները անոնց գլխաւորներուն:

Ստորեւ պիտի աւելցնենք նաեւ քանի մը բացառութիւններ իւրաքանչիւր գրչութեան տեսակի մասին:

1.— ԲՈՒՆ ԵՐԿԱԹԱԳԻՐ.— Հր. Աճառեանի 8 պատճառաբանութիւններէն, որով ան կը փաստէ բուն երկաթագիրին աւելի՛ հին ըլլալը քան միջին երկաթագիրը («Հայոց Գրերը», էջ 390), կը հետեւի թէ Մեսրոպի յօրինած գիրը եղած է կլորածեւ բուն երկաթագիրը որ ունի 12, 30 յաճախութեամբ 4 հատ անկրնածեւ տառեր - Է Լ Հ Ի -:

2.— ՄԻՋԻՆ ԵՐԿԱԹԱԳԻՐը որ նախորդին անկրնածեւ մէկ փոփոխակն է ունի 10, 65 յաճախութեամբ 12 հատ կլորածեւ տառեր - Զ Խ Մ Զ Ճ Յ Շ Զ Զ Յ Ֆ Ք - (տես պատկեր 4/բ):

3.— ՓՈՔՐ ԵՐԿԱԹԱԳԻՐը միջինին մանր մէկ տեսակն է նոյն տառածեւերով:

4.— ԱՆՅՄԱՆ ԵՐԿԱԹԱԳԻՐը փոքր երկաթագիր եւ բոլորգիր տառերու խառնուրդ մըն է ուր իշխող են առաջինները:

ԱՅԲՈՒԲԵՆՆԵՐ՝ ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ
ԳԼԽԱԽՈՐ ՏԵՍԱԿՆԵՐՈՒ

- ա... ԱԲԳԴԵՑԵԸԹԺԻԼ
ԽԾԿՆՁՂՃԱՄՅՆՇՈ
ՉՊԶՈՒՍԱՄՐՅԻՓԲ
- բ... ԱԲԳԴԵՑԵԸԹԺԻԼ
ԽԾԿՆՁՂՃԱՄՅՆՇՈ
ՉՊԶՈՒՍԱՄՐՅԻՓԲ
- գ... ԱԲԳԴԵՑԵԸԹԺԻԼ
ԽԾԿՆՁՂՃԱՄՅՆՇՈ
ՉՊԶՈՒՍԱՄՐՅԻՓԲ
- դ... ԱԲԳԴԵՑԵԸԹԺԻԼ
ԽԾԿՆՁՂՃԱՄՅՆՇՈ
ՉՊԶՈՒՍԱՄՐՅԻՓԲ
- ե... ԱԲԳԴԵՑԵԸԹԺԻԼ
ԽԾԿՆՁՂՃԱՄՅՆՇՈ
ՉՊԶՈՒՍԱՄՐՅԻՓԲ
- զ... ԱԲԳԴԵՑԵԸԹԺԻԼ
ԽԾԿՆՁՂՃԱՄՅՆՇՈ
ՉՊԶՈՒՍԱՄՐՅԻՓԲ

ա... Բուն երկաթագիր բ... Միջին երկաթագիր գ... Անց-
ման բոլորգիր դ... Բոլորգիր ե... Նորգիր գ... Նոր տղագիր:

5.— ԱՆՅՄԱՆ ԲՈՒՈՐԳԻՐԸ նախկինին աւելի յառաջացած մէկ շրջանին պատկանելով, հոս իշխող են բուրգիւր տառերը:

6.— ԲՈՒՈՐԳԻՐ.— Իբրեւ կազմաւորուած առաջին մանրագիր, հայ գրչութեան մէջ կարեւոր հանգրուան մըն է բուրգիւրը որուն՝ հակառակ անկիւնաձեւ բլլալուն, «բայր»՝ ալսինքն կըրածեւ գիր կոչուիլը առեղծուած մը կը մնայ մինչեւ այսօր: Արդարեւ անկիւն յառաջ եկած բլլալով անկիւնաձեւ փոքր երկաթագիրէն, բաղկացած է մեծագոյն մասով (92,15 յաճախութիւն) անկիւնաձեւ տառերէ, իր շեղ ուղղութեան պատճառով աւելի արագ կը գրուի. նաեւ աւելի գիւրին ընթեռնելի է քան երկաթագիրը, զանազան բարձրութեամբ տառերէ կազմուած բլլալուն համար (34,50՝ կարճ, 51,35 միջակ եւ 14,15 յաճախութեամբ բարձր տառեր):

Այստեղ նշանակենք սա ուշագորաւ պարագան թէ՛ պաշտօնական կիրառել մանրագիրը գոյութիւն ունեցած չէ մեզի ծանօթ հայ գրչութեանց մէջ:

7.— ԱՆՅՄԱՆ ՆՈՏՐԳԻՐԸ գեո. չկազմաւորուած նոսրգիրն է որ ծագած կրնանք նկատել բոյրգիրի մէկ փոփոխակէն, ալսինքն ա՛յն օրէն (ԺԳ. դարուն) երբ բուրգիւրը գրել սկսած են գրիչի ծայրին տալով ուղղաձիգ գիրք, ինչպէս ճիշդ կերպով նկատած է Հր. Աճառեան («Հայոց Գրերը», էջ 378): Այս պատճառով ալ հորիզոնական բարակ գիծերը հաստերու փոխուած են եւ կազմուած է՝ ընդհանրապէս մանր ակռաներով ու նոր երեւոյթով գիր մը:

8.— ՆՈՏՐԳԻՐ.— Գրիչին վերոյիշեալ ալգ. ուղղաձիգ բռնուածքէն ստիպողաբար եւ հետզհետէ յառաջ

եկած են քանի մը նոր ձեւեր՝ *p à s f*, ինչպէս նաեւ տարբերութիւններ տառերու բարձրութեանց մէջ. այսպէս՝ *բ գ ե է ժ ծ փ* դարձած են գրեթէ բարձր, *մ*՝ բարձր, իսկ *ս*՝ միջակ-վար տառեր (տես պատկեր 4/ե, էջ 55)։

Այս կերպով, ժի. դարուն կ'ունենանք կազմաւորւած նոր գրչութիւն մը՝ նոտրգիրը որ ունի 31,75՝ կարճ, 39,65՝ միջակ եւ 28,60՝ յաճախութեամբ բարձր տառեր։

Հետաքրքրական է հաստատել այստեղ այն մօտ երեք դարու (ժի. — ժի.)՝ բաղդատարար երկար անցման շրջանը զոր նոտրգիրը պէտք ունեցած է կազմաւորուելու համար, մինչդեռ գիտենք թէ միակ ժ. դարուն իրարու յաջորդած են միջին եւ փոքր երկաթագիրերը, անցման երկաթագիրերը եւ անցման բոլորգիրերը՝ յանգելու համար առաջին կազմաւորուած մանրագիր գրութեան՝ բոլորգիրին, արդէն իսկ յաջորդ. ժի. դարուն։

Այս պարագան կրնանք բացատրել անով որ ժի. եւ ժՁ. դարերը կը ներկայացնեն հայ լեզուական - մատենագրական եւ ընդհանրապէս հայ մշակոյթի տեսակէտէն անկման շրջան մը, եւ պէտք է սպասել մինչեւ ժի. դար, որպէսզի արեւմտեան ու արեւելեան ազդեցութեամբ մատենագրական վերազարթնումի մը հետ իր վերջնական ձեւաւորումը ստանայ նոտրգիրը։ Այս կերպով կը հաստատուի անգամ մը եւս մեր ներածութեան մէջ ներկա. յացուցած տեսակէտը որով գիրին զարգացումը իրրեւ կրտսեր արուեստ՝ զուգահեռաբար կ'ընթանայ ընդհանուր մշակոյթին հետ։

9. — ԲՈՒՈՐԳԻՐ - ՇՂԱԳԻՐԸ ա'յն անցման գիրն է որուն մէջ բոլորգիր տառաձեւերը, արագագրութեամբ նուազ անկիւնաւոր կ'ըլլան եւ ուր չցագիր ձեւեր կը սկը-

սին երեւան գալ:

10.— ՆՈՏՐԳԻՐ - ՇՂԱԳԻՐը անցման գիր մըն է որ նոտրգիրի հետեւողութեամբ կը գրուի եւ ուր արագագրութեամբ յառաջ կու գան շղագիր տառաձեւեր:

11.— ՆՈՐ ՇՂԱԳԻՐ.— Բոլորգիր եւ նոտրգիր շղագիրերը ժԼ. գարուն զուգընթացաբար յառաջանալով յանգած են նոր շղագիրին որ մեր արդի ձեռագիրն է եւ կազմաւորուած առանձին մանրագիրը:

Նոր շղագիրին մէջ յատկանշական են այն կապակցութիւնները որոնք ոչ միայն մէկ տառը միւսին, այլ մէկ տառի զանազան մասերը իրարու կը կապեն. այս կերպով կարելի կ'ըլլայ տառերը, նոյնիսկ ամբողջ բառ մը առանց ընդհատումի, մէկ գլծով գրել, ինչ որ մեծապէս կը նպաստէ արագագրութեան:

Նոր շղագիրին մէջ անկիւնաձեւ տառեր գրելով էլ կան. կարճ տառերը 31,75 յաճախութիւն ունին, միջակները՝ 44,30, բարձրերը՝ 23,95:

Եթէ այս համեմատութիւնները բազդատենք բոլորգիր եւ նոտրգիր տառերու բարձրութեանց հետ,

	Կարճ	Միջակ	Բարձր
Բոլորգիր	34,50	51,35	14,15
Նոտրգիր	31,75	39,65	28,60
Նոր շղագիր	31,75	44,30	23,95

Նմանութիւնը բացայայտ կերպով երեւան կու գայ ի նպատակ նոտրգիրին ուր՝ բացի է ժ ծ ջ տառերէն, բոլոր միւսները ունին նոյն հասակները. Ասկէ զատ, և տառին

կառուցուածքը, ինչպէս զ եւ ց տառերու մարմիններուն բաց ձեւը նոյնն են նոր շղագիրին եւ նոտրգիրին մէջ (տես պատկեր 4/ե եւ զ, էջ 55)։

Այս բաղդատութիւնը թել կու տայ մեզի հետեւ ցընելու թէ նոր շղագիրը յառաջ եկած է ուղղակի նոտրգիր - շղագիրէն, ընդունելով հանդերձ որ շղագիր ձեւեր երեւան եկած են նախապէս արդէն ժն. դարուն, առանձին բոլորգիրերու մէջ։

Այս պարագան կը բացատրուի նաեւ անով որ նոր շղագիրին անմիջապէս նախորդող գիրը եղած է նոտրգիր - շղագիրը որ կը գործածուէր թէ՛ ձեռագիր մատենաներու մէջ՝ տակաւին ժն. դարուն վերջերը — հակառակ ապագրութեան շատոնց տարածուած ըլլալուն — եւ թէ՛ իրրեւ առանձին մանրագիր՝ մինչեւ ժն. դարուն կէսերը։ Յիշեցընենք այստեղ ա՛յն նման պարագան որով բոլորգիրը յառաջ եկած կը նկատուի իրեն նախորդող փոքր երկաթագիրէն եւ ո՛չ թէ բուն երկաթագիրէն՝ հակառակ անոր որ, ինչպէս տեսանք, բոլորգիր ձեւեր կ'երեւին արդէն է. դարուն, եզրիպատի մէջ գտնուած երկաթագիր ձեռագիրին մէջ։

Նոր շղագիրը իրրեւ պաշտօնական գիր գործածուած չէ բնաւ։

Նոր շղագիրը կազմաւորուած գիր մը ըլլալով հանդերձ, վերջնականապէս կայունացած կարելի չէ նկատել։ անիկա կրնայ դեռ ենթակայ ըլլալ փոփոխութիւններու՝ արագագրութեան ձգտումի հետեւանքով (տես ձ եւ ն տառերը, պատկեր 4/զ, էջ 55)։

ԳԱՍԱԿԱՐԳԵՐ. —

Հայ գիրերու ժամանակագրական կարգին եւ անոնց յատկանիշերուն ուսումնասիրութիւնը կ'առաջնորդէ մեզ զանոնք խմբելու 3 դասակարգերու մէջ. բուն գրչութիւն, փոփոխակ, եւ անցման գիր:

1° ԲՈՒՆ ԳՐՉՈՒԹԻՒՆ պիտի ըսենք ա՛յն գիրերուն որոնք այբուբէնի գրչական զարգացման գլխաւոր հանգրուանները կը կազմեն: Հետեւեալներն են անոնք.

բուն երկաթագիր՝	}	գլխագիր,
բոլորգիր,		մանրագիր,
նոսրգիր,		
նոր շղագիր՝		առանին մանրագիր:

Այս գիրերուն յորինումը կամ կազմաւորումը կատարուած է որոշ գրչական գրութեան մը համաձայն, որուն բաղկացուցիչ գլխաւոր տարրերն են՝ նոր տառաձեւեր, տառերու բարձրութեանց եւ լայնութեանց վերաբերեալ մասնաւոր համեմատութիւններ, հասակներու բաշխման յատուկ կերպեր, եւ այլն:

2° ՓՈՓՈԽԱԿ կը կոչուին այն գիրերը որոնք գիրի ընդհանուր ձեւին կամ ուղղութեան, գրիչի տեսակին, հաստութեան կամ բռնուածքին ընտրութենէն յառաջ կու գան եւ ոչ-էական փոփոխութիւններով, արդէն իսկ դոյութիւն ունեցող գրչական գրութեան մը կը հետեւին: Այս պատճառով ալ անցման շրջանի մը չեն կարօտիր անոնք անպայման, վարժ գրչագրող մը կարող ըլլալով յորինել փոփոխակներ, առանց մեծ գծաւորութեան: Հայ գրչութեան մէջ գլխաւոր փոփոխակներն են.

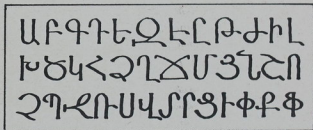
միջին երկաթագիրը, (*) } փոքր երկաթագիրը՝ }	բուն երկաթագիրի փոփոխականեր
---	--------------------------------

երկրորդը, իրականին մէջ բլլալով միջինին մանր մէկ «տեսակ»ը եւ ոչ թէ բուն փոփոխակ մը:

Անիի քանդակագիրերուն յատկանշական ձեւերն ալ բուն երկաթագիրի փոփոխակ մը կը ներկայացնեն: Հոս (պատկեր 5) կու տանք մեր կողմէ վերաբաղում թեամբ գրուած ամբողջական ալբումէն մը այդ ոճով:

ԱՅՖՈՒԲԷՆ՝ ԱՆԻԱԿԱՆ

ՔԱՆԴԱԿԱԳԻՐԵՐՈՒ

ՊԱՏԿԵՐ 5

32 ԱՆՅՄԱՆ ԳԻՐԵՐԸ, ինչպէս իրենց անունէն յայտնի է, գիրի մէկ տեսակէն յաջորդ նոր տեսակի մը

(*) Միջին երկաթագիրը փոփոխակ մը բլլալով հանդերձ, անցման շրջան մը ունեցած բլլալ կը թուի, ինչպէս պիտի տեսնենք «ՎԱՐԿԱԾ ՄԸ ԲՈՂՈՐԳԻՐ ԱՌԵՂՆՈՒԱԾԻ ՄԱՍԻՆ» գլուխին մէջ:

անցնելու ատեն երեւան եկող խառն գիրերն են որոնք խարխախումի շրջան մը կը յատկանշեն եւ ընդհանրապէս բաղմամբիւ աստիճանաւորումներ կ'ունենան:

Հայ գրչութեան մէջ անցման գիրերն են.

անցման երկարագիրը,	}	փոքր երկաթագիրէն
անցման բոլորգիրը՝		դէպի բոլորգիր.
անցման նոսրգիրը՝	}	բոլորգիրէն դէպի նոսրգիր.
բոլորգիր - շղագիրը,		բոլորգիրէն եւ նոսրգիր.
նոսրգիր - շղագիրը՝	}	բէն դէպի նոր շղագիր:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌՏՆԻՆ ԳԻՐԵՐ. —

Ըստ գործածութեան ալ, գիրերը կը ներկայանան երկու տարբեր հանգամանքներով.

ա. — իրբեւ պաշտօնական գիրեր՝ որոնք գիրի որոշ տեսակի մը ընտրութեամբ փոխառու եւ ճարտար գրչագրողներու ձեռքով լաւ եւ մաքուր գրուած կ'ըլլան առ հասարակ.

բ. — իրբեւ առանձնական կամ առօրինի գիրեր՝ արագ եւ անխնամ գրուած, որոնք երբեմն անվարժ ձեռքերէ ելած ըլլալով, միշտ ալ որոշ գիրի տեսակի մը չեն հետեւիր եւ ընդհանրապէս անկանոն երեւոյթ մը ցոյց կու տան:

Գիրին եղաշրջումը սակայն կատարուած ըլլալով միեւնոյն ատեն աւելի՛ արագ եւ գիրին գրելու ձգտում մով, այս առանին գիրերուն մէջ — որոնք անտարակոյս գոյութիւն ունեցած են սկիզբէն ի վեր — երեւան կու գան տառերու առաջին ձեւափոխութիւնները, բուն գրչութեանց սկզբնական ձեւերը:

ՀԱՅ ԳՐԶՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵ - ՐՈՒՆ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԱՐԺԷԻՐ

Հայ գրչութեան տեսակները այս կերպով դասաւորելէ եւ անոնց յատկանիշերը ճշգրիտ վերջ, քանի մը խօսք ալ ընենք անոնց գեղարուեստական արժէքի մասին:

Հաստատելով հանդերձ հայ գրչութեան ներկայացուցած՝ ամբողջ 15 դարերու ժամանակաշրջան մը ընդգրկող սքանչելի եղաշրջումի մը իրողութիւնը որ խկապէս բարձր ու նրբաճաշակ մշակոյթի փաստ մըն է եւ որուն նմանը կը գտնենք յունական ու լատինական յաղաքակրթութեանց մէջ, նկատի առնենք հիմա իւրաքանչիւր գրչութեան տեսակ առանձինն ու տեսնենք թէ իրաւ գեղեցիկ գիրեր են անոնք:

Առանց մտնելու այստեղ մանրամասնութեանց մէջ, պիտի բաւականանանք տալով այն արդիւնքները, որոնք կը ստացուին այդ գիրերը քննելով «լաւ գիրի մը յատկութիւններ»ու տեսակէտէն, նկատի առնելով միեւնոյն ատեն անոնց ծագման ու զարգացման պայմանները եւ անոնց առնչութիւնը իրենց ժամանակակից մշակոյթին հետ. այսպէս, կը տեսնենք թէ՛

մետրոպեան բուն երկաթագիրը սկեզարեան մշակոյթին համապատասխան՝ անթերի եւ կատարեալ ոճով գեղեցիկացոյն հայերէն գիրն է.

նոյնքան գեղեցիկ են Անլի քանդակագրական փոփոխները.

գեղեցիկ գիրեր են դարձեալ, նոյնիսկ եթէ չբացընեն լաւ գիրի մը բոլոր պայմանները, միջին եւ վտր երկաթագիրերը՝ իրեւ փոփոխները բուն երկաթագիրի,

ինչպէս նաեւ բոլորգիրը որ Արծաթի Դարուն գիրն է, եւ ցոսցիւր՝ ժէ. դարու մշակութիւն գիրը՝

Անցման երկաքաղիւրը, անցման բոլորգիրերը եւ անցման ցոսցիւրը, իրենց սահմանումով իսկ դեռ չկազմաւորուած խառն գիրեր, չեն կրնար իսկապէս գեղեցիկ նկատուիլ.

նոյն պատճառով գեղեցիկ չեն անցման շղագիրերը, որոնց համապատասխան լեզուներ կրնանք նկատել ռամկօրէնք եւ նոյն ատենուան ժողովրդական բարբառները.

նոր շղագիրն ալ բուն գրչութիւն մը ըլլալով հանգերձ, չի կրնար գեղեցիկ գիրերու շարքին գտուիլ, այնպէս ինչպէս կարելի չէ գեղեցիկ նկատել արտայայտութեան սովորական ձեւ մը եղող նոր աշխարհարար հասարակ բարբառ որուն ալ համապատասխան գիր կրնանք նկատել նոր շղագիրը.

ինչպէս տեսնեմք, նոր շղագիրը առանին գիր մըն է, ամբողջապէս գործնական նպատակի մը ձգտումէն յառաջ եկած՝ որ ենթակայ է անհամար կերպարանքներ ստանալու՝ զայն գրող անհատին նկարագիրին, դարգացման աստիճանին, ձեռքի ճարտարութեան եւ շնորհին, նոյնիսկ՝ գրելու ատեն իր ունեցած արտագրութիւններուն համաձայն.

Գալով նոր շղագիրի գեղագրական ոճաւորուած ձեւերուն (տես պատկեր 4/դ, էջ 55), անոնք ուրիշ բանի չեն ծառայեր բայց եթէ, իբրեւ գրավարժութեան օրինակներ՝ հայերէն գրել սորվելու — ինչպէս լատինական մանրագիր «écriture calligraphique»ը, որ տպագրութեան մէջ ալ ունի իր ձեռք տալերը.

ԿԱՐԾԻՓ ՄԸ ԳԻՐԵՐՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԶԵԻԻ ՄԱՍԻՆ

Տեսանք թէ հայ եւ օտար գրչութեանց մէջ, գիրերուն ընդհանուր ձևեր կը ներկայանար երբեմն կըրտաձև, երբեմն ալ անկիւնաձև։ Այս մասին հոս կը յայտնենք հետեւեալ տեսութիւնք։

Լաւ գիրի մը յատկութիւններու տեսակէտէն անկիւնաձև գիրը փափաքելի չըլլալով հանդերձ, անոր գործածութիւնը կրնայ երբեմն բացատրուիլ ոճի եւ մասնաւորապէս իր պատկերացուցած լեզուին հնչական նկարագիրը արտայայտելու տեսակէտէն։

Այսպէս օրինակի համար, պատահականութեան, գրչադրոցի պարզ քմահաճոյքի կամ գիրին գրելիութեան կարելի չէ վերագրել այն պարագան որով ժ. դարուն անկիւնաւոր միջին երկաթագիրը կու գայ ակզը գրուելուն երկաթագիրին։ Նոյնպէս ինչպէ՞ս անկէ վերջ ալ կը զարգանայ եւ հայ գրչութեան ու տպագրութեան մէջ դարերով կ'իշխէ անկիւնաւոր բոլորգիրը ա՛յն ժամանակաշրջաններուն երբ յունական ու լատինական գրչութեանց մէջ կը տիրէր կըրտաձև մանրագիրը որուն անտարակոյս ծանօթ էին մեր մատենագիրները, լեզուարաններն ու գրչագրողները։

Ու արդիւնք է կը կարծենք, այդ գիրերուն իրենց պատկանած դարաշրջաններու լեզուին՝ զայն խօսելու եղանակին հետ ունեցած առնչութեան որուն մասին որոշ չափով արտայայտուեցանք մեր ներածութեան մէջ։

Արդարեւ ոսկեդարեան գրարարը թաւալուն, սա-

հուն լեզու մըն է իր քերականական ու շարագրական կառուցուածքին մէջ իսկ: Մենքուայ Մաշթոց՝ արուեստագէտի սքանչելի յայտնատեսութեամբ ու ճաշկոյժ ընտրած է բոլորածէւը բուն երկարագիրին համար:

Վերջէն սակայն, հետզհետէ փոխուած է հայ լեզուն՝ առաւելապէս բեկեալ, անկիւնաւոր նկարագիր մը ստանալու համար. ու փոխուած նաեւ գիրը՝ տեղի տալու համար անկիւնաձև երկաթագիրին ու բոլորգիրին: Եթէ քննենք ու բազդատենք Ոսկեդարու եւ օրինակի համար Արծաթի Դարու լեզուները, ուշագիր լրագրութեամբ մը հետեւինք արտասանութեանը երկու հատուածներու՝ այդ բարբառներով գրուած, որոշապէս պիտի զգանք ու հաստատենք տարբերութիւնը:

Կայ աւելին. միւսնոյն լեզուն գործածելով հանգերձ, Գերմանացիները եւ Աւստրիացիները տարբեր կ'արտասանեն գերմաներէնը. Գերմանացին՝ կտրուկ, վանկերը շեշտուած, քիչ մը կարծր կը լսուի, մինչդեռ Աւստրիացին աւելի սահուն եւ քնքոյշ խօսուածք մը ունի: Արգ, կարելի չէ՞ հետեւցնել թէ ա՛յս ըլլա՛յ պատճառը որ վերջինները արգէն իսկ որդեգրած են լատինական կլոր տառաձևերը, մինչդեռ Գերմանացիները կը յամառին պահել անկիւնաւոր ու դժուար ընթեռնելի կոթիւքը:

Ու տակաւին եթէ մօտիկ բնենք — նոյնիսկ առանց զայն հասկնալու — երբայերէն խօսուածքը, պիտի չլարանինք ըսելու թէ անկիւնաւոր նկարագիր մը ունի ան՝ համապատասխան երբայերէն քառակուսի տառերուն:

Միւս կողմէ դարձեալ, լատինական կլորաձև տառեր կը գործածեն Ռուսերը, Ֆրանսացիները, Անգլիացիները, Իտալացիները, Եւայլն. կլորաձև է նոյնպէս արա-

բերէն գիրը: Հոս ալ, լեզու եւ գիր նոյն նկարագիրը չունի՞ն:

Ու վերջացնելու համար մեր փաստարկութիւնը եւ վերագտնալով հայերէնին, բացառապէս ու անփոփոխ չէ՞ որումն ու սահուն նկարագիրը մեր նոր աշխարհարարին որումն համար մեզի ալիւս խորթ կը թուի անկիւնաձեւ բոլորգիրը, որումն պատճառով մօտ դար մը առաջ արդէն — ճիշդ աշխարհարարի կազմաւորման շրջանին — ձ. Արամեան կը յօրինէր իր կլորաձեւ տառերը, որումն պատճառով նաեւ վերջերս բնդ-հանրացած է գործածութիւնը նուազ անկիւնաւոր բոլորգիր մը եզոզ յօրեյիան տառերումն:

ու վերջապէս, այս չէ՞ պատճառներէն մէկը որ մզած է մեզ այս աշխատասիրութեան՝ կլորաձեւ մանրագիր նոր տպագիր մը յօրինելու:

ՎԱՐԿԱԾ ՄԸ “ԲՈՒՆՈՐԳԻՐ” ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԻ ՄԱՍԻՆ (*)

Բոլորգիրը, ինչպէս տեսնե՞ք, հայ գրչութեան մեզի ծանօթ ժամանակաշրջաններումն մէջ թԱ. դարում՝ կազմաւորուած առաջին մանրագիրն է: Ըսինք թէ անիկա անկիւնաձեւ ըլլալով հանդերձ «բոլոր» գիր, այսինքն բոլորակաձեւ կամ կլորաձեւ գիր կոչուելու պարագան, հայ հնագրութեան համար առեղծուածային խնդիր մը կը փնտր մինչեւ այսօր: Ստորեւ պիտի ներկայացնենք վարկած մը որ թերեւս ըստ մը սփռէ այս հարցին վրայ:

(*) Այս հատուածը առանձինն լոյս տեսած է նախապէս «ԱՆԻ» ամսագրերի թիւ 2ին մէջ, Մայիս 1946, Պէյրութ:

իրբեւ ծանօթ՝ ունինք նախ հետեւեալը.

Դիրի Գիւտէն վերջ, «պաշտօնական» կըրածեւ բուն երկաթագիրն հետ «առսնին» բուն երկաթագիրն մը գոյութիւնը կրնանք ընդունիլ իրբեւ բնական եւ ստույգ. թէեւ այդ շրջանէն հասած չե՛ն մեղի գրչագիրեր, բայց կարգ մը հին քանդակագրութիւններ, ինչպէս նաեւ եզրիպատոս գտնուած ձեռագիրը 640էն առաջ գրուած, բաւարար փաստեր կրնան նկատուիլ այս մասին:

Այս առանձին բուն երկաթագիրերը, գէթ սկիզբները, ուրիշ բան չէին բայց եթէ՝ բնականօրէն կըրածեւ, գլխաւոր նկարագիրով, բայց ոչ-միօրինակ բարձրութեամբ անկանոն գիրեր (պատկեր Ա/բ):

ա.-	ՃԱՆԱՉԵԼ ԶԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ	404
բ.-	ՃԱՆԱՉԵԼ ԶԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ Զ	} Ե-Ժ
գ.-	ՃԱՆԱՉԵԼ ԶԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԶԽՐԱՏ ԻՄ	
դ.-	ՃԱՆԱՉԵԼ ԶԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ Զ	
ե.-	ՃԱՆԱՉԵԼ ԶԻՄԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ	Ժ

ա.- Բուն երկաթագիր. բ.- Առսնին բուն երկաթագիր. գ.- Մես-
րոպեան մանրագիր. դ.- Անցման միջին. ե.- Միջին երկաթագիր:

ՊԱՏԿԵՐ Ա.

Հիմնուելով Հ. Յ. Տաշեանի կարգ մը պատճառաբանութեանց («Ակնարկ...», էջ 90-93), ինչպէս նաեւ Ժ. Գարուն կատարուած անկունածեւ Փոքր երկաթագիր - Անցման բոլորգիր - Բոլորգիր՝ բազդատարաբար արագ գրչա-

կան եղաչըջման վրայ, չա՛տ հաւանական է որ — թերեւս արդէ՛ն իսկ Ոսկեդարուն — առանին բուն երկաթագիրերէն յառաջ եկած ըլլար առաւել կամ նուազ կազմաւորուած, բնականօրէն կըրածեւ մեսրոպեան մանրագիր մը՝ կըրածե՛ւ բոլորգիր մը կամ գոնէ տեսակ մը կըրածեւ անցման բոլորգիր (պատկեր Ա/գ)։

Շատ հաւանական է նաեւ որ — ինչպէս իրաւամբ կ'ենթադրէ Հր. Աճառեան («Հայոց Գրերը», էջ 396) — աւելի ուշ, նոյն այս առանին բուն երկաթագիրերէն յառաջ եկած ըլլար, այս անգամ՝ գլխաւոր նկարագիրով, կըրածեւ ու անկիւնածեւ երկաթագիր տառերու խառնուրդ՝ «անցման միջին» մըն ալ (պատկեր Ա/գ), որ ժ. գաւրուն պիտի յանգէր անկիւնածեւ միջին երկարագիրին։ Կարգ մը հին քանդակագրութիւններ եւ մանաւանդ եզրագոտի վերոյիշեալ ձեւագիրը՝ համոզիչ փաստեր կրնան նկատուիլ այս ենթադրութեան համար։

Այս կերպով բուն երկաթագիրին եղաչըջումը իր առանին գործածութեան ընթացքին կատարուած կ'ըլլայ երկու ուղղութեամբ՝

մէկը մանրագիր, միւսը գլխաւոր նկարագիրով,

ճիշդ բոլորգիրին նման որ, աւելի ուշ, ա՛ն ալ ընթացած է երկու ուղղութեամբ՝ ինչպէս տեսնե՛ք,

մէկը մանրագիր նկարագիրով՝ որ անցման նոսր-գիրերու միջոցով ծնունդ պիտի տար նոսրգիրին, իսկ միւսը առանին մանրագիր նկարագիրով՝ որ բոլորգիր - շղա-գիրերու միջոցով ու նոսրգիր - շղագիրերուն հետ միասին պիտի նպաստէր կազմաւորմանը նոր շղագիրին։

Ամփոփելով բոնե՛ք թէ, առհին բուն երկարագիր, մեսրոպեան մանրագիր եւ անցման միջին՝ կարեւրի-

բնական եւ հաւանական այն երեք տեսակ գիրերն են որոնք կրնային գոյութիւն ունեցած ըլլալ ե. — ժ. դարերուն, բուն երկաթագիրին եւ միջին երկաթագիրին միջեւ:

Այժմ՝ բանաձեւենք մեր վարկածը հետեւեալ կերպով «բոլորգիր» առեղծուածի մասին.

1. — Կը յայտարարենք թէ ե. — ժ. դարերուն, պէտք է վստահարար գոյութիւն ունեցած ըլլար կլորաձեւ մանրագիր մը՝ բոլորագիր անունով.

2. — Թէ այս բոլորագիր բառը յետոյ, լայն առումով մը ստացած է մանրագիր նշանակութիւն — հակադրաբար միօրինակ բարձրութեամբ գլխագիր երկաթագիրերուն —, ժամանակի ընթացքին ամբողջապէս կորսնցնելով իր կլորաձեւ իմաստը.

3. — ու վերջապէս, թէ նոյն այս «մանրագիր» իմաստով «բոլորգիր» կոչած են նաեւ Արժամի Դարուն կաղմաւորուած մանրագիրը՝ մեր գիտցած անկիւնաձեւ բոլորգիրը: (*)

(*) «Անցման» մակդիրը ըլլալով արդի՝ հնագրութեան յատուկ բառ մը, շատ հաւանական է նոյնպէս որ մանրագիր՝ առումով սրբորագիրն կոչուած ըլլային անկիւնաձեւ անցման երկաթագիրերը եւ անցման բոլորգիրներն այլ՝ ժ. դարուն:

Կ'ուենենք հետեւորար մինչեւ այդ շրջանը գրերու երկու դասակարգ. երկաթագիրեւ եւ բոլորագիրեւ, այսինքն զլիւսագիրեւ եւ մանրագիրեւ: Մինչեւ այսօր այ մեր ապագրական երկաթագիրերը զլիւսագրի հոմանիշ են, իսկ հետարրարական է նկատել թէ՛ հայ ապագրիչներու եւ զրաժուլիչներու շրջանակին մէջ մանաւանդ, «բոլորագիր» բառը կը գործածեն մեր ապագիր մանրագրերուն համար ընդհանրապէս: Այսպէս օրինակ՝ 1884ին Կ. Պոլսի հիմնուած «ՀԱՅԿ ԳԼՈՐԿԵԱՆ, Զուլարան Տպագրական Տառից» ցուցակին մէջ կը տեսնենք «Յորդիւնի բոլորագիր», Նօտր բոլորագիր, Իթալիոյ բոլորագիր» եւայլն, բոլորագիր վերնագրերու տակ ամբողջ ցանկ մը ամէն տեսակ հայերէն մանրագրերու:

Այսպէս, բոլորգիր բառը անցած կ'ըլլայ երեք տարբեր նշանակութիւններէ. Բոլորագիր, մանրագիր, Բոլորգիր:

Եթէ հիմա կարենանք կերպով մը սպասուցանել վերեւ առաջագրուած երեք կէտերը, այն տառն բոլորգիրը իր վրայէն թօթափելով բոլորածեւ նշանակութիւնը, կը վերածուի՝ այս անգամ՝ իրեն կատարելապէս պատշաճող «մանրագիր» խմատին, եւ կը դառնայ բոլորովին հասկնալի:

••

Այս միաքով քննենք հիմա երկաթագիրերը, նոսրերգիրերը եւ ճղագիրերը:

ԵՐԿԱՅԻՄԻՆԻՆԻ. — Երկաթագիր անունով հասած է մեզի, ինչպէս գիտենք, Մեսրոպի հետրած գիրը՝ գլխագիր բուն երկաթագիրը:

Այս բառին համար տրուած երկու մեկնութիւնները՝ ա) երկաթէ գրիչով գրուած, ք) գրուած՝ մեղանով մը որուն բաղադրութեան մէջ կայ երկաթի օքսիտ, դոհացուցիչ նկատուած չըլլալով, ստորեւ կը ներկայացնենք երրորդ մեկնութիւն մը այս մասին:

Այսպէս, բռնք նախ եւ առաջ թէ՛ գրչական տեսակէտէն, երկաթագիրին հիմնական ձեւն է երկրաչափական «ձուանման ձեւ»ը (օՍԵ) որուն մէջ կը ներգծուին անոր տառերուն մեծամասնութիւնը:

Երկաթագիրի կերպաւորման աշխատանքին մէջ, հելլէն գեղագիր Հռովմանոսի գծագրական փորձերը Մեսրոպի աչքին առջեւ կը պատկերացնէին շրջալի մը օղակներուն ձեւով՝ ձուանման օգակներ (պատկեր Բ):

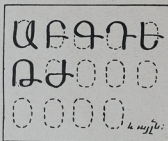
Միւս կողմէ, եթէ նկատենք թէ «երկաթք» կ'ըսեն նաեւ շղթային, ա՛յս իմաստով ու նմանութեամբ կարելի չէ՞ որ անւանած ըլլայ Մեսրոպ՝ իր ատուերը:

Երկաթագիր ուրեմն կրնայ նշանակել՝ շղթայի մը օղակներու ձեւէն ելած գիր, այսինքն օղակաձեւ գիր:

Երկաթագիրը յետոյ — հակադարար ոչ - միօրինակ բարձրութեամբ մանրագիրերուն —, առած է գլխազիր նշանակութիւն՝ Ժ. դարուն իր անունը փոխանցելու համար միջին երկաթագիրին որ նախորդին անկրկնաձեւ մէկ փոփոխին է, նոյնպէս գլխագիր:

Հոս ունինք ուրեմն երեք տարբեր նշանակութիւններ երկաթագիրին համար. երկաթագիր, գլխագիր, Միջին երկաթագիր:

Նկատենք այստեղ որ երկաթագիր բառը կ'որսընցուցած է իր սկզբնական նշանակութիւնը, առաջարկուած ստուգաբանութեանց երեքին մէջ միանգամայն: Արդարեւ, ինչպէս արդէն սկիզբէն, Ժ. դարու գրչագրողները եղեգնեայ կամ փետուրէ գրիչով է որ կը գրէին եւ չենք կրնար բռնի թէ անոնց գործածած մեկանին բաղադրութեան մէջ երկաթի օքսիտ կար անպայման: Իսկ եթէ ընդունինք երկաթագիրին «օղակաձեւ գիր»ի մեկնութիւնը, նոյնպէս կը տեսնենք իմաստի այլափոխութիւն՝ քանի որ միջին երկաթագիրը օղակաձեւ չէ, այլ անկրկնաձեւ:

ՊԱՏԿԵՐ Բ

ՆՈՏՐԳԻՐԵՐ. — Առաջին նոտրգիրերն էին ժ.Գ. դարուն երեւան եկած անցման նոտրգիրերը՝ հաւանօրէն մասնաւորապէ՛ս արագ գրող նօտարներու կողմէ գործածւող մանր նօտագիրերը (ըստ Հ. Յ. Տաշեանի եւ ուրիշներու կողմէ ընդունուած ստուգարանութեան *):

Յետոյ այս բառը կը ստանայ մանրատապագիրի նշանակութիւն — հակադարար տառապիւններէ բաղկացած բոլորգիրին —, ամենէն վերջը իր անունը տալու համար ժէ. դարուն կաղմաւորուած փոքր տիւաւներով նօտագիր գրչութեան որ ո՛չ մանր կ'ըլլար անպայման եւ ո՛չ ալ նօտարներու մասնաշատակ գիր էր այլեւս:

Հոս ալ ունինք երեք տարբեր նշանակութիւններ. նօտագիր, մանրատապ մանրագիր, նոտրգիր, նոյնպէս՝ սկզբնական նօտագիր բառի իմաստին մէջ ազատազում:

ՇՂԱԳԻՐԵՐ. — Շղագիր կոչուած են ժԱ. դարուն ծագած այն առանին բոլորգիրերը որոնք «չիւղով, ալսինքըն բարակ ծայրով» կը գրուէին (ըստ Հր. Աճառեանի ստուգարանութեան):

Յետագային, չղագիր բառը եղած է համանիշ առօնին մանրագիրի ընդհանրապէս — հակադարար պաշտօնական մանրագիրերուն —: Այսպէս, չղագիր կ'ըսուէին նաեւ առանին նոտրգիրերը՝ նոտրգիր-չղագիրերը: Իսկ աշտօրան մեր նոր շղագիրը ուրիշ բան չէ բայց եթէ ժԹ. դարուն կաղմաւորուած առանին մանրագիրը որ բուն գրչութիւն մըն է ուրոյն տառաձեւերով ու յատկանիշերով:

Հոս նոյնպէս, չղագիր բառը անցած է երեք տար-

(*) Ենթադրուի էր նոտր կամ տեղական նօտարաց եւ երազագիր զարաց...» (Հայկազեան բառարան):

բեր նշանակութիւններէ. Շղագիր, առանին մանրագիր, նոր շղագիր:

Տեսնենք հիմա թէ շղագիր բառն ալ կորսնցուցած է իր սկզբնական իմաստը: Մշ անշուշտ եթէ «շխղով գրուած» բացատրութիւնը առնենք միա՛յն «բարակ ծայրով գրուած» իմաստով, քանի որ այսօ՛ր ալ մեր ձեռագիրերը կը գրենք այդպէս:

Բայց հաւանական չէ՞ արդեօք որ շխղ բառը ըլլան եղեգին համար եւ շղագիր նշանակէ պարզապէս՝ եղեգնեայ գրիչով գրուած գիր, այնպէս ինչպէս ռամկօւրէնի մէջ «փեարագիր» կ'ըսէին նոտրգիրին: (*)

Այս պարագային, շղագիրն ալ կորսնցուցած կ'ըլլայ իր սկզբնական նշանակութիւնը քանի որ նոր շղագիրը չենք գրեր այլեւս եղեգնեայ գրիչով:

∴

Վերի քննութիւնը մեզ կը հասցնէ նախ սա եզրակացութեան թէ՛ երկարագիր, նոսրգիր եւ Շղագիր անունները նոյնքա՛ն անյասուկ են իրենց վերջնագոյն իմաստերուն մէջ մանաւանդ, եւ կը ներկայացնեն «Քոլորգիր»-ի այլափոխութեանց մասին մեր առաջադրած վարկածին յա՛ր եւ նման հանգամանք:

Կրնանք հետեւաբար, նմանութեամբ ապացուցուած

(*) Շխղ, շիղ. եղեգն. ձիւղ, ձիդ. ծիւղ, ծիդ. Ստեղն, աստն իրարու շատ մօտ նշանակութիւն ունեցող բառեր են: Միւս կողմէ, եղեգնեայ գրիչը նոյնքան գործածական գրիչ մը եղած է որքան փետուրէ գրիչը ձիւերուն կողմէ: Միևչև այսօր տակաւին արար գեղագիրները կը գրեն եղեգնեայ գրիչով:

նկատել նոյն վարկածին 2րդ և 3րդ կէտերը և ընդունիլ թէ բոլորովէն ալ իր կըրտածեւ նշանակութիւնը կորսընցուցած ու պարզապէս մանրագիր խնամտով անկիւնածեւ մանրագիրի մը փոխանցուած՝ ազաւաղեալ անուն մը կրնայ ըլլալ:

Շարունակենք սակայն մեր փաստարկութիւնը, ամփոփելով վերի քննութեան արդիւնքները, ժամանակագրական կարգով Հայ Դրչութեան չորս գլխաւոր գրութիւններուն համապատասխան տախտակի մը մէջ (պատկեր Գ):

	1	2	3
Մէտրոքեան երկայնագիր = Երկարագիր	404	= Գլխագիր	= Միջին երկարագիր
" մանրագիր? = Բոլորագիր?	Ե-Ժ	= մանրագիր	= Բոլորագիր
Անցման նոտրագիր = Նօտագիր	ԺԴ	= մանրաւոր մանրագիր	= Նոտագիր
Առանցիկ բոլորագիր = Շղագիր	ԺԱ	= առանցիկ մանրագիր	= Նոր շղագիր

ՊԱՏԿԵՐ Գ

Այս պատկերէն կրնանք հանել սա հետեւութիւնը.

Եթէ, ինչպէս ցոյց տուինք նախորդ գլուխի մը մէջ, երկաթագիրերէն ետք, Հայ Դրչութեան միւս երեք գլխաւոր գրութիւնները յառաջ եկած են — անցման գիրերու միջնորդութեամբ — ժամանակագրական կարգով իւրաքանչիւրը իր նախորդէն (պատկեր Գ, սխեմա 3), Միջին երկաթագիր, Նոտրագիր և Նոր շղագիր գրչութիւնները իրենց անունները առած են, առաւել կամ նուազ հետաւոր՝ իրենց ծագման շղանի գիրերէն:

Այսպէս՝ (պատկեր Գ, սխեմա 3, 2, 1), Նոր

չդադիրը առած է իր անունը սկզբնական առճկին մանրագիրերէն՝ չի դադ գրուած Շղագիրէն, նոսրգիրը՝ առաջին մանրասամ մանրագիրերէն՝ նոստրներու գործածած նոսրագիրէն, Միջին երկաթագիրը՝ առաջին գլխագիրէն՝ օգտկածեւ երկաթագիրէն:

Իսկ Բոլորգիւրը.

Բոլորգիրին ներկայացուցած անունի եւ ձեւի աչքառու հակասութիւնը պատճառ մը աւելի չէ՞ որ ան ալ իր անունը առած ըլլայ իրեն ծագման երջանէն «մանրագիր» է մը՝ «Բոլորագիր» է մը, բայց այս անգամ՝ բոլորածեւ իմաստն ալ արդարացնող:

Ո՞րն է բոլորգիրին ծագման շրջանը, եւ կա՞յ կամ կրնա՞ր գոյութիւն ունեցած ըլլալ այդ շրջանին գիր մը որուն պատշաճի «բոլորագիր» անունը:

Բոլորգիրին ծագման շրջանը պէտք է փնտռել անշուշտ նախ քան ժ. դար, անիկա յառաջ եկած ըլլալով նոյն այդ դարուն, փոքր երկաթագիրէն:

Արդ, եւ. — ժ. դարերուն, մեզի ծանօթ կամ գոյութիւնը չառ հաւանական չորս տեսակ գիրերէն (պատկեր Ա/ ա, բ, գ, դ), բուն երկաթագիրը, առանին բուն երկաթագիրը եւ անցման միջինը՝ իրենց գլխագիր հանդամանքին պատճառով չեն կրնար մեր փնտռած գիրը ըլլալ. կը մնայ՝ «մեքսալեան մանրագիր»ը որ ամբողջապէս կը լրացնէ անկալուած բոլորածեւ ու մանրագիր յատկութիւնները:

Անիկա՛ կ'ըլլայ հետեւարար այն միակ գիրը որմէ կրնար ծագած ըլլալ եւ որուն անունը կրնար իւրացուցած ըլլայ բոլորգիրը:

Մեր փնտռած «Բոլորագիր»ն է ուրեմն անիկա:

Կ'եզրակացնենք հետեւարար թէ՛

Ե. — Ժ. դարերուն վստա՛հարար գոյութիւն ունեցած է «Կլորաձեւ մանրագիր» մը՝ ԲՈՒՐՈՒԳԻՐ անունով որ ինչպէս ցոյց տուինք, ժամանակի ընթացքին կլորաձեւ իմաստը կորսնցնելով ՄԱՆՐԱԴԻՐ նշանակութեան վերածուած, այդ առումով իր անունը փոխանցած է ԲՈՒՐՈՒԳԻՐին։

Այս կերպով, ապացուցած ըլլալ կը կարծենք մեր վարկածին առաջին կէտն ալ։

••

Վերջացնելու համար այս ուսումնասիրութիւնը, մեզի կը մնայ յուսալ թէ բախտը օր մը ձեռքբնին կը հասնէ Ե. — Ժ. դարերէն մնացած ձեռագիրեր կամ՝ քանդակագրութիւններ որոնք դան վճռապէս հաստատել այս առթիւ յայտնուած վարկածներն ու ենթագրութիւնները։

•

Այն շփոթեցնող հանգամանքները որով կը ներկայանային հնագրական - գեղագիտական կարգ մը հարցեր, ստիպեցին մեզ կատարելու այս՝ տեսակ մը համագրական ուսումնասիրութիւնը զոր ներկայացուցինք համառօտ կերպով «ՀԱՅ ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՆ ՏԱՌԵՐ»-ու այս գլուխին մէջ։ Կը կարծենք թէ անիկա առաջնորդած է մեզ ճիշդ գատումներու, ինչպէս նաեւ քանի մը վիճելի խնդիրներու լուսարանութեան. այսպէս՝

Մեր գրչութեան տեսակներուն՝ դասակարգելու բաժանումը, յաճախութեան չափանիշի օժանդակութեամբ, առանց վարանումի կրնայ տեսակն ու զարգացման աստի-

ճանապարհով ճշգրիտ քննութեան առարկայ գիրքերուն եւ առաջքը առնել տեսողական տպաւորութեան մը կամ տառերու թիւին վրայ հիմնուող սխալ կամ անորոշ կարծիքներու:

Նոտրգիրի եւ շղագիրերու առիթով արուած բացատրութիւններէն հետեւցուցինք նոր շղագիրին նոտրգիր-շղագիրէն յառաջ եկած ըլլալը:

«Լա. գիրի մը յատկութիւններ»ու գլուխը՝ միացած այս բոլոր նկատողութիւններուն կըցաւ մեզի օգնել գիրերու արուեստագիտական արժէքը գիտակցօրէն դատելու մէջ:

Աւ. վերջապէս, այս ուսումնասիրութեան ընթացքին է որ մեր միտքին ներկայացաւ փնտռել պատճառը գիրերու ընդհանուր ձեւին, հետաքրքրուիլ «երկաթագիր», «շղագիր» բառերու ստուգաբանութիւններով, ինչպէս նաեւ յղանալ վարկած մը «բոլորգիր» տուեզմտածի մասին:

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՌԵՐ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏԸ. —

Եթէ հին գրչութեան եւ ընդհանրապէս գեղեցիկ գիրի արուեստները զարգացան գծագրութեան կը կապուին, տպագրութիւնն ալ ուրիշ ճամբով մը կը սերի նոյն առաջ արուեստէն՝ նկարչութենէն:

Տպագրութիւնը արդարեւ, փայտի վրայ փորագրութեան եւ փիմագրութեան պէս, բարձրատիպ փորագրութեան տեսակ մըն է. տպագրուած առաջին գիրքերը փայտի վրայ փորագրուած տախտակներու կամ փայտէ

տառերու միջոցով կատարուած են: Իսկ խորատիպ եւ բարձրատիպ փորագրութիւն՝ (*gravure en creux et en relief*) երկու գլխաւոր բաժանումներն են փորագրութեան արուեստին ընդհանրապէս որ, ինչպէս գիտենք, ըստ նիւթիզէնի սեռ մըն է նկարչութեան: (*)

Վեղեցիկ տպագիր մը, ամենէն առաջ կախում ունի գործածուած տառերու ձեւերէն որոնց օրինակներուն պատրաստութիւնը հիմնական առաջին խնդիրն է տպագրութեան արուեստին մէջ, անոր «հոգին է» ըսուած է տեղ մը: Վերջէն կու գան յաջորդարար մայր կաղապարներու (*matrices*) փորագրութեան, ձուլ տառերը ձուլելու, շարելու եւ տպելու բազմաոտակ գործողութիւնները:

Որքա՞ն բժականգիր էին եւրոպացի հին գրածուիչ տպագրիչները այդ մասին — երբ օրինակի համար փեղարուն, Պոլնյացի նկարիչ - ոսկերիչ Ֆրանչեսքօ Ֆրանչեսկի կամ Հանս Հոլպայնի նման մեծագոյն արուեստագէտներու կը դիմէին իրենց տպագրական տառերուն եւ զարդերուն օրինակները գծել կամ փորագրել տալու համար:

Մայր կաղապարը, այն ծնուցիչ գործարարը (*organe générateur*) ուրիշ գուրս պիտի ելլեն ձուլուած մետաղէ բխրաւոր տառերը, կը պատրաստէին ժամանակին, նախ եւ առաջ պողպատէ ձողիկի մը ծայրը փորագրելով ցցուն տառը (*gravure du poinçon*) եւ յետոյ զայն զար-

(*) Նկարչութեան մէջ, ըստ նիւթի սեռեր են բնանկարը, դիմանկարը, մոնախ քնութիւնը, եւայլն: Իսկ ըստ նիւթիզէնի սեռեր են ջրաներկը, իւղանկարչութիւնը, որմանկարչութիւնը, փորագրութիւնը՝ մետաղի, փայտի կամ քարի վրայ, եւայլն:

նելով տափակ պղինձի կտորի մը մէջ (*frappe de la matrice*).

Եթէ նկատենք թէ այսօր առհասարակ մեքենական միջոցներով ուղղակի կը պատրաստեն մայր կաղապարները, բուն խնդիրը կը կայանայ ուրեմն տառերու գծագրական յօրինումին մէջ որ, ինչպէս տեսանք, կը կատարուի ընդհանրապէս գրիչով գրուած ձեւերու հիման վրայ:

Անհրաժեշտ է ստիպին յիշել թէ տպագրութիւնը ունի իրեն յատուկ պայմանները. Այստեղ չկայ գիրքին կամ արագ գրելու հարց, այլ կան գիրքին շարելու եւ մարբելու, արագ սրբագրելու նման մտահոգութիւններ. Միւս կողմէ տպագրիչը չունի աղատութիւնը գրչագրողին որ ուղածին պէս կրնար քիչ մը ասդին կամ անդին, քիչ մը վեր կամ վար տեղադրել տառ մը կամ անոր մէկ մասը, ձեռքին կենդանի հպումը՝ միասին գրոյմելով անոր ձեւերուն մէջ:

Այնպէ՛ս պատրաստել գծագրութիւնները որ ձուլ տառերու միօրինակ յարադրութեամբն իսկ անոնք ներդաշնակ ու կենդանի տպագիր մը յառաջ բերեն, ճաշակով լարել անոնց կշռոյթը, ընտրել չափ, գոյն եւ համեմատութիւն, հսկել տպագրող մեքենային գնացքին վրայ, մէկ խօսքով՝ ստեղծել սպազբային գեղեցիկը. ա՛յս է տպագրութեան արուեստին նպատակը.

Տպագրական գիրերը երեք կերպով կը կազմուին ընդհանրապէս.

ա. — երբ գրչագրական ձեւերը վերաւտղուելով, նոյնութեամբ կ'անցնին տպագրութեան մէջ. Այս պարագային, անոնք չեն ունենար տպագրական կատարեալ յատկութիւններ.

բ. — երբ գրչութեան տառերը յարմար բարեկախութեամբ մը կը պատշաճեցունին տպագրական պահանջներուն։ Նուրբ գործողութիւն մըն է ասիկա որ կրնայ անհարակ գործողութեան մը հետեւանքով վտանգել գիրին նկարագիրը եւ գեղեցկութիւնը։

գ. — տպագրութեան յատուկ ինքնատիպ տառերու յօրինումով ուր՝ պահելով հանգերէ անոնց հարազատութիւնը, կարելի կ'ըլլայ լրացնել տպագրական պահանջները։

Այս երեք տեսակ գիրի օրինակներուն պիտի հանդիպինք քիչ ետք։

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՌԵՐ. —

Հայ տպագրական տառերը առաջին անգամ՝ երևան կու գան Վենետիկի մէջ 1512 - 1513ին, Մկրտչաւրս Յակոբի լռյա բնծայած հայերէն գիրքերով։

Հայ մշակութային կեանքի պատմութեան մէջ այս կարեւոր հանգրուանի փառաբանութիւնը պիտի չընենք աշտեղ։ Մեզի համար հոս նկատելի կէտը այն է թէ դողդոջուն մտաներու գրոյմը կրող անգրանիկ այդ փորձին համար, մեր հայ տպագրութեան ռահվիրան ընտրած է բոլորգիր գրչութիւնը իրեւ օրինակ մանրագիրին համար։

Առաջին շրջանին տպագրուած գիրքերու մէջ ընդհանրապէս տեսնուող բոլորգիր անկանոն տառաձեւերը, մօտ 160 տարի վերջ, 1670 թուականներուն է որ Ամբաստանի մէջ Երեւանեցի Ոսկան Վարդապետի կողմէ պիտի կատարելագործուէին եւ ձեռագիր բոլորգիրի ամենադեղեցիկ նմուշներուն պիտի հաւասարէին։ Որքան ալ մեծ

Նկատուի այս բարեփոխութեան կարեւորութիւնը հայ տպագրութեան համար, անիկա «վերարտադրական» գործ մըն է. իրենց կառուցուածքով այդ տառերը ինչպէս բռինք, նո՛յն բոլորգիր գրչութեան տառերն են որոնք հակառակ յետագային կատարուած պատշաճեցումներուն, հիմնական թերութիւններ կը ներկայացնեն, բայց եւ այնպէս իշխող մնացած են մեր տպագրութեան մէջ:

Բուն տպագրական գիրի մը պահանջքէն մղուած, տպագրիչ ճանիկ Արամեան 1850 թուականներուն Բարիդի մէջ կատարած է բարեփոխութեան նշանակելի փորձ մը, յորինելով ուղղաձիգ եւ կլորաձեւ «ինքնատիպ» տառեր որոնք նոր նկարագիր մը իյալաւ կը բերեն:

Իր ժամանակին, կարգ մը թերթերու կողմէ որդեգրուելէ քիչ ժամանակ յետոյ, անոնք տեղի կու տան բոլորգիրին առջեւ որ դարձեալ տիրող կ'ըլլայ եւ կը մնայ մինչեւ այսօր:

Ինչպէս յայտնի է, Արամեան տառերը կը գործածուին այսօր ալ, բոլորգիրին հետ միասեղ հաճելի ալլաղանութիւն մը պատկերացնելով:

Յաջորդ գլուխի մը ձգելով գլխագիրերով զբաղուիլը, յիշենք այստեղ թէ՛ բոլորգիր եւ Արամեան տառերէն զատ, հայ տպագրութեան մէջ գործածուած են կամ կը գործածուին տակաւին բաղմամբ ուրիշ մանրագիր տեսակներ որոնց ամբողջական մէկ ցանկը 1912ին հրատարակուած Թէոդիկի «Տիպ ու Տառ»ին մէջ կարելի է տեսնել. Ասոնց բոլորն ալ առաւել կամ նուազ ճարտարութեամբ կատարուած փոփոխակներ կամ խառնուրդներ են բոլորգիրի եւ արամեանի ուր մասնակի փոքրիկ տարբերութիւններ՝ բարեւաւումի տեսական ճիգ մը կը յայտնեն:

Գ Ո Ր Ծ Ա Ծ Ա Կ Ա Ն
Մ Ա Ն Ր Ա Գ Ի Ր Տ Պ Ա Գ Ի Ր Ե Ր

ա. Վերադառնալ բոլորգիր.	անմատուց բարձունքներէն ծնած. դու գարեբու մշուշին մէջէն, ով գեղեցիկ
բ. Վերադառնալ նոսրգիր.	Երէ քոյ է եւ չէ մոռնալ ինչ, որ զուարթ
գ. Պատահեցուած բոլորգիր.	Բարոյական և մասնագիտական պաշարը արդիւնաւոր դարձնելու համար, ամբողջ
դ. Արամեան .	Եկուր աղուր աղջիկ, հաբա եղար մեզի, Եագուս, զմուխս, անգին քար եղար մեզի,
ե. Արամեան իթալիք.	Ը. Միտքեմն Հալէպի Տեղ. Մասնաժողովին իրենց պաշտօնական ճեղքագործին մէջ հետեւեալ
զ. Յոբելեան .	Ու կրկնապատկելով մեր դիմումները ամէն թացնելու համար ներգաղթի առկախում
է. Վիեննական Միթարեան.	«Ներգաղթողներ երկ քրեան հասան շրջակայքը փոխադրուեցան: Կառավար-
ը. Վեցեկեան Միթարեան.	ճառագայթները՝ պատուհաններու ապակի ներէն ներս ցայտելով, կու հրաւիրեն զմեզ
թ. Նոսման .	Սրա զարնամարեր լուսին նորարարը հա ռա զայնները՝ պատուհաններու ապակիներ պատուհաններու ապակիներէն մեր ցայտելով ճրարիրեն զմեզ քամալ փակամբը, ելնել դուրս կուսակցութիւն մը չէ, այլ, ինդիստականը, այլ ժողովուրդին մէկ հսկայ հրաշալկցութիւն

Թուենք ասոնցմէ՝ բաւական ընդհանրացած յոբելեան տառերը որոնք գրաձուլիչ Խաչիկ Գէորգեանի կողմէ յօրինուեցան Կ. Պոլսոյ մէջ 1912ին, Գիրի Գիւտին 1500 ամեայ եւ Հայ Տպագրութեան 400ամեայ զոյգ յորեւեաններուն առիթով(*), Վենետիկի եւ Վիեննայի Մխիթարեան հայրերուն, ինչպէս նաեւ զանազան տպագրիչներու պատրաստած կարգ մը գիրերը։ Պիտի բաւականանա՞նք տալով այստեղ (պատկեր 6, էջ 83) ամենէն գործածականներէն քանի մը նմոյշներ, առանց մանկուանոց կազմութեան բացատրութիւններուն մէջ կամ մատանշելու անոնց թերութիւնները։ սակայն բոլորգիրին եւ արամեանին պիտի յատկացնենք յաջորդ գլուխը։

Պիտի չխօսինք նոյնպէս Լ. Եաղուպեանի «Լատինականացման եւ ունիֆիկացման» եւ գեռ ուրիշ փորձերու կամ առաջարկներու մասին որոնք տպագրութեան մէջ չեն մտած կամ չեն ընդհանրացած։

(*) Այդ թուականէն առդին՝ որքան որ զիտներ, աւելի քան երեսուն տարիներ, հայերէն տպագրիչի նոր տեսակներ յօրինուած չեն։

2

ՏՊԱԳԻՐ ԲՈՒՆՈՐԳԻ ՐԸ ԵՒ ԱՐԱՄԵԱՆԸ

ՏՊԱԳԻՐ ԲՈՒՆՈՐԳԻՐԸ

Տեսանք նախապէս թէ տպագիր բոլորգիրը նոյնութեամբ առած է բոլորգիր գրչութեան տառերը։ Ասիկա կրնանք ըսել մասնաւորապէս հի՛ն տպագրութեանց, իսկ նորերէն ալ ոմանց համար, ուր խկատիպ հարազատութեամբ վերարտադրուած կը գտնենք զանոնք։

Վերջէն, կրճատելով կամ ոլորելով պոչերը, չեշտելով գիծերուն կանոնաւորութիւնը, տպագրութեան գործնական պահանջներուն համար կատարուած այս «պատշաճեցում»ները, վերջնադոյն տիպարի բոլորգիրերուն կուտան քիչ մը կարծր եւ նուազ կենդանի երեւոյթ մը քան

«վերարտադրեալ» բոլորգիրերը (տես պատկեր 6/ա, գ, էջ 83)։ Ստորեւ կու տանք նաեւ անոնց ամբողջական այբուբենները.

ՎԵՐԱՐՏԱՊՐԵԱԼ ԲՈԼՈՐԳԻՐ.—

ԱՐԳԴԵՂԷՐԹԺԺԻԼԽԾԿՀՃՂՃ
ՄՅՆՀՈՀԱՅԼԱՍՎԱՐԳԼՎԻՔՕՖ

ՊԱՏԵԱՆԵՑՈՒՄ ԲՈԼՈՐԳԻՐ.—

ԱՐԳԴԵՂԷՐԹԺԺԻԼԽԾԿՀՃՂՃ
ՄՅՆՀՈՀԱՅԼԱՍՎԱՐԳԼՎԻՔՕՖ

Բոլորգիրի յատկութեանց աչադիր մէկ քննութիւնը «Լաւ գիրի մը յատկութիւնները» իրրեւ չափանիշ տանելով, մեզի պիտի պարզէ հիմա այն լարջ թերութիւնները որոնք ընթեռնելութեան տեսակէտէն կը ծանրաբեռնեն զայն, եւ անոր՝ խնայողական ու ապագրական տեսակէտէն երէն ալ այնքան դժգոհութեան տեղի տուող պատճառները. ծանօթ է ամենուն թէ բոլորգիրը մօտաւորապէս 40 օ/ո աւելի տեղ կը բռնէ քան լատինական տառերով տպուած նոյն երկարութեամբ եւ նոյն մեծութեան երեւոյթով գրութիւն մը։

ՏՊԱԳԻՐ ԲՈԼՈՐԳԻՐԻ ԹԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.—

ա.— Ընթեռնելիութեան ՏԵՍԱԿԷՏԷՆ.— (տես գլուխ 3, պատկեր 11),

1.— Շեղ ուղղութիւնը, որ արագ գրելու կը ծառայէր ձեռագիրի պարագային, եւ ապագրական մէջ արգէն կը կորսնցնէ իր գոյութեան պատճառը.

2.— Անկիւնաձեւ ըլլալը, միայն 7,85 յաճախութեամբ կլորաձեւ տառերով (թ ժ ծ ճ զ շ ջ ջ ք օ ֆ), խիտ ակռաներու միօրինակ եւ յոգնեցուցիչ շարքի մը կը վերածէ տողերը, մանաւանդ երեք տառասիւներէ բաղկացած — ա — ին պատճառով :

3.— Կարճ տառերուն (ա ո ս ս տ լ օ) յաճախութիւնը միայն 34,50 ըլլալով, 65,50 յաճախութեամբ ոչ-կարճերուն վեր թէ վար երկարող մեծ թիւով անդամները խճողուած երեւոյթ մը կու տան բոլորգիրին :

4.— Ընդհանուր ուղղութեան միօրինակութիւնը բեկանող շեղագիծ տառերուն շատ քիչ ըլլալը (ծ ճ ճ զ ջ ջ) որոնց յաճախութեանց դումարը միայն 4,10 է :

5.— Բազմաթիւ շփոթելի տառեր ունենալը, Արգարեւ՝ — ա տ, բ բ բ, գ գ գ գ, զ զ, ո ո ո —, իրենց հաստերով չեն զանազանութիւր իրարմէ :

Այս տառերուն յաճախութեանց դումարն է 45,65՝ ինչ որ կը նշանակէ թէ գրեթէ կէս առ կէս շփոթելի տառերէ բաղկացած կ'ըլլայ բոլորգիր գրուածք մը :

6.— Առնթերագրութեամբ՝ տառերու ակռաները իրարու խառնուելով, բառերը յաճախ սխալ կը կարդացուին : Օրինակ մը միայն տալու համար, — տող — բառը կրնայ — տալ — կարդացուիլ գէշ տպագիրի մը մէջ :

7.— Բոլորգիրը իր կառուցուածքին պատճառով, նեղ կամ փոքր տեսակներու գործածութեան կարելիութիւն չ'ընծայեր. 10 եւ 12 կէտ բոլորգիրները ընդհանրապէս գործածուող երկու տեսակներն են : Բացառապէս կը հանդիպինք աւելի փոքրերուն (8 եւ 6 կէտ), մանաւորաբար վերտառութեանց, ծանօթագրութեանց կամ միջանկեալ գրութեանց առիթով :

բ. — ԽնԱՅՈՂԱԿԱՆ ԵՒ ՏՊԱԳԻՐԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԷՏՆԵՐԷՆ. —

8. — Բաղմաթիւ լաշն տառեր ունենալը՝ - ա թ խ
պ տ փ ֆ - որոնք 21,35 յաճախութեան մը կը հասնին.
խոկ նեղերուն ալ (1 յ) քիչ ըլլալը՝ միայն 4,05 յաճա-
խութեամբ:

9. — Անկիւնաձեւ ըլլալուն պատճառով, տառերու
միջեւ լաշն տառամիջոց ձգելու անհրաժեշտութիւնը:

10. — Բոլորգիրին ընթեռնելութիւնը գիւրացնելու
համար անհրաժեշտ են բարձր տողամիջոցներ՝ Ա. — ոչ-
կարճ տառերու շատութեան, Բ. — բարձրութեան մասե-
րուն 1-1-1 համեմատութեան պատճառով: Այսպէս՝ մի-
ջակ աչքով 12 կէտ բոլորգիրին համար կը գործածեն սո-
վորարար 2 կէտնոց տողանջատներ, ինչ որ տողամիջոցին
համար կ'ընէ 4 կէտ:

11. — Չոյլ տառին երեսէն դուրս գիւրաբեկ մաս-
նիկներ ունեցող տառեր են - մ ն, զ ւ զ յ զ ց -

Ըսինք թէ այս անպատեհութեան դէմ, վերջնա-
գոյն տխարի բոլորգիրերուն մէջ կատարուած են կարգ-
մը կրճատումներ. այսպէս՝ կրճատուած են - ն -ին կտուցը,
և - զ ւ զ զ -ի պոչերը որոնք երբեմն բոլորովին չփոթեցի
գարձած են ուղբերու հետ: Իսկ - մ -ին թեւը և - յ ց -
ի պոչերն ալ վերածուած են փոքրիկ կլոր կէտերու որոնք
չեն համապատասխաներ գրիչին կանոնաւոր բռնուածքին,
կը խոնգարեն գիրին միաձեւութիւնը, հետեւաբար տղեղ
են: Աւելցնենք տակաւին թէ, հակառակ այս անյաջող
պաշտպանութեան, չոյլ տառերու երեսէն դուրս մաս-
նիկները ամբողջապէս վերցած չեն բոլորգիրին մէջ:

12. — Ընդհանրապէս տառերու աղաներուն ինչ-
պէս նաեւ անոնց գիծերուն միջեւ (բ և) նեղ անցքերու

գոյութիւնը, որոնք շուտով լեցուելու հակամէտ են:

13. — Բազմաթիւ մազանձան գիծերու գոյութիւնը, որոնք ենթակայ են գէշ տպուելու եւ շուտ մաշելու:

ԱՐԱՄԵԱՆ ՏԱՌԵՐԸ

Ստորեւ կու տանք նախ, բոլորգիւրի մասին տպագրիչ ձանիկ Արամեանի գիտողութիւններուն էական մասերը զոր քաղած ենք Թէոգիկի «Տիպ ու Տառ» էն:

«... Այս պակասութեանց գլխաւորները 4 հատ երեւցեր էին մեզի, Եւրոպացւոց գեղեցիկ ու կանոնաւոր գրերուն հետ բազդատելով:

Ա. — Նախ ուղղահայեաց գրիւք կենալու տեղ (ինչպէս որ երկաթագիր գլխագիրը կը կենայ՝ առանց մէկգիւն ծռելու), բոլորագրոյն դէպ ի առջեւ պառկած՝ շղագրի ձեւով կենալը:

Բ. — Գրեթէ ամէն գրերուն ալ քառակուսի ձեւ մը ունենալը:

Գ. — Մէկ քանի գրերուն իրարու սաստիկ նման ըլլալով մէկ մէկու հետ չփոթիլը:

Դ. — Քանի մը գրերուն պատճառաւ տպագրութեան մէջ քաշուած դժուարութիւնները որով հարկ եղած է շատ մը ծոցազիւր հնարել որ պոչաւոր գրերուն քով հանգիպած ատեններն հեռու չ'ընան անոնցմէ: ...»

Ահա այս թերութիւնները նկատի ունենալով, ձ. Արամեան յորինած է ուղղաձիգ եւ կլորաձեւ իր տառերը, բոլորովին կրճատելով իր կողմէ տւելորդ համարուած պոչերը: Յաջորդ էջով կու տանք ամբողջական այբուբէնը Արամեան տպագրիւն:

| ա բ գ դ ե զ է ը բ ժ ի լ խ ծ կ հ ձ ղ ն |
 | մ յ ն ե ո չ պ ջ ո ս լ ս ռ ց լ փ ֆ օ ֆ |

Հոս, ուշադրութեան արժանի են մասնաւորապէս հետեւեալ տառերը որոնք կը տարբերին բոլորգիր ձեւերէն. ք հ ն ե ս ռ ֆ: Ասոնցմէ՝ ք ե ռ ֆ ինչպէս նաեւ ջ՝ միեւնոյն առեն նաեւ տարբեր բարձրութիւններով կը ներկայանան,

Ինչպէս կը տեսնուի, բուն տպագրական գիրի մը մտահոգութեամբ յօրինուած Արամեան տառերը անժխտելի առաւելութիւններ կը ներկայացնեն այդ տեսակէտով: Ինչո՞ւ սակայն անոնք չեն կրցած փոխարինել բոլորգիրը: Մինչեւ հիմա բերուած ծանօթութիւնները գիւրաւ կու տան պատասխանը այս հարցումին որ հետեւեալն է.

Ճանիկ Արամեան, կըրօձեւ ոճին ենթարկելով մանրագիր տառերը, պահած է ընդհանրապէս բոլորգիր զըրջութեան կանոնները. այսպէս՝ գրեթէ նոյնը կը փնտրարձրութեանց եւ լայնութեանց համեմատութիւնները, հասակներու բաշխումը եւ բարձրութեան մասերու համեմատութիւնը որ 1 - 1 - 1 է:

Ճ. Արամեան հետեւադար, կըրօձեւ մանրագրի յատուկ տպագրային խկապէս նոր դրութիւն մը չէ կիրարկած: Ատկէ զատ, ինչպէս պիտի տեսնենք, առանց խնայողական ըլլալու՝ ընթեռնելիութեան եւ տպագրական տեսակէտներէն կատարեալ չէ Արամեան տպագիրը որուն նար տառաձեւերն անգամ յաջող չեն ամէնքն ալ:

ԱՐԱՄԵԱՆ ՏԱՌԵՐՈՒ ԹԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ. —

Մեր քննութեան ենթարկելով Արամեան տառերը կը տեսնենք թէ (տես պատկեր 11, էջ 103).

ա. — Ընթեմենելիովեմեն Տեմակի-Տէն. —

1. — Ոչ - կարճ տառերուն յաճախութիւնը որ $44,20 + 11,85 = 56,05$ է, շատ չի հեռանար բոլոր-
գիրին ոչ - կարճերու համեմատութենէն ($65,50$),

2. — Քիչ են չեղադիմ տառերը ($\delta \chi \varsigma$) որոնք
կը ներկայացնեն միայն $5,35$ յաճախութիւն:

3. — քն թէև միջակ ա լայնիկեկ տառի մը վե-
րածուած է հոս, սակայն լատինական քին նմանելով
կորանցուցած է իր նախկին շեշտուած նկարագիրը, առանց
կարելւոր խնայողութիւն մըն ալ ապահովելու՝ իր փոքր
յաճախութեան ($1,65$) պատճառով:

Է ին համար լատինական այս ձևին ընտրութիւնը
յաջող չենք գտներ, որովհետև Ք տառը Զին հեռ եր-
կաթագիրերու մէջ բացառապէս գէտի վար երկարած
ըլլալուն՝ մանրագիրին մէջ միջակ - վար հասակը, հարա-
զատութեան տեսակէտէն, աւելի կը պատշաճի իրեն:

Իսկ անոր՝ նեղ տառի վերածուած ըլլալն ալ մեծ
խնայողութիւն մը չի ներկայացներ, իրեն փոքր յաճա-
խութեան ($1,25$) պատճառով:

4. — Հաստերու քննութիւնը մեղի կու տայ հե-
տեւեալ արգիւնքը. բ բ, գ գ, դ դ, ճ ճ, ո ո շփո-
թելի տառեր են: Ճ տառն ալ իր կառուցուածքով կը
շփոթուի նոյնպէս ճ եւ ճ տառերուն հետ:

բ. — ԽՆԱՅՈՂԱԿԱՆ ԵՒ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԼ-ՏՆԵՐԷՆ. —

5. — Լայն տառերուն ($\alpha \beta \gamma \delta \epsilon \zeta$) յաճախու-
թիւնն է $16,95$ եւ նեղերունը ($\eta \theta \iota$)՝ $5,30$, որոնք
շատ նպատատուոր համեմատութիւններ չեն:

6. — Արամեան տպագիրը, բոլորգիրին պէս, բարձր
տողամիջոցներու կը կարօտի՝ ա. — ոչ - կարճ տառերուն

մեծ թիւին, ք. — բարձրութեան մասերուն 1-1-1 հա-
մեմատութեան պատճառով:

7. — Նեղ անցք կամ փոքրիկ խողանք ունեցող
տառեր են ե մ յ ւ ֆ:

8. — Մազանման գիծեր ալ չեն պակսիր. ք ե է ր
եւ այլն:

Ահաւասիկ այն պատճառները որոնք Արամեանի
բարեփոխութեան կու տան մասնակի հանդամանք:

Բայց եւ այնպէս, հայ տպագիրին եղաչրջման մէջ
որոշ տեղ մը եւ ժամանակաշրջան մը կը գրուէ արամեանը
որ իբրեւ առաջին կըրօնական մանրագիր, վարժեցուցած է
մեր տեսողութիւնը այդ ձեւին, յամառօրէն իշխող բոլոր-
գիրին աւելնելով:

Բոլորգիր եւ Արամեան տառերու այս քննութիւ-
նով կը բաւականանանք: Ազգակի տանցմէ սերող «յո-
րեւեան»ը եւ միւս բոլոր տպագրական մանրագիրերը, չու-
նենալով բոլորգիր գրչութեան եւ Արամեան տպագիրին
ինքնատպութիւնը եւ արժէքը, առաւել կամ նուազ չա-
փով կը կրեն անոնց թերութիւնները:

3

ԲԱՐԵՓՈՒՌԷ ՌԵՍԱ ՓՈՐՉ ՄԷ

Այս առջև ունենալով նախորդ գլուխին մէջ ցոյց տրուած բոլորգիր եւ Արամեան ապագրական տառերուն կարեւոր թերութիւնները, եւ առաջնորդուելով մեր ներածութեան մէջ ներկայացուած սկզբունքներէն եւ տեսակէտներէն, բարեփոխութեան խնդիրը բանաձեւեցինք հետեւեալ կերպով.

Գծագրել՝ ա.— Էապէս հարազատ մետոպեան, բ.— բայց միեւնոյն ասեմ նոր աշխարհաբարի եւ արդիական հայ ոճի նկարագիրին համապատասխան, գ.— ռազմութեան եւ կլորածեւ մանրագրի յատուկ գրչութեան մը համաձայն, զ.— լաւ գիրի մը բոլոր յատկութիւններով օժտուած, ե.— խնայողական

մանրագրի աշխարհէն մը.

ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՆԾ ԽԱՆՐԱԳԻՐ

ԱՅԲՈՒԲԷՆԸ

Հոս, (պատկեր 7 եւ 8, էջ 95, 97) կը ներկայացնենք բարեփոխուած մանրագիր այբուբէնը:

Պատկեր 8ի մէջ.

Ա՛, ցոյց կու տայ հիմնական կառուցուածքը նոր տառերուն, գիծի միօրինակ հաստութեամբ.

Բ՛ կու տայ նոյն այբուբէնը թեթեւօրէն չեզբաճած հաստ գրչածայրով մը գրուած.

Գ՛ որ կը ներկայացնէ նոյն պատկեր 7ը՝ փոքր չափով, վերջին պատշաճեցումով մը կը հասցնէ մեղի տպագրութեան համար գծագրուած՝ գլուխներով եւ ոտքերով տառաձեւերուն.

Առաջին եւ արագ ակնարկ մը ա՛յն տպագրութիւնը կը ձգէ թէ փոխուած չատ բան չկայ այստեղ: Միւս կողմէ սակայն, նոյն այս տառերով գրուածքներ՝ բացայայտ կերպով ցոյց կու տան նոր պատկեր մը, նորատեսակ գիր մը (տես պատկեր 9, էջ 99, նաեւ էջ 11ի Զօնը): Կրնանք բռնել թէ ա՛յս էր ուղուած եւ նախատեսւած արգիւնքը:

Քննենք հիմա մանրամասնօրէն թէ ինչի՞ մէջ կը կայանայ կատարուած փոփոխութիւնը եւ որո՞նք են անոր առաւելութիւնները՝ նախ հարադատութեան, ապա ընթեռնելիութեան եւ զեղեցկութեան, ու վերջապէս խնայողական եւ տպագրական տեսակէտներէն, հետեւելով այսպէս՝ «Լաւ գիրի մը յատկութիւնները» գլուխին մէջ ընդունւած կարգին:

ԲԱՐԵՓՈԽՈՒԱԾ
ՄԱՆՐԱԳԻՐ ԱՅԲՈՒԲԷՆԸ
— • —

ԶԲԳԴԵԳԷԹ
ԺԻԽԾԿԻՃԴՃ
ՄԵՏՈՂՄՈՐՈՍ
ՎՏՐԳԻՓՔՕՖ

յօրիւնք եւ գծագրեց՝
Յովհ. Աւերկայան

ԳԱՀԻՐԷ 1946

ՊԱՏԿԵՐ 7

ՀԱՐԱՉԱՏՈՒԹԻՒՆ.—

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ.— Ընդունելով կրթա-
ձեւը իբրեւ ընդհանուր ձեւ՝ խնդրոյ առարկայ մանրագիր
այլութենին համար, բնականօրէն եւ ամենէն առաջ դիմե-
ցինք ուղղակի բուն մեսրոպեան երկաթագիրին, օգտուե-
լով միեւնոյն առեն հայ գրչութեան մէջ վերջէն յառաջ
եկած մանրագիր ձեւերէն որոնց վարժուած է մեր տեսու-
գութիւնը արգէն:

Բարեփոխուած այլութենի հիմնական կառուցուած-
քին համար կատարած ենք հետեւեալ ընտրութիւնը,
առաւելագոյնս կրճատելով տառերու մարմինէն հետեւ՝
դէպի աջ կամ ձախ երկարող բոլոր պոչերը.

ա.— Բուն երկաթագիրէն առած ենք մեր տառե-
րուն մեծագոյն մասը գրեթէ նոյնութեամբ: Թիւով 24
եւ 71, 50 յաճախութիւն ներկայացնող այդ տառերը հե-
տեւեալներն են. ա բ գ դ ե է ը ք ժ ի լ ծ կ ղ ն օ ո
պ ս վ ռ ր լի ֆ:

բ.— Անցման բոլորգիր եւ բոլորգիր տառաձեւե-
րէն օգտուած ենք հետեւեալ տառերուն համար. գ իւ ձ
մ յ չ ջ ո ց ռ օ ֆ:

գ.— Նոր շղագիրէն օգտուած ենք ն տառին հա-
մար: Նոյնպէս անկէ առած ենք ն տառին վերջին ձեւը:

- ե - ր, որ հնագոյն շրջանէն մնացած միակ «վա-
կագիր»ն է, դուրս ձգած ենք առայժմ մեր այլութենէն,
հետեւելով Վիկտորիան Միլիթարեաններուն, նաեւ Հր.
Աճառեանի թեւագրութեան («Հայոց Գրերը», էջ 385):

Միւս կողմէ կանխահա կը նկատենք միացած զոյգ
կամ երեակ տառաձեւեր (*lettres doubles, triples*) առա-
ջարկել կարգ մը հնչւածներու կամ տառերու համար ինչ-

ԲԱՐԵՓՈԽՈՒԱԾ
ՄԱՆՐԱԳԻՐ ԱՅԲՈՒԲԷՆՐ

ա. Տիմնական կառուցուածք.

Աբգդեզէւթիլ
Ճկհձղճմյետոյ
Շոսվսրցւփքօֆ

բ. Տաս գրչածայրով գրուած.

Աբգդեզէւթիլ
Ճկհձղճմյետոյ
Շոսվսրցւփքօֆ

գ. Տպագրական ձեւեր.

Աբգդեզէւթիլ
Ճկհձղճմյետոյ
Շոսվսրցւփքօֆ

յօրինեց, գրեց և զնագրեց՝
Յովհաննէս Աւերիկեան

պէս լու, եւ, էօ (ֆրանսերէն *eu*), իւ (ֆրանսերէն *u*), եւայլն:

Եթէ պահ մը նկատի չառնենք կառուցուածքի տեսակէտէն կատարուած քանի մը փոփոխութիւնները որոնց մասին պիտի խօսինք քիչ ետք, կրնանք ըսել թէ՛ այս նոր ալբուրէնը ուրիշ բան չէ՛ բայց եթէ բուն երկաթագիրին համապատասխան եւ անկէ սերող «կլորածեւ մանրագիրը»: Անիկա հետեւաբար էապէս հարազատ մետրոպեան ալբուրէն մըն է որ շունենալով իր մէջ օտար կամ անծանօթ տառեր, ճանաչելի եւ ընթերցանելի է առաջին ակնարկէն իսկ:

ՈՃ. —

Ոճը իրրեւ նպատակ, ոճը իրրեւ միջոց, արդիական հայ ոճը եղած է մեր տեւական մտահոգութիւնը այս աշխատութեան ընթացքին:

ԸՆԹԵՌՆԵԼԻՈՒԹԻՒՆ. —

Ընթերցանելութեան տեսակէտէն բարեփոխուած ալբուրէնը կը ներկայացնէ հետեւեալ յատկութիւնները (հետեւիլ թիւ 10 եւ 11 պատկերներուն՝ էջ 101, 103).

1. — ՈՒՂՂԱԶԻԳ է.

2. — ԿԼՈՐԱԶԵԻ է.

3. — ՊԱՐԶ են անոր ձեւերը եւ զերծ՝ աւելորդ մասերէ.

4. — ԱՅԼԱԶԱՆՈՒԹԻՒՆ. —

Ա. — Բարձրութիւն. — Տառերու բարձրութեանց համար առաջնորդուեցանք հետեւեալ նկատողութիւններէն.

**ԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ՝
ԲԱՐԵՓՈՒՈՒԱԾ ՏԱՌԵՐՈՎ**

Ա

Վերաճեաճ հայրեփքէ մեր սսս-
ցսճ հոգեկսւ ուժս մէք է ծսւսլի
եւ հսղորդոլի սմեւեւ՝ մսսւսւորս-
մէս մեր երհսսսսրդեւրուս։ Իսկ ս-
սիկս ուրիւ բսւսլ կսւրելի շէ բսյց
եւձէ գրսկսւսւոճեւմբ։

Բ

Մեր գրսկսւսւոճիւսսլ միսյս,
գրսկսւսւոճսւս սսեղճսճ կսւմո՛վ է
միսյս, ու հեւուսեւրէ կրսւսր կսւմ-
սւճ մսւլ մեր հսյրեփքէ հեւ։

Վերաճեաճ հայրեփքէ մեր սսս-
ցսճ հոգեկսւ ուժս մէք է ծսւսլի
եւ հսղորդոլի սմեւեւ՝ մսսւսւորս-
մէս մեր երհսսսսրդեւրուս։ Իսկ ս-
սիկս ուրիւ բսւսլ կսւրելի շէ բսյց
եւձէ գրսկսւսւոճեւմբ։

Հսսսսւսճ՝ Վ. ԹէՔլէեւեւի
մէկ խմբսգրսկսւեւնէն

Պ.

1° Տրուած ըլլալով հայերէն այբուբէնին 38 տառերէ բաղկացած ըլլալը, կիրարկել չորս տեսակ բարձրութիւնները:

2° Կարճ տառերուն յատկացնել մօտաւորապէս 60 յաճախութիւն, մնացեալը բաշխելով միջակ եւ բարձր տառերուն միջեւ: Այս համեմատութիւնը որոշելու ատեն նկատի առած ենք էջ 38ի վերջընթեր պարբերութեան մէջ յիշուած կէտերը, ինչպէս նաեւ բոլորգիր եւ լատինական տառերու բարձրութեանց համեմատութիւններուն ներկայացուցած թերութիւնները (էջ 39, առաջին պարբերութիւն):

3° Բարձրութեան միջին մասին մէջ տեղաւորել տառերու մօրմինները:

4° Նկատի ունենալ գեղեցկութեան ազդակները:

Այս ընդհանուր սկզբունքներուն հետեւելով, բարձրութեանց բաշխումը կատարեցինք հետեւեալ կերպով.
Կարճ տառեր. — Այս խումբին մէջ գրինք.

ա. — չրջանակաձեւ տառերը. ն ե ո.

բ. — այն տառերը որոնք չեն թէ ուղիղ, մէկ տառա-սիւնէ կամ նոյն բարձրութեամբ երկու եւ երեք տառա-սիւներէ բաղկացած են. ս ռ լ, ա ք ո ո ս, պ.

Այս գատակարգէն լ ե յ տառերը պիտի գնենք միջակ - վար խումբին մէջ, ի տառը՝ երկաթագիրի մէջ ց ին հետ ունեցած իր նմանութեան համար, իսկ դ ի ըծորդ լ տառը՝ զանազանելու համար լ էն:

գ. — նախընտրաբար կարճերու խումբին մէջ պիտի գնենք նաեւ ը տառը՝ իր կառուցուածքով ամբողջովին նման ըլլալուն համար միջակ տառ բ ի մարմինին, որ կը գրաւէ բարձրութեան միջին մասը:

ԲԱՐԵՓՈՒՌԱԾ ԱՅԲՈՒԲԷՆՐ

(աղագանութեան ազդակներ)

ԱՐԳՆԵԳԵՐԹԻԼԽԾԿԻՆՈՂԸ
ՍԵՇՆՈՂՄՈՂՆԱՎՏՐԳՎՔՐՕՖ:

ՏԱՌԵՐ

ԲԱՐՉՐՈՒԹԻՒՆ

Յաճախ
խոսքիւն

Կարճ ԲԱՐՇԵՆՈՂՆԱՎՏՐԻՈ: 59.05

Միջակ { Վեր ԵԵԺԽԾԻՆՈՂՆԱՎՏ: 16.60
 { Վար ԲԳԴՂԻՂՆԱՎՏ: 13.30 } 29.90

Բարձր ԻԿՎՓ: 11.05

ԼԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

Ուղի ԼԼԼ: 10.35

Լայնկէկ ԱՐԳՆ ԼԱՅՆ: 85.65

Լայն ԹԽՄՓՖ: 4. -

ՉԵՒ

Անկիւնաձեւ ԵԼԼԼ: { 21.05

Կոռաձեւ ԱՐԳՆ ԼԱՅՆ: } 78.95

Շեղագիծ ԾՇԵՂԾ: 15.30

ՀԱՍՏԵՐՈՒ ՊԱՏԿԵՐ

ՇԼԵՂԻ ԵՂԼԵՆԻՆԻԼԽԾԿԻՆՈՂԸ

ՍԵՇՆՈՂՄՈՂՆԱՎՏՐԳՎՔՐՕՖ:

ՊԱՏԿԵՐ 10

Միջակ *սառեր*. — Միջակ տառերու խումբին կը պատկանին.

ա. — շրջանակաձեւ մարմին ունեցող տառերը՝ վերին կամ ստորին անդամներով.

բ. — իրենց բարձրաժեան մէջ երկու գլխաւոր մասերէ բաղկացած տառերը՝ նոյնպէս վերին կամ ստորին անդամներով.

Առնց մարմինները զետեղելով բարձրաժեան միջին մասին մէջ, կ'ունենանք.

— միջակ-վեր *սառեր*. ժ ծ ձ, ե է խ ց ւ փ ֆ.

— միջակ-վար *սառեր*. զ զ ց ֆ, բ դ ղ չ ջ, ն ա ե լ յ.

Բարձր *սառեր*. — Ի կ վ փ կ'ըլլան բարձր տառեր՝ իրենց բարձրաժեանց մէջ բաղկացած ըլլալով 3 մասերէ. միջին մաս մը՝ մարմին, վերին եւ ստորին անդամներ.

Այս կերպով, բարեփոխուած ալբուրէնը կ'ունենայ

59,05	յաճախութեամբ	կարճ <i>սառեր</i> .
29,90	$\left\{ \begin{array}{l} 16,60 = \text{միջակ-վեր,} \\ 13,30 = \text{միջակ-վար.} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{միջակ } \textit{սառեր.} \\ \text{բարձր } \textit{սառեր.} \end{array} \right.$
11,05	յաճախութեամբ	բարձր <i>սառեր</i> .

Բարեփոխուած ալբուրէնի տառերու բարձրութեան մասերուն համար քնարած ենք ընդհանրապէս 1-2-1 համեմատութիւնը զոր, ինչպէս տեսանք, կարելի է կիրարկել կըրածնէ գիրերուն համար.

Բ. — Լայնութիւն. — Լայնութեան տեսակէտէն, իրենց նուազագոյնին վերածուած պոչերը՝ աւելի պարզ, ամփոփ եւ ազդարարութեան յարմարաւալել երեւոյթ մը կու տան բարեփոխուած ալբուրէնին.

ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐ

ՏԱՌԵՐ

Յանախուրիւն

	Լաշիճա- կան	Բոլորգիր	Արամեան	Բարեփո- խեալ
<u>ԲԱՐՁՐՈՒԹԻՒՆ</u>				
կարճ	74.62	34.50	43.95	59.05
միջակ	25.38	51.35	44.20	29.90
բարձր	- -	14.15	11.85	11.05
<u>ԼԱՅՆՈՒԹԻՒՆ</u>				
նեղ	20.45	4.05	5.30	10.35
լայնկեկ	76.73	74.60	77.75	85.65
լայն	2.82	21.35	16.95	4. -
<u>ՁԵՒ</u>				
անկիւնաձեւ	30.40	92.15	22.60	21.05
կլորաձեւ	69.60	7.85	77.40	78.95
շեղագիծ	10.10	4.10	5.35	15.30

ՀԱՍՏԵՐՈՒ ՊԱՏԿԵՐ:

Բոլորգիր: արդիւնքի յիշման համար
 ձգձմիջակ համար
 Արամեան: արդիւնքի յիշման համար
 ձգ ձմիջակ համար

Ունինք երեք տեսակ լաշնութեամբ տառեր ուր բոլորգիրին բաղգատմամբ նկատելի է նեղերուն յաւելումը (10,35 յաճախութիւն), իսկ լալներուն ալ մեծ չափով նուազումը (4 յաճախութիւն):

Գ.— ՁԵԼ.— Ձեւի տեսակէտէն, բարեփոխուած այբուբէնը ունի 21,05 յաճախութեամբ անկիւնաձեւ ու 78,95 յաճախութեամբ կլորաձեւ տառեր որոնք չեղած կլորաձեւ նկարագիր մը կու տան իրեն:

Ունինք նաեւ ճեղագիծ տառեր 15,30 յաճախութեամբ:

Դ.— Գիծերու հասուքիւն.— Բարեփոխուած այբուբէնին տառերը, հիմնուած ըլլալով հաստ գրչածայրին յառաջ բերած ձեւերուն վրայ, ունին հաստ եւ բարակ գիծերու ալլաղանութիւն:

Ե.— Բարեփոխուած այբուբէնը կարեւորութիւնը կ'ընծայէ ընդհանուր ալլաղանութեան նպաստող բաղմամբիւ փոփոխակներու եւ տեսակներու յօրինման՝ ինչպէս չեղը, լաշնը, հաստը, եւայլն, զոր պիտի տեսնենք «Մանրագիր փոփոխակներ»ու բաժինին մէջ:

Տ.— ԶԱՆԱԶԱՆ ԵՒ ԻՈՒԹԻԻՆ.—

Ա.— Բարեփոխուած այբուբէնին տառերը զանազանելի են իրենց հիմնական կառուցուածքով:

Բ.— յստակ եւ չեղտուած կերպով գծուած են անոնց յատկանշական մասերը:

Գ.— անոնց հաստերէն կը տեսնուի թէ՛ ոչ մէկ տառ կարելի է չփոխել ուրիշի հետ, եւ թէ անոնք կրնան կարգացուիլ նոյնիսկ իրենց հաստերովը միայն (տես պատկեր 10, էջ 101, հաստերու բաժին):

Դ.— աւընթերագրութեամբ գիծերը չեն խառնուիր,

տառերը չեն շփոթուիր որքան ալ իրարու մօտ ըլլան անոնք, չնորհիւ իրենց կըրտձեւութեան:

Հոս, աւելորդ չենք նկատեր աւելցնել թէ՛ հակառակ բարեփոխալի ընթեռնելիութեան այս բոլոր առաւելութիւններուն, քանի մը ժամուան վարժութիւն անհրաժեշտ պիտի ըլլայ մեր աչքերուն՝ ընտելանալու նորատեսակ գիրի մը ներկայացուցած նոր պատկերին հետ, գիրին ու սահուն կերպով կարենալ կարգալու համար զայն:

Բարեփոխուած այբուբէնի ընթեռնելիութեան յատկութիւնները քննելէ վերջ, այստեղ կ'ուզենք տալ բացատրութիւններ՝ փոփոխութիւն կրած քանի մը տառերու մասին որոնք են՝ ա ք խ ձ ն ե պ ռ ս ռ ի ֆ:

Այբ մասնաւոր կարեւորութիւն ունեցող տառ մըն է, ամենէն բարձր յաճախութիւնը (14,60) ունենալուն համար: Ասիկա կը նշանակէ թէ հայերէն գրութեանց մէջ մօտաւորապէս 7 տառին մէկը ա է: Այս պատճառով անոր ձեւը կարեւոր չափով մը կ'ազդէ գիրին ընդհանուր նկարագիրին վրայ: Յայտնի է երեք սխեմերով աին յառաջ բերած ապաւորութիւնը բոլորգիրին, նաեւ միւս մանրագիրերուն մէջ:

Աին համար մենք ընտրեցինք երկսին երկաթագիր ձեւը՝ կըրցնելով ձախակողմեան սիւնը եւ անոր զագաթին աւելցնելով փոքրիկ կտուց մը: Իսկ երկրորդ սիւնն ալ միացուցինք վարի պոչին: Այս փոփոխութիւնը՝

ա. — չի փոխեր հարադատութեան:

Բ. — Կը նպատէ գիրին կըրածէ նկարագիրին.

Գ. — Երկսինն ա տառին հետ շփոթելիութիւնն չի յարուցաներ.

Պ. — մէկ սիննն պակտելովը անիկա կը վերածուի լաշնիկէկ տառի մը, ապահովելով ոչ - արհամարհելի խնայողութիւն մը.

Թ Բ տառը բոլորգիրին մէջ բարձր տառ մըն է. Զայն վերածելով կարճ տառի՝

Ա. — նպատած կ'ըլլանք կարճ տառերու թիւը շատցնելու մեր գրութեան.

Բ. — հարադատութեան դէմ՝ գործած չենք ըլլար. Անիկա իրրեւ միջակ տառ գործածուած է արդէն անցման երկաթագիրերու մէջ եւ, քիչ մը աւելի լաշն երեւոյթով, կը պահէ երկաթագիր ձեւը գրելէ նոյնութեամբ.

Գ. — բնականն մեծութեան վերածած կ'ըլլանք տառ մը որ անհամեմատ կերպով խոշոր է բոլորգիրին մէջ.

Պ. — իր ալս ձեւին մէջ ք շատ աւելի հաւատարակչիւ է քան բոլորգիր ձեւը (թ) ուր բարձր ու շեղ սիննի մը գաղաթէն կախուած է ահագին յառաջակողմեան մաս մը.

Խ ՝Ա՝ իրրեւ միջակ - վեր տառ, գործածուած է արդէն անցման բոլորգիրին մէջ. Կը վերահաստատենք ալդ ձեւը որ շատ աւելի հաւատարակչիւ է քան բոլորգիր ձեւը (խ) ուր բարձր ու շեղ սիննի մը մէջքէն կախուած է զանգուածային մաս մը դէպի առաջ. Երկաթագիրի մէջ ալդ անհաւատարակչութիւնը չկայ որովհետեւ նախ հոն տառը ուղղաձիգ է, իսկ յառաջակողմեան ալդ մասն ալ փոքր.

ձ ձ տառը բոլորգիրին մէջ, ալլափոխուած մէկ ձեւն է երկաթագիր Զին (տես յաջորդ. և հասուածին պատկերը)։ Առած ենք այդ բոլորգիր ձեւը, ամբողջապէս կլորցնելով զայն. դազաթի փշիկն ալ դարձնելով դէպի ներս, վերին մասին համար կերպով մը վերադարձած կ'ըլլանք սկզբնական ձեւին։ Աջ սիւնին վարի ծալքը կը պահենք անոր ներգեւեալ (*atrophié*) պոչիկը։

Այս կերպով ունեցած կ'ըլլանք աւելի հաւասարակշիռ եւ աւելի կանոնաւոր ձեւ մը որ կը համապատասխանէ նաեւ կլորաձեւ ոճին։

Ե և տառին համար մեր ընդունած ձեւը յառաջ եկած է, ինչպէս գիտենք, նոր չղաղիրէն ուր անոր վերին մասը արագագրութեամբ անջատուած է մարմինէն եւ առանձին տառ մը դարձած։ Նոտրգիր-չղաղիրերու մէջ արդէն կը հանդիպինք այս ձեւին։ Նախապէս անիկա միայն բառերու վերջաւորութեան կը գործածուէր. այսօր կը գործածուի անոնց սկիզբն ու մէջտեղն ալ, եւ մտած է արդէն նոր չղաղիր գրութեան մէջ։

Այն այս ձեւը, «... իր գիրութեան պատճառով կը սպառնայ -ն- ձեւը ամբողջապէս վտարել գործածութենէ» գրած է Հր. Աճառեան («Հայաց գրերը», էջ 438)։ Կ'ուզենք այստեղ գործադրել այդ սպառնալիքը, առաջարկելով զայն իրրեւ սպագրական տառ։

Մեր տեսակէտէն շահած կ'ըլլանք կլորաձեւ կարճ տառ մը 9,70 բարձր յաճախութիւնով։

Թժախնդիրներուն համար կրնանք նաեւ — եթէ բռնապիտակ չեն գտնար — ևս այս ձեւափոխութիւնը յառաջ բերել բուն երկաթագիր ձեւէն՝ անոր կտուցը դարձնելով դէպի ներս ինչպէս կերպով մը բրած է ձ. Վրամ-

եան (ն), ինչպէս նաեւ բրած են հիները, հակառակ ուղ-
ղութեամբ, ձին եւ չին համար, այսպէս՝

Չ=Չ=Շ=Ճ	Չ=Չ=չ	Շ=Շ=ե
---------	-------	-------

Այս կերպով, և առաւ բաղարովին նման կ'ըլլայ
լատինական լին եւ իր մէջի ուղիղ գիծը կ'առնէ շեղ կամ
հորիզոնական գիւրք (լ, լ), ըստ գրիչին բռնուածքին:

Ե Մեր ընդունած շ ձեւը որ իր հաստով գրեթէ կի-
սաչըջանակի մը վերածուած՝ կը զանազանութի և ին
հաստէն, կտռուցուածքով պարզագոյն ձեւն է երկաթա-
գիր Շ ին: Իրրեւ կարճ տառ անիկա գործածուած է ար-
գէն արամեանի մէջ:

Մ Այ տառին համար գիմեղով բուն երկաթագիրին,
նախ առաջին փոքր սինը, մանրագիր գրութեան
համաձայն, հաւասարեցուցինք երկրորդին, աւելցնելով
անոր գլուխ մը՝ ո ո ք եւ այլն տառերուն նման: Յետոյ
կրճատելով երկար սինը, ինչպէս բրած ենք ք խ Յ տա-
ռերուն համար, կ'ունենանք երեք հաւասար սիններ, վե-
րէն միակ աղեղով մը կապուած: Այս կերպով՝

ա. — կ'ունենանք կարճ տառ մը աւելի:

բ. — այս Այն աւելի հարազատ ըլլալով քան բո-
լորգիր -պ-ն, կը տարբերի նաեւ լատինական Մէն որ՝ ա-
ռաջին սինը երկրորդին, երկրորդն ալ երրորդին կապող
երկու աղեղներէ կազմուած է:

գ. — կ'ունենանք շատ աւելի հաւասարակշիռ տառ
մը քան բոլորգիր ձեւը (պ) ուր միակ սինի մը մէջքէն
գէպի ձախ երկարող բարակ թեւի մը վրայ կեցած են
երկու կարճ սիններ իրենց ամբողջ ծանրութեամբ: Բուն

երկաթագիրին մէջ չկայ այս անհասարակչութիւնը որովհետեւ հոն նախ ձախակողմեան առաջին սիւնը աւելի կարճ է, յետոյ երեք տառասիւները իրարու միացնող աղեղը վերէն է.

Ու. — երեք հասարակ սիւններէ բաղկացած այս պն չփոթելի չէ ինչպէս - ա - եւ - տ -ը՝ բոլորգիրին մէջ, որովհետեւ ան երկսիւն տառի վերածած ըլլալով, պին նմանող ուրիշ տառ չունինք.

Ռ երկաթագիր Ռ ին թեւը բոլորգիրի մէջ ողիղ բարակ գիծի մը փոխուելով, կապուած է անոր աջ սիւնին ուրբին (ռ)։

Այս ձեւափոխութենէն օգտուած ենք սապէս. նախ Ռ ին աջ սիւնը դէպի ներս կըրցուցած ենք, յետոյ անոր վարի ծայրը կցած ենք պոչը աւելի՝ հաստացնելով եւ կրճատելով զայն։

Այս կերպով կ'ունենանք կրթածեւ ոճին յարմար եւ Ո ի հետ ամէն չփոթութիւն հեռացնող տառածեւ մը։

Տ Թեւեւ սկզբնական երկաթագիրերու մէջ ողջագիծ է այս տառը (տես պատկեր 4, էջ 55), սակայն վերջէն, արդէն է. դարուն, Թալինի մատուռին եւ այլ արձանագրութիւններու մէջ, ինչպէս նաեւ աւելի ուշ շտա մը հին ձեւագիրներու եւ վերջէն ալ տպագիրերու մէջ կը հանդիպինք մեր ընդունած չեղագիծ ձեւին որ աւելի ամփոփ է եւ իրրեւ մանրագիր գործածուած է առաջին անգամ ձ. Արամեանի կողմէ։

Ր Մեր ընդունած Ր տառը ուրիշ բան չէ բայց եթէ երկաթագիր ձեւը որուն բարձր տառասիւնը երկարած ենք քիչ մը վեր՝ գլուխ մը անցնելու համար անոր.

Պղտիկցնելով նաեւ աջակողմեան մասը, անիկա կ'ըլլայ կարճ տառ մը՝ նոյնանալով այսպէս լատինական ռին հետ զոր ընդունած էր արգէն ձ. Արամեան:

Լ Երկաթագիր լին թեւը, ճիշդ Ուին նման, բոլորգիրի մէջ ուղիղ բարակ գիծի մը վերածուելով կապուած է անոր ուսքին (ւ): Պոչերը կրճատելու մեր գրութեան հեռեւելով կ'ունենանք ամենակարճ պոչով լ մը որ 6,30 յաճախութիւնով նեղ տառ մը ըլլալու առաւելութիւնը ունի առանց ռեւէ անպատեհութիւն ներկայացնելու:

Տ Յն՝ բոլորգիրի մէջ բարձր եւ շատ խոշոր տառ մըն է: Կրճատելով մէջտեղի սիւնը վարէն, անիկա կը վերածուի հաւասարակշիռ միջակ - վեր տառի մը, նոյնանալով այսպէս գլխագիր եւ արամեան ձեւերուն հետ(*):

Բարեփոխուած ալբուրէնին մէջ, փոխուած տառերու մասին մեր այս բացատրութիւններուն վրայ կ'ուզենք աւելցնել սա թէ՛ կատարուած ձեւափոխութիւններէն մէկ քանին մանաւանդ, ուղղակի պարտադրուած են մեր հետապնդած ոճին կողմէ եւ ոչ թէ քմահաճոյքի արգիւնք են անոնք: Աստիցմէ է օրինակ՝ Ալ տառը որուն համար տարբեր լուծում մը չկրցանք գտնել:

(*) Հիմնուելով վիեննական Միլթարեաններու յօրինած ախակ մը արամեանին վրայ որ Քն քարժր տառ մըն է, իրրիւ այդ Նկատի տաժմ ենք անոր 0,05 չնչին յաճախութիւնը, մեր Նախորդ էջերուն մէջ:

ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆ. —

1. — Այստեղ չենք ուղեր եւ տեւորդ ալ կը նկատենք մտնել մանրամասնութեանց մէջ Ձեռի Գեղեցիկ Գիթեկն այս բոլոր տղգականքուն որոնց մէկ քանին թուեցինք «Լա գիրի մը յատկութիւնները» բաժնին մէջ։

Սաչափը ըսենք որ բարեփոխուած այբուբէնի գծագրական յօրինումին համար հետեւեցանք Տպագրային գործադրման մասնաւոր եղանակի մը ուր միաժամանակ նկատի առնուած են։

ա. — գրչական տեսակէտը՝ այսինքն գրիչին յառաջ բերած ձեւերը որոնք, իբրեւ զօրութեանական տարր, պիտի համապատասխանեն կարգադրուած սահմանուած գիրին տեւողային նկարագրին։

բ. — երկրաչափականը, զոր իբրեւ կայական տարր կիրարկած ենք տառերու կառուցուածքին մէջ, պիտի նպաստէ գիրին կանոնաւոր ու հաւասարակշիռ նկարագրին, էջը նկատուած՝ որպէս գծագրական մակերես մը։

գ. — տպագրականը՝ ուր սնհրաժեշտօրէն կը ներկայանան տպագրութեան յատուկ կարգ մը պայմաններ։

Այս սկզբունքին հետեւելով, նոյն առնէն կը կարծենք նկատի առած ըլլալ գիրի, գծագրութեան եւ տպագրութեան յատուկ միւս բոլոր խնդիրները որոնք կրնային տառերու արուեստագիտական յօրինման գործին վերաբերիլ։

2. — Ըսինք թէ բարեփոխուած այբուբէնը գրած ենք նախապէս հաստ գրչածայրով։ Ուշագիր եղած ենք նաեւ զանազան տառերու մէջ նման մասերու՝ նոյն կերպով գծագրումին, ի եւ օ տառաձեւերը բնագունելով որպէս բանալիները այս այբուբէնին։ Այս երկու պայմանները

միանալով բարեփոխուած այբուբէնի ընդհանուր կըրտածեալ ոճին հետ, կ'ապահովեն անոր Մ Ի Ա Ջ Ե Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը, եւ հասարակաց նկարագիր մը կու տան անոր տառերուն:

ԽՆԱՅՈՂՈՒԹԻՒՆ. —

Բարեփոխուած այբուբէնը խնայողական է որովհետեւ (հետեւիլ թիւ 10 եւ 11 պատկերներուն, էջ 101 եւ 103).

Ա. — անոր նեղ տառերը ունին 10,05 յաճախութիւն, իսկ յայները՝ միայն 4.

Բ. — կըրտածեւ ըլլալուն պատճառով նուազագոյն տառամիջոց մը կը բաւէ անոր տառերուն համար: Կըրտատուած պոչերն ալ, առանց շփոթուելու ոտքերու հետ, կը զեականին նոյն այդ նուազագոյն տառամիջոցներու սահմաններուն մէջ.

Գ. — նոյնպէս, անոր տառերը նուազագոյն տողամիջոցի պէտք ունին, մեծ թիւով (59,05 յաճախութիւն) կարճ տառերու ներկայութեան, նսեւ բարձրութեան մասերուն 1 - 2 - 1 համեմատութեան պատճառով: Ինչպէս լատինական գիրին մէջ, 2 կէտ տողամիջոցը կը բաւէ խոշոր աչքով 8 կէտ բարեփոխեալին համար.

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ տեսակէտէն ալ բարեփոխուած այբուբէնին տառերը՝

ա. — պիտի չունենան կոտրելու հակամէտ մասնիկներ ձող տառերուն վրայ.

բ. — չունին փոքրիկ խոռոչներ, ոչ ալ գիծերու միջեւ նեղ անցքեր.

գ. — անոնց բարակները, կըրտածեալութեան պատճառով աստիճանաբար կը հաստանան: Նոյնը ըրած ենք

նաեւ ք ե է ք ք տառերուն հորիզոնական բարակ գիծերուն համար որոնք կը հաստանան իրենց վերջաւորութիւններուն, հետեւաբար զերծ են գէշ ապուելու կամ շատ մաշելու կարելիութենէն:

Բարեփոխուած ալրուրէնի գործածութեամբ ձեռք ձգող խնայողութիւնը կերպով մը չափելու համար առնենք հատուած մը 12 կէս բոլորգիրով գրուած (տես պատկեր 12/ա, էջ 115):

Նոյն հատուածը 8 կէս բարեփոխեալով ցոյց կուտայ մօտաւորապէս հաւասար մեծութեան տեսք մը (տես պատկեր 12/բ):

Չափենք հիմա անոնց մակերեսները.

12 կէտ բոլորգիրը կը պահանջէ $7,30 \times 3,05 = 22,265$ քառակուսի սանդիմէթր մակերես. իսկ 8 կէտ բարեփոխեալը կը պահանջէ $6,40 \times 2,15 = 13,76$ սմ.² մակերես:

Այս երկու մակերեսներու տարբերութենէն կը տեսնուի թէ՛ 8 կէտ բարեփոխեալը, իր կարգ մը առաւելութիւններով միտսին, $38,20\%$ համեմատութեամբ աւելի խնայողական է քան 12 կէտ բոլորգիրը:

Նոյնպէս, 39% խնայողութիւն մը կ'ունենանք եթէ 10 կէտ բոլորգիրի տեղ գործածենք 7 կէտ բարեփոխեալը (տես պատկեր 12/գ եւ դ):

Իսկ եթէ նոյն 10 կէտ բոլորգիրի տեղ ուզենք գործածել անկէ շատ աւելի խոշոր տեսք մը ունեցող ու շատ աւելի գիւրին ընթեռներէ եղող 8 կէտ բարեփոխ-

եալը, դարձեալ կ'ունենանք աւելի՛ քան 25% խնայողութիւն:

Հետաքրքրութեան համար, նոյն պատկերով (ե) կու տանք նաեւ 12 կէտ բարեփոխեալը: Իսկ պատկեր 9ի մէջ (էջ 99) ք հաստատածը ցոյց կու տայ 10 կէտ բարեփոխեալը:

Խնայողական տեսակէտէն այս արգիւնքին կարեւորութիւնը աւելի՛ եւս կը շեշտուի երբ նկատի ունենանք Խորհրդալին Հայաստանի տպագրական արտադրութիւնը, որ կեդրոնացած ըլլալով պետական ձեռքերու մէջ, բարեփոխուած տառերու գործածութիւնով, կը նպաստաւորուի տարեկան քանի մը հարիւր հազար ռուբլիի կարեւոր խնայողութեամբ, խնայողութիւն՝ թուղթի, մեղանի եւ տպագրական ուրիշ ծախքերու:

ՄԱՆՐԱԳԻՐ ՓՈՓՈԽԱԿՆԵՐ

Ըսինք տեղ մը թէ՛ (էջ 40, առաջին պարբերութիւն) մեր այսօրուան տպագրական մանրագիրերուն մէջ կը հանդիպինք կարգ մը տառերու տարբեր ձեւերուն, ինչպէս նաեւ անոնց տարբեր բարձրութիւններուն կամ լայնութիւններուն, ինչ որ թերութիւն մըն է ընթերցանելութեան տեսակէտէն:

Եթէ մեր այս «փորձ»ը գտնէ՛ այն ընդունելութիւնը զոր կը յուսանք, մտադիր ենք պատրաստելու ամբողջ շարք մը փոփոխակներու եւ մեծութեան տեսակներու որոնք գոհացնեն ներկայ հայ տպագրութեան բոլոր պէտքերը, իրրեւ ճիւղնակաճ այբուբէն առնելով բարեփոխեալը, անշուշտ նկատի ունենալով միեւնոյն ատեն

**ՔԱՆԻ ՄԸ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝
ԲԱՐԵՓՈՒԵԱԼԻ ԵՒ ԲՈԼՈՐԳԻՐԻ**

ա
Բոլորգիր →
(12 կէս)

Վերածնած հայրենիքէն մեր ստա-
ցած հոգեկան ուժը պէտք է ծառայի
և հաղորդուի ամենուն՝ մասնատրա-
պէս մեր երիտասարդներուն: Իսկ ա-
տիկա ուրիշ բանով կարելի չէ բայց
և թէ գրականութեամբ:

Վերսեւս հայրենիքէ մեր ստա-
ցած հոգեկան ուժը մէք է ծառայի
և հաղորդուի ամենուն՝ մասնատրա-
մէս մեր երիտասարդներուն: Իսկ ա-
տիկա ուրիշ բանով կարելի չէ բայց
եւ թէ գրականութեամբ:

բ
← Բարեփոխեալ
(8 կէս)

գ
Բոլորգիր →
(10 կէս)

Վերածնած հայրենիքէն մեր ստա-
ցած հոգեկան ուժը պէտք է ծառայի
և հաղորդուի ամենուն՝ մասնատրա-
պէս մեր երիտասարդներուն: Իսկ ա-
տիկա ուրիշ բանով կարելի չէ բայց
և թէ գրականութեամբ:

Վերսեւս հայրենիքէ մեր ստա-
ցած հոգեկան ուժը մէք է ծառայի
և հաղորդուի ամենուն՝ մասնատրա-
մէս մեր երիտասարդներուն: Իսկ ա-
տիկա ուրիշ բանով կարելի չէ բայց
եւ թէ գրականութեամբ:

← դ
Բարեփոխեալ (7 կէս)
ե
Բարեփոխեալ (12 կէս)

Մեր գրականութիւնով միայն,
գրականութեւ ստեղծած կառո՛վ է

հարազատութիւն, արդիական ոճ եւ լաւ գիրի մը պահանջած բոլոր յատկութիւնները:

Պարզ է թէ ա՛յս կերպով գծագրուած փոփոխակաները, գիրին ընթեռնելութեան եւ ալլազանութեան հետ միասին, նույնիսկ նոյն էջի մը վրայ գործածուած՝ ցոյց պիտի տան ներդաշնակ միութեան նկարագիր մը որ անկասկած պիտի նպաստէ անոնց գեղեցկութեան:

Էջ 117, պատկեր 13 - ուլ կու տանք քանի մը օրինակներ մանրագիր փոփոխակներու մեր ձեռագիր փորձերէն:

ՔԱՆԻ ՄԸ ՓՈՓՈԽԱԿՆԵՐ՝
ԲԱՐԵՓՈԽՈՒԱԾ ՄԱՆՐԱԳԻՐԻ

Աւրմաւնդ է: Ճարտահասակ կ'է կազմի
Մայրամոսի տղերու Մէջ ոսկեւոյր:
Ոսկի առջեւ ազատստեւ հայրեի
Աւ տաւծե յերկուսիւսիւս աւաւոյր:

Մաւրագիր փոփոխուել:

Պարզ է թէ այս կերտով զծագրու-
ած փոփոխուելու դիրիւս եւտեւ-
ելիւսութեւ եւ աշխատութեւ
հէտ յիւսիւս, այս իսկ այս էջի մը

պայ գործածուած ցոյց տիտի տեւ եր-
դաւելի միտութեւ եկաւագիր մ'ը որ
աւաւսկած տիտի տաւստեւ աւեց գե-
ղեցկութեւ:

Նայ տաւագրուել Մաւրագիր:
Եւ այդ ճաւելիւ գարգ-
ւաւս հաւաւ Բաւելիւ
Պ.

4

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐԵՐ

ՀԱՅ ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐԵՐ

Մանրագիր տառերու բարեփոխութեան մեր փորձէն վերջ, բնականօրէն տարուեցանք քննելու հայ տպագրական գլխագիրերն ալ:

Այստեղ ունինք նախ հին գրչութենէն գրեթէ նոյնութեամբ վերահաղրեալ գլխագիրերը (պատկեր 14, էջ 120). առնք են՝ բուն երկաթագիր (ա), իր մէկ կրորածեւ (բ), եւ մէկ անկիւնածեւ (գ = միջին երկաթագիր) փոփոխակներով: Վիեննական Մխիթարեան Տառացուցակէն առնուած այս օրինակները ճաշակով եւ ճարտարութեամբ գծագրած է Հ. Ա. Այաքնեան:

ա. — Եթէ ԳՈՅ Ի ՎԵՋ, ԻՄԵՍՏՈՒԹԻ

բ. — Եթէ ԳՈՅ Ի ԲԵ

գ. — Եթէ ԳՈՅ Ի ԲԵՉ ԻՄԵՍՏՈՒ

Պ Ա Տ Կ Ե Ր 14

Իսկ ներկայ հայ տպագրութեան մէջ գործածուող բարակ եւ հաստ, նեղ կամ լայն, մեծ ու պզտիկ միւս գրեթէ բոլոր գլխագիրերը, առաւել կամ նուազ յաջողութեամբ պատշաճեցուած՝ բուն երկաթագիրի մեծութեան տեսակներ կամ փոփոխակներ են, ամէնքն ալ կլորածեւ, կը բուէ հայերէն օրաթերթի մը, մանաւանդ ազգերու բաժինին վրայ աչք մը նետել, անոնցմէ շատ մը օրինակներ տեսնելու համար, Թէոգիկի «Տիպ ու Տառ»ին մէջ մանրագիրերուն հետ մէկտեղ կը գտնենք ամբողջական ցանկը անոնց։

Ինչպէս յայտնի է, վերարտադրեալ գլխագիրերը շատ քիչ անգամ կը գործածուին այսօր հայ տպագրութեան մէջ, ժամանակակից ոճին անհամապատասխան ըլլալնուն համար, հակառակ շատ գեղեցիկ եւ, ինչպէս ըսինք, շատ յաջող կերպով ալ վերարտադրուած ըլլալնուն։

Վերարտադրեալ բուն երկաթագիրը նախորդ դարերուն, վերարտադրեալ բոլորգիրին ընկերացող գործածական գլխագիրը եղած է։

Անկիւնաձեւ միջին երկաթագիրը որմէ մեզի ծանօթ են Վիեննայի Մխիթարեան Տպարան - Զուլարանի 12 եւ 16 կէտ բարձրութեամբ տառերը, յորեւան մանրագիրին հետ կը գործածուի երբեմն վերնագիրերու համար, Միջին երկաթագիրը չի գործածուիր բոլորգիրին հետ որովհետեւ երկուքն ալ խիստ անկիւնաձեւ ըլլալով միօրինակութիւն յառաջ կը բերեն։ Միջին երկաթագիրը չի գործածուիր նաեւ Արամեան մանրագիրին, ո՛չ ալ կըրօնաձեւ գլխագիրերուն հետ, ասոր ալ պատճառն է կը կարծենք, անկիւնաձեւի ու կըրօնաձեւի այն չափազանց չեչուած հակադրութիւնը որ յառաջ կու գայ անոնց դրացնութենէն։

Գալով «Անիական» այնքան զեղեցիկ տառաձեւերուն, մեր տպագրութիւնը անոնցմէ օգտուած չէ բնաւ։

ՏՊԱԳԻՐ ԳԼԽԱԳԻՐԵՐՈՒ ԹԵՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝—

Այստեղ պիտի չգրադենք գլխագիրերու քննութեամբ, նպատակ չունենալով ցոյց տալ անոնցմէ իւրաքանչիւրին թերութիւնները։ Պիտի ընենք միայն քանի մը ընդհանուր դիտողութիւններ։

Ինչպէս տեսնեք, վերաբարեալ սպագիրերը չեն կրնար կատարեալ ըլլալ տպագրական տեսակէտէն քանի որ այդ նպատակով յօրինուած չեն անոնց սկզբնական ձեւերը։ Այսպէս՝ վերաբարեալ երկաթագիրերու մէջ Գ Գ Թ եւայլն տառերուն թեւերը, մանաւանդ ՚ն ին կառքը եւ Լ Ղ Վ ի պոչերը հեռու կը պահեն անոնց մարմինները քովի տառերէն։ Տեսանք թէ ինչպէս ձեռագիրին մէջ կարելի էր խուսափիլ այս անպատեհութենէն՝ քիչ մը վեր կամ վար, քիչ մը աջ կամ ձախ տեղադրելով տառ մը կամ անոր մէկ մասը։

Պատահեցուած բուն երկարագիրերը եւ անոնց փոփոխակներն ալ մեծ մասամբ թերի են նոյն պատճառով. ազու՛՛ր ալ գծագրուած չեն անոնցմէ շատերը: Կարգ մը գիրերու մէջ, թիւ Պ տառերուն մէջտեղի սխւնին բարակ-ցըւիլը գէշ պատշաճեցում մըն է՝ գրիչին կանոնաւոր բռնուածքին անհամապատասխան ըլլալուն համար:

Տառաձևերու նոյնութիւն ալ չկայ միշտ. տարբեր կառուցուածքով է Հ Շ Չ եւ այլն տառերու կը հանդիպինք՝

ԷԷ, ՀՀ, ԶԶ, ՇՇ, ՉՉ.

որոնք չփոթութիւն եւ դժուարութիւն կը պատճառեն ընթերցանելու թեան տեսակէտէն:

Ոճի միութիւն ալ չեն ներկայացներ մեր տպագրական գլխագիրերը թէ՛ իրենք իրենց միջեւ, թէ՛ մանրագիրերուն հետ բաղդատուելով: Բացի Արամեան եւ Մխիթարեան գիրերու շարքերէն, մեր գլխագիրերը տարբեր ճաշակի տէր զանազան տպագրիչներու կամ գեղագիրներու ձեռքով պատրաստուած են՝ բազմաթիւ տեսակներու գործնական պէտք մը գոհացնելու մտահոգութեամբ: Ու բոլորը միատեղ կը գործածուին գրեթէ անխտիր:

Այս ամէնը կ'ապացուցանեն թէ հայ գրչութեան գլխագիրերուն տպագրութեան «պատշաճեցումը» մինչեւ այսօր եղած է ընդհանրապէս թերի, եւ կը բացատրեն միեւնոյն ատեն մեր տպագրական գլխագիրերուն ներկայացուցած խառնակ եւ ոչ-գոհացուցիչ վիճակը:

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐԵՐ

Նախորդ գլուխին մէջ մատնանշուած թերութիւնները մզեցին մեզ պատրաստելու նաեւ տպագրական նոր գլխագիրեր: Այստեղ չունինք անշուշտ ինքնատիպ մանրագիր այբուբէնի մը յօրինման առիթով ներկայացած բարդ խնդիրները: Առաւելապէս պատշաճեցման այս հարցը կը բանաձեւենք սապէս.

գծագրել նախ՝ ա. — հարազատ մեքուպեան, բ. — արդիական հայ ռեի նկարագիրին համապատասխան, գ. — տպագրութեան յասուկ գրչութեան մը համաձայն, զ. — լաւ գիրի մը բոլոր յասկութիւններով օժտուած՝

կըրածեւ գլխագիր նիւնական այբուբէն մը:

այս այբուբէնի կառուցուածքին հիման վրայ պատրաստել յետոյ՝ փոփոխակներ:

ԿԼՈՐԱԶԵՒԻ ԳԼԽԱԳԻՐ ԷԻՄՆԱԿԱՆ ԱՅԲՈՒԲԷՆԸ:

Հիմնական կըրածեւ գլխագիրին համար օգտուեցանք ամենէն աւելի Անիի քանդակագրական տառաձեւերէն որոնք զարմանալիօրէն արգիտական նկարագիր մը ցոյց կու տան արդէն (տես պատկեր 5, էջ 61):

Էջ 125, պատկեր 15/ա-ով կը ներկայացնենք 87,70 կըրածեւ ու 12,30 յաճախութեամբ անկիւնաձեւ տառերէ (Է Լ Հ Ի) բաղկացած հարազատ մեքուպեան այս այբուբէնը: Իսկ էջ 127, պատկեր 16/ա-ով ալ կու տանք գրութիւն մը նույն այդ տառերով գրուած: Անոնցմով գրուած են նաեւ այս գիրքին գլուխները կազմող վերնագիրները:

Այստեղ, քիչ մը փոխուած քանի մը տառերու ներկայութիւնը (Ղ Յ Ն Շ Ո Ս Փ), թեւերու կրճատումով տառերու մարմինէն դուրս երկարող մասնիկներու չգոյութիւնը, ինչպէս նաեւ լաշնութեանց տարբեր բաշխում մը, տպագրութեան յատուկ՝ արգիական նկարագիրով նոր գրչական դրութեան մը գլխաւոր յատկանիշերը կը կազմեն:

Լաշնութեանց բաշխումը կատարած ենք հետեւեալ կերպով, առանց նկատի առած ըլլալու խնայողութեան տեսակէտը քանի որ գլխագիրը շատ բացառարար կը գործածուի այսօր ամբողջական դրութիւններու համար:

Յաճախութիւն

Նեղ տառեր. Բ Գ Ե Է Ը Ի Լ Կ Ղ Մ Ն Վ Տ Ր Ի Ք 59,05

Լայն տառեր. Ա Գ Զ Թ Ժ Խ Ծ Զ Ճ Յ Շ Ո Չ Պ Ջ

Ռ Ս Յ Փ Օ Ֆ 40,95

Վերջապէս, առանց մանրամասնօրէն քննելու զայն այստեղ — ինչ որ գիւրաւ պիտի կրնայ ընել ալլելու ընթերցողը ինքը —, բառականմանք բռնելով թէ՛ լաւ գիրի մը բոլոր յատկութիւնները նկատի առած ենք այս ալրուրէնի յօրինման ընթացքին:

ԱՆԿԻԻՆԱԶԵԻ ԳԼԽԱԳԻՐ ԱՅՔՈՒԲԷՆՐ. —

Դիւրին ընթեռնելի եւ ոչ շատ չեղտուած անկրն նաձեւ. գլխադիրի մը գործածութիւնը՝ ալլազանութեան տեսակէտէն անհրաժեշտութիւն մը պիտի դառնայ եթէ որդեգրուի բարեփոխեալ կըրթաձեւ մանրագիրը:

Ըսած ենք (էջ 41, երկրորդ պարբերութիւն) թէ՛ միջին երկաթագիրին մէջ շատ մեծ թիւով (88,75 յաճախութիւն) անկրնաձեւ տառերու ներկայութիւնն է գլխա-

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐ

ԱՅԲՈՒԲԵՆՆԵՐ

ա. ԱՐԳԴԵՁԷԸԹԻԼԽ
ԾԿՀՉՂՃՄՅՆՇՈՉ
ՊՋՌԱԿՏՐՅԻՓՔՕՖ

բ. ԱՐԳԴԵՁԷԸԹԻԼԽ
ԾԿՀՉՂՃՄՅՆՇՈՉ
ՊՋՌԱԿՏՐՅԻՓՔՕՖ

գ. ՆԱՐԳԴԵՁԷԸԹԻԼԽ
ԾԿՈՃՂՃՄՅՆՇՈՉ
ՊՋՌԱԿՏՐԳԻՓՔՕՖ

յօրհնեց և գրեց՝
Յաքոբ Աւստրալիացի

ւորապէս անոր գծուար ընթեռնելութեան պատճառը, մինչդեռ ըստինական գլխադիրին մէջ 59,80 յաճախութեամբ միայն կը գտնուին անոնք:

Առաջնորդուելով մեր բանաձեւած սկզբունքներէն, անկիւնաձեւ գլխադիր ալյուրէնին կազմութեան համար՝ անկիւնաձեւ ու կլորաձեւ տառերու բաշխումը կատարեցինք հետեւեալ կերպով: Հիմնուելով նախորդ գլխին մէջ ներկայացուած կլորաձեւ ալյուրէնին վրայ

ա. — անկիւնաձեւ պահեցինք է Լ Զ Ի տառերը.

բ. — անկիւնաձեւի վերածեցինք բոլոր նեղ տառերը բացի Գէն՝ Ղի հետ իր շփոթելութեան պատճառով, եւ Տէն որ էապէս կլորաձեւ տառ մըն է: Ասոնք են հետեւեալները. Բ Ե Ը Ի Կ Ղ Մ Ն Վ Ր.

գ. — կլորաձեւ պահեցինք ա՛յն տառերը որոնք միջին երկաթադիրին մէջ կլորաձեւ մնացած են. Զ Խ Ծ Զ Զ Յ Շ Զ Յ Փ Ք.

դ. — կլորաձեւ պահեցինք նոյնպէս մնացեալ լայն տառերը բացի Աէն որուն բարձր յաճախութիւնը պիտի նպաստէ գիրին անկիւնաձեւ նկարագրին: Ասոնք են. Գ Թ Ժ Ո Պ Զ Ռ Ս Օ Ֆ.

Այս բաշխումը մեզի կուտայ հետեւեալ պատկերը.

		Յաճախութիւն	
Անկիւնաձեւ	Ա Բ Ե Է Ը Ի Լ Կ Զ Ղ Մ Ն	69,80	
սառեր.	Վ Ր Ի		
Կլորաձեւ	Գ Դ Զ Թ Ժ Խ Ծ Զ Զ Յ Շ Ո	30,20	
սառեր.	Զ Պ Զ Ռ Ս Տ Յ Փ Ք Օ Ֆ		

Այս կերպով կ'ունենանք 69,80 յաճախութեամբ անկիւնաձեւ տառերէ բաղկացած գիրին ընթեռնելի եր-

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻ.
ԲԵՐՈՎ, ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ա. ՉԻ ՓՆՏՈՒՔ ՃՇՄԱՐՏՈՒ
ԹԻՒՆՆ ԻՌԻՇԻՆ ՃԱՄԲԱ
ՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ, ԱՅԼ ԴԵՊԻ
ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹԻՒՆ ՏԱՆՈՂ
ՄԵՐ ՃԱՄԲԱՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ:

բ. ԱԶԳԵՐՈՒ ԿԵԱԼՔԻՆ ՄԷՋ
ԱՆԽՈՒՍԱՓԵԼԻՕՐԷՆ ԿԸ ՀԱԱ
ՆԻ ԱՅԼ ՕՐԸ ՈՒՐ ՀԻՆԸ ՊԷՏՔ
Է ՉԳԵԼ ԵՒ ՆՈՐԸ ԸՆՏՐԵԼ:

գ. ԳՈՅՈՒԹԵԱԸ ԽԵԴԻՐ: ԲԱ
ՅՈՒԹԵԱԸ ԲԱՄԱՐ ԱՅԴ
ԺԱՄԸ Է ՈՐ ԿԸ ԲԱՍԵԻ:

Պ.

• Օ. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
«Նորհրդածույթիւններ»
ԱՐՄԱՒԵՆԻ, 1937.

կրորդ այրուբէն մը (պատկեր 15/բ, էջ 125)։ Իսկ պատկեր 16 - ու վ կու տանք նոյն այս տառերով գրութիւն մը որուն անկիւնաձեւ նկարագիրը բացայայտ է առանց չափազանց շեշտուած ըլլալու։ Այս պատճառով ալ անիկա ներդաշնակ գրացնութիւն մը յառաջ կը բերէ կլորաձեւ գլխագիրներուն եւ մանրագիրներուն հետ, ինչ որ կարելի կը գարձնէ անոր յաճախակի եւ անխոր գործածութիւնը։

Ինչպէս գիւրին է հաստատել, անկիւնաձեւ այս այրուբէնն ալ, որ նախորդ կլորաձեւին մէկ վիւրիսակն է, ունի անոր բոլոր յատկութիւնները՝ հարազատութիւն, արգիական նկարագիր, եւայլն։

ՄԱՆՐԱ - ԳԼԽԱԳԻՐԸ

Գլխագիրի ուրիշ տեսակ մըն ալ կրնանք ունենալ բարեփոխեալ մանրագիր տառերը, յետագարձ գործողութեամբ մը, վերածելով միօրինակ բարձրութեան։ Ահաւասիկ այդ այրուբէնը (պատկեր 15/գ), եւ գրութիւն մը նոյն տառերով (պատկեր 16/գ)։ Անոնցմով գրուած են նաեւ այս տեսակին կողքի, «Բովանդակութիւն»ի եւ «Պատկերներու Յանկ»ին վերնագիրերը։

Նման պատշաճեցում մը ծանօթ չէ մեզի լատինական կամ ուրիշ գիրերու մէջ։ Կը կարծենք սակայն թէ անիկա՝ հարազատութեան, արգիական նկարագիրի եւ լատիկի մը բոլոր յատկութիւններով, երրորդ նոր հիմնական տեսակով մը պիտի գայ ճոխացնել մեր տպագրական գլխագիրերը։

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐ**ՓՈՓՈԽԱԿՆԵՐ**

Հոս կը կրկնենք ա՛յն ինչ որ ըսինք բարեփոխելու մանրագիր փոփոխականներուն առիթով։

Եթէ մեր այս աշխատասիրութիւնը գտնէ այն ընդունելութիւնը զոր կը յուսանք, յաջորդաբար պիտի պատրաստենք գծագրութիւնները բազմաթիւ գլխագիր փոփոխականներու եւ սկզբնատառերու, որոնք գոհացնեն հայ տպագրութեան ներկայ ըլլոր պէտքերը, հետեւելով վերը ներկայացուած կլորաձեւ ու անկիւնաձեւ երկու տեսակ այբուբէններու հիմնական կառուցուածքին։

Հաւատացած ենք որ գիւրին ընթեռնելիութենէ զատ, միեւնոյն ոճի մը ընդհանուր օրէնքներուն համաձայն, միեւնոյն գրչական դրութեան մը հիման վրայ ու միեւնոյն արուեստագիտական ճաշակով մը յօրինուած այս գլխագիրերը, միանալով նման պայմաններու տակ գծագրուած մանրա - գլխագիրերուն ու բարեփոխուած մանրագիրերուն, յառաջ պիտի բերեն ներդաշնակ ալլազանքութիւն մը եւ պիտի տարածեն, այս անգամ հայ տպագրական գիրերու ամբողջութեան վրայ՝ ընդհանուր միութեան նկարագիր մը որ անտարակոյս պիտի նպաստէ անոնց գեղեցկութեան։

Մեր այսօրուան տպագիրերը ինչպէս տեսանք, հեռու են այդ միութիւնը ներկայացնելէ։

Պատկեր 17-ով (էջ 131) կու տանք քանի մը օրինակներ արգիական գլխագիր փոփոխականներու մեր փորձերէն,

ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍՔ ԳԻՐԻ

ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԱՍԻՆ

Ելժէ գրչութեան արուեստը իր հին իմաստին մէջ դադրած է այլեւս կիրարկութենէ, այսօր տպագրութեան կողքին զարգացած է գիրի առուես մը՝ որ երբեմն նորատեսակ գրիչներով, իսկ ընդհանրապէս գծագրութեամբ, մանրագիրէն ու գլխագիրէն օգտուելով զանազան տարբերակներ կը յօրինէ:

Ակնարկ մը ներկայ եւրոպական եւ ամերիկեան հրատարակութիւններու կողքի եւ ներքին վերնագիրերուն վրայ, պատյա մը մանաւանդ արդիական մեծ քաղաքի մը գլխաւոր պողոտաներու մէջէն՝ դիտելու համար խանութներու նշանատախտակները, որմնագրերը, ծանուցումները, կը բաւեն ցոյց տալու թէ արդիական ոճը ինչ նոր եւ այլազան տեսակներ յօրինելու առաջնորդած է գիրի արուեստին մասնագէտները:

Գաղութահայութեան մէջ, մինչդեռ հետզհետէ անհետանալու դատապարտուած են հին գրչութեան արուեստի աւանդական ներկայացուցիչներէն՝ վերջին շրջանի գեղագիրները, գիրի արուեստը իր սահմանափակ կիրարկութիւնը կը գտնէ թերթերու կամ պարբերաթերթերու աւանդներ եւ գիրքերու կողքի վերնագիրեր գծելու մէջ ուր բացառիկ յաջողներու քով կը հանդիպինք այնպիսի գիրերու որոնք նոյն արուեստին տարրական կանոններուն անգիտութեամբը շինուած ըլլալ կը թուին:

Գիրին ուրիշ մէկ կիրարկութիւնը կը գտնենք անոր սեւերէն մէկուն՝ քանդակագրութեան մէջ: Ճաշակով որքան կը գերազանցեն մեզ մեր նախնիքը այս մարզին

ՔԱՆԻ ՄԸ ՓՈՓՈԽԱԿՆԵՐ՝
ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԳԼԽԱԳԻՐԻ

Եստ
Տասնամե
Է. ՋԱՄԻԱԾԻՆ
ԻԱՆԴԱՅ
ՄԱՐԲԵՐԱԹԵՐԹ
ԱՐՈՒՄ
ՋԱՄԻԱԾԻՆ

Ձ.

մէջ ալ . ինչ մեծ տարբերութիւն ձեւի, յօրինուածքի եւ գործադրումի՝ այսօրուան տապանաքարերու վրայ փորագրուող ընդհանրապէս անճշակ գիրերուն, եւ մեր հնագարեան յիշատակարաններու սքանչելի արձանագրութեանց միջեւ :

Գիրի արուեստը, հիմնուելով հանդերձ գրչագրական եւ տպագրական տառաձեւերու վրայ, ինքնատիպ փոփոխակներ յօրինելու մէջ մանաւանդ՝ ճաշակ եւ փորձառութիւն պահանջող մասնագիտութիւն մըն է որուն հանդէպ կ'արժէ քիչ մը ուշադիր եւ բժականգիր բլլալ :

Եթէ աւագ արուեստներու բարձրագոյն կարգի գործերը իրենց խորունկ եւ ամբողջական իմաստին մէջ քիչեւրու դատումին մատչելի կրնան բլլալ, հասարակութեան մը գեղագիտական ճաշակը ի յայտ կու գայ առաւելապէս իր՝ կրտսեր արուեստներու հանդէպ ցոյց տուած հասկացողութեանը եւ նախանձախնդրութեանը մէջ :

Եւ այդ ճաշակին զարգացման համար բաւական է որ բմբունք ու կիրարկենք այն ոգին որով անցեալ դարերուն՝ անհուն սիրով, երանելի ուրախութեամբ եւ խորունկ հաւատքով կը գրէին մեր գրչագրողները, կը գծագրէին մեր զարգացողներն ու զարգանկարիչները, կը փորագրէին մեր քանդակագրողները, ինչպէս նաեւ — ինչո՞ւ չրոյ՝ — կը տաշէին՝ մեր եկեղեցիները կառուցանող այն անանուն քարակոփները որոնք գիտէին թէ իրենց ամենախոնարհ այդ աշխատանքին մէջ, հանճարեղ ճարտարապետին հետ մէկտեղ, հայ ցեղին յաւիտենական փառքը կը կերտեն . . . :

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Երկայ աշխատասիրութիւնը, իր լայն գիծերուն մէջ, գրեթէ աւարտած էր արդէն 1942ին:

Հասկնալի է թէ անոր հրատարակութիւնը պատեւրազմի տարիներուն անյարմար էր, ամէն հազորդակցութիւն խղուած կամ դժուարացած ըլլալով Եգիպտոսի եւ Խ. Հայաստանի, ինչպէս նաեւ գաղութահայ մտաւորական լայն շրջանակներուն միջեւ, որոնց դատումին ու գնահատութեան պէտք է ենթարկուի այս տեսակ գործ մը:

Այս յապաղումը սակայն օգտակար եղաւ անով որ շատ աւելի ժամանակ ունեցայ «փորձ»ս կրկին ու կրկին սրբագրելու, կատարելու բարեփոխութիւններ, ինչպէս նաեւ

կարգ մը յարակից աշխատանք՝ փոփոխակներու փորձեր, եւ այլն:

Ընդ ներածութեանս մէջ թէ՛ իր գեղագիտական ու գործնական զոյգ հանգամանքներուն մէջ, Հայ Տպագրական Տառերու բարեփոխութեան հարցով զրադած էր Խ. Հասարանի Կառավարութիւնը 1932ին. սակայն գոհացուցիչ լուծում մը զանուած չըլլալով, խնդիրը մէկդի ձգուած էր: Կը յուսամ հետեւաբար որ ծրագիրս մեր ներկայ Կառավարութեան բարձր նկատառման արժանի կ'ըլլայ, ու կը յանձնուի միեւնոյն ատեն զանազան մասնագէտներու ուշադիր քննութեանս:

Ինքնին հասկնալի է թէ այս աշխատասիրութիւնը՝ թէեւ հիմնական, բայց առաջին հանգրուանն է այն բուն նպատակին որ է՝ նոր տառերուն գործածութիւնը տպագրութեան մէջ: Առաջարկս բնագունելու եւ անոր գործադրութեան ձեռնարկուելու պարագային, պիտի յաջորդեն տառերու վերջնական զծագրութեանց պատրաստութիւնը, մայր կաղապարներու փորագրութեան եւ տառերու ձուլման գործողութիւնները, ինչպէս նաեւ փոփոխակներու եւ սկզբնատառերու հետզհետէ յօրինման աշխատանքը: Այս ամէնը պէտք է կատարուի ամենամեծ խնամքով եւ բծախնդրութեամբ:

Կ'ուզեմ ախտեղ խնդրել այն
բոլոր յօգուածագիրներէն, նաեւ թեր-
թի կամ պարբերական թի խմբագիր-
ներէն, որոնք հրապարակով պիտի ար-
տայայտուն այս աշխատանքութեան
մասին, որ իրենց գրութիւններէն եր-
կուական օրինակ բարեհաճին զրկել
ինծի հետեւեալ հասցեով .

ONNIG AVÉDISSIAN

4, Rue Sérapis

Héliopolis

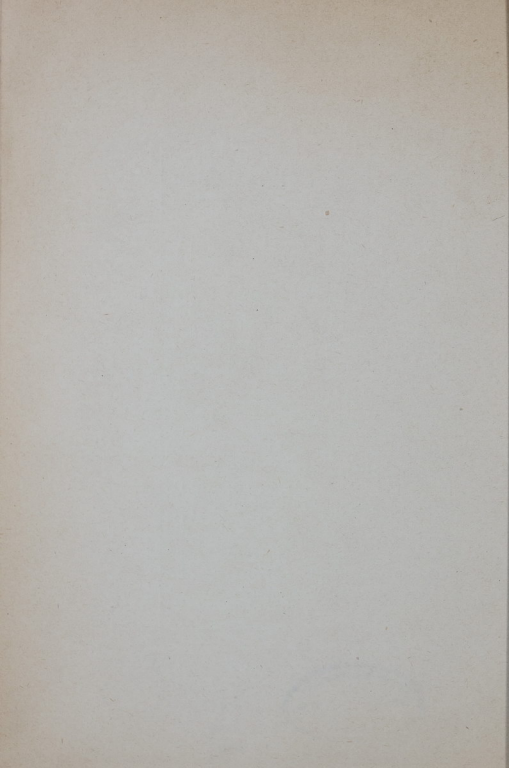
EGYPTE

ՅԱԵԿ ՌԱՏԿԵՐԵՐՈՒ

○

պատկեր	էջ
1 Յուցակ տառերու յանախութեանց:	33
2,3 Հայ գրչութեան տեսակներ:	52,53
4 Այբուբէններ հայ գրչութեան զիսաւոր տեսակներու:	55
5 Այբուբէն Անիական փանդակագիրներու:	61
6 Գործածական մանրագիր տպագիրներ:	83
7 Բարեփոխուած մանրագիր այբուբէնը:	95
8 » » »	97
9 Գրուքին մը բարեփոխուած տառերով:	99
10 Բարեփոխուած այբուբէնը (այլազանու- թեան ազդակներ):	101
11 Բաղդասական պատկեր:	103
12 Զանազան մեծուքիւններ բարեփոխեալի եւ բոլորգիրի:	115
13 Քանի մը փոփոխակներ բարեփոխուած մանրագիրի:	117
14 Վերահադրեալ զիսագիրներ:	120
15 Արդիական զիսագիր այբուբէններ:	125
16 Արդիական զիսագիրներով գրուքիւններ:	127
17 Քանի մը փոփոխակներ արդիական զիսագիրի:	131

ռ ւ ղ ղ ա լ ա ծ վ ռ ի ա կ ն ե ռ

էջ	76	սող	2	գրուող
»	76	»	4	նօսրագիր
»	90	»	5	ջ եւ Ճ
»	90	»	13	այս նարցումին պատասխանը
»	111	»	4	այն
»	119	»	7	երկաթագիրը
»	128	»	2	16/բ

Ներկայ հասորով հրապարակ-
ւած Բարեփոխեալ Այբուբէնի յօրի-
նումը արձանագրուած է Եգիպտոսի
Խառն Դատարաններու Վերաբնակիչ
Ասեանի առջեւ, Աղեփսանդրիա,
Գիւսերու Դիւանատան մէջ, 13 Օգոս-
տոս 1946ին, քիւ 371 / 48 a դատա-
ւորում (Տպագրական տառեր)։

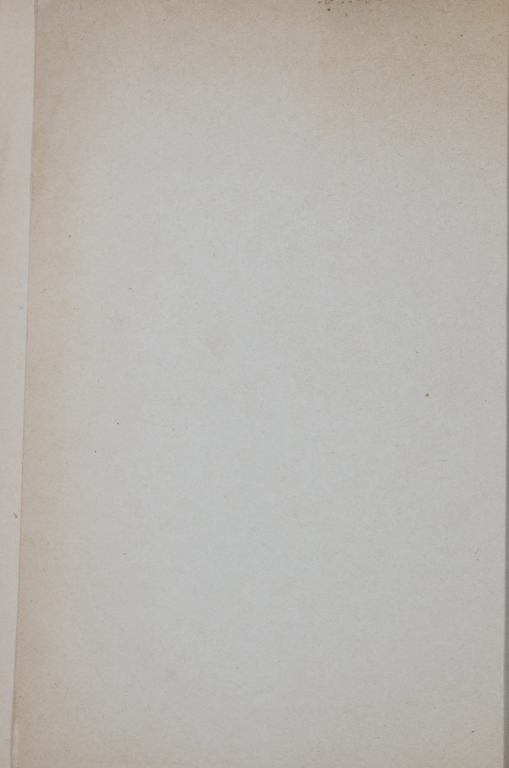
ԱՅՍ ԳԻՐՔԻՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱՒԱՐՏԵՑԱԻ 1946
ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ ՅԻՒՆ, ԳԱՀԻՐԷ, «ՆՈՒՊԱՐ» ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԷՋ
ՍԵՓԱԿԱՆԱՏԷՐ՝ ՊԹՂՈՍ ՍԻՄՈՆԵԱՆ
ՎԱՐԻՉ - ՍՐԲԱԳՐՈՂ՝ ՎԱՀՐԱՄ ԲՐՈՒՏԵԱՆ
ԴՐԱՇԱՐ՝ ԱԶԱՏ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

●

ՔԼԻՇԷՆԵՐԸ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԱՆ ԵՆ CLICHERIE ROYALE
ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԷ (ՍԵՓԱԿԱՆԱՏԷՐ - ԱՐՀԵՍԱ-
ԻՈՐՆԵՐ՝ ՀՐԱՆԴ ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ, ՔԵՐՈՐ ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՐԱՀԱՄ ՍՎԱՃԻՊԱՇԵԱՆ):

●

Արամ Գրամ
Գրքեր - Մարտի

ԳՍԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0568858